

CSERNICSKÓ István

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem
Beregszász, Veszprém
csistvan@kmf.uz.ua

A NYELVPOLITIKA MINT A FEGYVERES KONFLIKTUS (EGYIK) ÜRÜGYE UKRAJNÁBAN

Language Policy as a Pretext for Armed Conflict in Ukraine

Jezička politika kao jedan od povoda za oružane sukobe
u Ukrajini

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli. Az egész Európa biztonságát fenyegető politikai és katonai válság kirobbanásában szerepe volt az ország nyelvi megosztottságának is. A társadalom jelentős része rendszeresen használja az ukrán és orosz nyelvet, a többi kisebbségi nyelv (román, lengyel, magyar stb.) csupán tarkítja a képet. Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogyan kívánta rendezni a nyelvi kérdést az ország politikai eliteje a nyelvek használatának rendjét szabályozó törvények elfogadásával. Az Európa biztonságát fenyegető és a világgazdaság növekedését negatívan befolyásoló ukrainai válság rendezése nem képzelhető el az országban használatos nyelvek státusának rendezése nélkül.

Kulcsszavak: Ukrajna, nyelvpolitika, orosz nyelv, ukrán nyelv, nyelvtörvény, regionális vagy kisebbségi nyelvek, háború Ukrajnában.

Ukrajna geopolitikai és földrajzi helyzetének sajátosságai, a korábbi államformációktól megörökölt területének eltérő regionális politikai, történeti, gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődése, sokszínű nemzetiségi összetétele, valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetének képviselői jelentős nemzeti kisebbségként vannak jelen állampolgárai között, a nyelvi kérdést bel- és külpolitikai, továbbá biztonságpolitikai problémává teszik. Ezt igazolja az országban dúló fegyveres konfliktus is. Az 1991 végén függetlenné vált Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli: 2013 késő őszen halálos áldozatokkal

járó zavargások törtek ki Kijevben; 2014 tavaszán Oroszország bekebelezte Krím-félszigetet; az év áprilisa óta pedig kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik a hivatalosan „antiterrorista operáció”-nak aposztrofált háború Donyeck és Luhanszk megyében. A megszállt déli és a háború sújtotta keleti végekről egyre több menekült települ át Ukrajna legnyugatibb, 12%-ban magyarok lakta régiójába: Kárpátaljára. Akárcsak az ország más vidékeiről, innen is egyre több férfit soroznak be (köztük magyarokat is) és kényszerítenek arra, hogy harcoljanak egy értelmetlen, számukra idegen orosz–ukrán testvérháborúban. Ez a helyzet – sajnos – nem ismeretlen a vajdasági magyarok számára: a jugoszláviai háború számos párhuzamot kínál.

A fegyveres harcok kitörésének ürügyeként a felek gyakran hivatkoznak etnikai és nyelvi konfliktusokra. Az alábbiakban azt mutatom be röviden, hogyan válhat a nyelvi kérdés, illetve egy nyelvtörvény az etnikumok és nyelvek közötti ellentét egyik fontos hivatkozási alapjává, háborúba torkolló ürüggyé.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvi helyzete összetett (Csernicskó 2013, 235–280). Két nagy, közel azonos politikai tábor uralja az országot. Az egyik az ország nyugati és középső, főként ukrán nyelvű és érzelmű választóira, a másik a keleti és déli, többségében orosz ajkú szavazóira támaszkodik. Az ország nyelvi és politikai szempontból egyaránt hagyományosan megosztott (Arel–Khmelko 1996, Kubicek 2000). A két tábor számára lényeges feladat a nyelvi probléma kezelése. A megoldás leghatékonyabb módja konszenzus kialakítása volna. A nyelvi kérdésben kialakított kompromisszum esélyei azonban csekélyek, s azok voltak már a fegyveres konfliktus kialakulása előtt is. Az aktuálisan hatalmon lévő ukrainai politikai erők ugyanis, bármilyen álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbálták egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után azonban már nem ragaszkodtak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008, 53–54).

Az állami nyelvpolitikában jelentős irányváltást hozott 2004-ben a narancsos forradalom révén hatalomra jutott elit. Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a *de facto* szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része többnyelvű) közötti feszültséget feloldják. A cél a homogén nemzetállam kialakítása volt. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – írta a narancsos

elnök, Viktor Juscsenko (2010). Az elnök és Julija Timosenko vezette erők úgy vélték, „Ukrajna deformált nyelvi helyzetet örökölt” (Masenko 2007, 7), melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”.¹ A narancsosok szerint el kell érni azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben egyetlen államnyelvként egyeduralkodóvá válik az államigazgatásban, jogalkotásban, sajtóban, politikai életben, kultúrában, tudományban és oktatásban. A politikai és társadalmi elit egy része a szerintük veszélyeztetett ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekintette elsőrendű nyelvpolitikai feladatnak.

A narancsosok szerint mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, az ukrán állameszmével szemben és az egységes nemzet ellen foglalnak állást (Majboroda–Panchuk 2008, 207–209, Masenko 2007, 11). „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konzszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írta Juscsenko (2010) *Akié a nyelv, azé a hatalom* című vezércikkében. Szerinte „A kétnyelvűség az eurázsiaiság tipikus megnyilvánulása”, és „csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben” (Juscsenko 2010). A narancsosok törvényszerűnek látták, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során ráerőszakolt aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (Shemshuchenko–Gorbatenko 2008, 168). Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak értékelők (Masenko 2004) úgy látják, a „nemzetek közötti érintkezés” és az internacionalizmus nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, illetve az ukrán azonosságtudat velejárója (Kulyk 2007).

Az ukránosító törekvések azonban olyannyira szembekerültek a társadalom egy részének szándékaival, hogy az orosz nyelv nyilvános használata már-már olyan szimbolikus ellenzéki magatartásformává vált, mint a Szovjetunió fennállásának végén az, ha valaki a nagy nyilvánosság előtt ukránul szólalt meg Szovjet-Ukrajnában (Stepanenko 2003, 128). A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet. Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást, aki a kampányban azt ígérte: rendezzi az orosz nyelv státusát.

¹ Idézetek a Концепція державної мовної політики [Az állami nyelvpolitika koncepciója] című dokumentumból, melyet Juscsenko regnálásának utolsó napjaiban (2010. február 15-én) adott ki. A dokumentum ukránul: <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html>.

Az oroszbarátnak tekintett politikai erők szerint a nyelvpolitikát a valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát (Besters-Dilger szerk. 2009, Dickinson 2010). Az orosz nyelv szabad használatának jogát nem csupán a déli és keleti régiókra akarták kiterjeszteni, hanem az egész országra. Vagyis azokra a területekre is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya elenyésző, és ahol erős ellenállás mutatkozik az orosz nyelvvel szemben (Kulyk 2007, 305–306, Bowring 2014).

A narancsosok tehát az ország keleti és déli régióinak ellenében kívántak ukránosítani, a Janukovics vezette politikai tábor pedig a nyugati és középső területek lakosainak véleményét figyelmen kívül hagyva akarta rendezni az orosz nyelv státusát. Az őket váltó, oroszbarátnak tekintett hatalom ebben a kontextusban fogadta el 2012 nyarán az új nyelvtörvényt, ami újabb konfliktusokat gerjesztett.

Az új nyelvtörvény még a függetlenség előtt, 1989-ben megszavazott korábbi nyelvtörvény² váltotta fel. 2012. augusztus 10-én jelent meg a *Голос України* [Ukrajna Hangja] című lapban, és ezzel hatályba lépett az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által 2012. július 3-án megszavazott, hivatalosan Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól (Закон України „Про засади державної мовної політики”) címet viselő, de a közbeszédben csak nyelvtörvényként emlegetett jogszabály.³ Ahogyan az ukrajnai politikában a nagy horderejű kérdések esetében megszokott (lásd pl. Fedinec 2012, Tóth 2011), a nyelvtörvényt is politikai háttéralkuk közepette, botrányos körülmények között fogadta el a parlament (Fedinec–Cserniczkó 2012, Moser 2013), s hosszú és fordulatos volt az út addig, amíg a megszavazott dokumentumot ellátta kézjegyével Volodimir Litvin, a parlament akkori házelnöke, majd az akkor még hatalma teljében lévő államfő, Viktor Janukovics (Fedinec 2012, 116–117).

A törvény – Ukrajna Alkotmánya⁴ 10. cikkelyének az első részével összhangban – egyetlen államnyelvként az ukránt határozza meg. A nyelvtörvény 7. cikkelye felsorolja azt a 18 nyelvet, melyek hatálya alá tartoznak: orosz,

² Закон України про мови в Українській РСР. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>. A törvény elemzése: Cserniczkó 2013, 281–298.

³ A törvény hivatalos ukrán nyelvű szövege: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. A jogszabályt ismerteti Fedinec–Cserniczkó 2012, Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014, Tóth–Cserniczkó 2014.

⁴ Конституція України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. Ezeket a nyelveket „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg. Más nyelvek nem rendelkezhetnek ezzel a státussal az országban.

A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint nemzetiségi alapon Ukrajna polgárainak 22,18%-a (10 699 209 fő), anyanyelv alapján viszont 32,47%-a (15 663 434 személy) tartozott a kisebbségek közé. Azzal tehát, hogy a jogszabály – az előző nyelvtörvénnyel és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló törvénnyel⁵, valamint a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának ukrainai ratifikációs jogszabályával⁶ szemben – nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, jóval szélesebb körre terjed ki a hatálya. A törvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek száma a census hivatalos adatai alapján összesen 15 318 855 fő volt, s ezzel Ukrajna lakosságának 31,75%-át tették ki.

A törvény három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat (Tóth–Csernicskó 2014).

Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szervezeteknek kötelezően biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot. Az ilyen jogok közé tartozik például a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek iratainak hivatalos közzététele a kisebbségi vagy regionális nyelven; a hatóságokhoz forduló kisebbségi nyelvet beszélő személyekkel folytatott kommunikációban a hivatalnak a kisebbségi nyelvet kell használnia; a regionális nyelven benyújtott írásbeli beadványokra ugyanezen nyelven kell választ adni; az iskolai oktatásban tanítani kell a kisebbség nyelvét; a földrajzi neveket kisebbségi nyelven is fel kell tüntetni stb.

A második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott megye, járás, település képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra. Ezek közé tartozik többek között a regionális nyelv használata a helyi hatalmi szervek ügyvitelében és a dokumentációban, a hivatalos hirdetések és közlemények terjesztésében, valamint az államhatalmi szervek nevének a feltüntetésében, a pecséték és bélyegzők szövegeiben, illetve a formanyomtatványokon stb.

⁵ Закон України про національні меншини в Україні. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

⁶ Закон України про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15>.

A harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától függ. Az érintett polgárok és jogi személyek döntésétől függ például a választási kampányok nyelve; a reklámok, hirdetések nyelvének megválasztása stb. Írásban kérelmezhetik az állampolgárok, ha a személyi igazolványukban és az iskolai végzettségéről szóló dokumentumaikban az államnyelv mellett regionális nyelven is szeretnék látni személyes adataikat, de egyénileg élhetnek az iskolai oktatás nyelve megválasztásának jogával is.

A törvény lehetőséget biztosít a helyi önkormányzatoknak arra is, hogy a saját belátásuk alapján dönthessenek a törvény által kilátásba helyezett intézkedések végrehajtásáról az olyan nyelvek esetében, melyek az adott területen hagyományosan használatosak, és e nyelveket a törvény a 18 regionális vagy kisebbségi nyelv kategóriájába sorolja, ám anyanyelvi beszélőinek aránya kisebb, mint 10%.

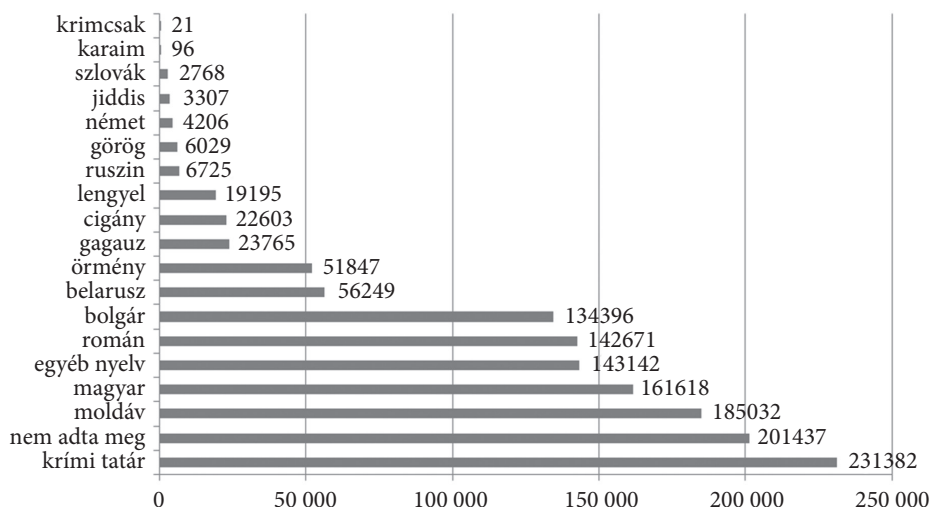
Bár országosan az orosz anyanyelvűek aránya 29,59%⁷, a jogszabály alkalmazását csak megyei, járási és települési szinten írja elő a törvény. A törvény gyakorlati alkalmazása azonban nehéz. A jogszabály ugyanis egymástól nagyon eltérő számú és helyzetű nyelvi közösségre terjed ki. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint az országban élő nem ukrán anyanyelvűek között 91,13% az orosz, és mindössze 8,87% az egyéb nyelveket anyanyelvként beszélők aránya (1. táblázat). Az orosz ajkúak csoportja tehát kiemelkedik a többi nyelvi közösség közül. Ez nem csupán az orosz anyanyelvűek száma tekintetében van így. Az ország függetlenné válásáig az orosz a Szovjetunió domináns nyelve volt Szovjet-Ukrajna területén is, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában máig őrzi, a lakosság jelentős része az orosz nyelvet használja a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2009, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Vorona–Shulha szerk. 2007, Zalizniak–Masenko 2001).

Nem ukrán anyanyelvű	Fő (%)	Ebből az anyanyelve	Fő	Az összlakosság %-ában	A kisebbségek %-ában
Összesen	15 663 434	orosz	14 273 670	29,59	91,13
	(32,47%)	egyéb	1 389 764	2,88	8,87

1. táblázat. A nem ukrán anyanyelvű állampolgárok Ukrajnában a 2001-es népszámlálás adatai alapján

⁷ <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21>.

A többi, nem orosz anyanyelvű nyelvi kisebbség között is jelentős eltérések vannak számosságukat, illetve nyelvüknek a nyilvános közéletben, az oktatásban, a kultúrában történő használatát tekintve egyaránt. Csupán a krími tatár anyanyelvűek száma haladta meg a 200 000 főt, és mindössze a moldáv, a román, a magyar és a bolgár anyanyelvű beszélői érték el a 100 000-es létszámot. A karaimot és a krimcsakot 100-nál kevesebben tartották anyanyelvüknek (1. ábra).

1. ábra. A nyelvtörvény által regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősített nyelvek anyanyelvű beszélőinek száma a 2001-es census adatai alapján (az orosz anyanyelvűek nélkül)

Egyesek szerint a kisebbségek számára széles nyelvhasználati jogokat biztosító törvény elfogadásával Ukrajna tett egy lépést az európai jogharmonizáció és az országra nehezedő nyelvi helyzet megoldása felé; mások viszont csupán a 2012. év őszén esedékes parlamenti választások miatt hozott populista fogásnak, illetőleg az orosz nyelv pozícióinak megerősítésére, az államnyelv helyzetének megrendítésére irányuló eszköznek tekintették a nyelvtörvény elfogadását (Fedinec 2012, 115). A törvény kritikusai szerint a jogszabály kizárólag az orosz anyanyelvűek számára hozhat előrelépést, más kisebbségi közösségek valójában nem élhetnek a nyelvtörvény rendelkezéseivel. Kétségtelen, hogy a kis nyelvi közösségek (például karaimok, krimcsakok) csupán az egyéni kérelem alapján biztosított nyelvi jogaikkal tudnak élni, hiszen beszélőik egyetlen közigazgatási egység vagy település területén sem érik el a 10%-os arányt. Több régióban azonban az oroszokon kívül más közösségek is élhetnek a nyelvtörvényben kodifikált jogaikkal. Például Csernyivci megyében a román, Odessza

megyében a bolgár, a moldáv és a gagauz, Kárpátalján a magyar és a román anyanyelvűek érik el a 10%-os küszöböt nem csupán települési, hanem egyes járások szintjén is. Kárpátalján emellett a szlovák, a német, a cigány és a ruszin anyanyelvűek is elérik a 10%-os arányt egy vagy több településen (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, 10–17, Tóth–Csernicskó 2014, 133–139).

A Janukovics mögött álló politikai erők az új nyelvtörvénnyel tettek egy lépést a nyelvi kisebbségek jogainak rendezése felé. Azzal, hogy lemondtak arról, hogy az orosz második államnyelvi státust kapjon, a társadalmi és politikai konszenzus kialakításának irányába is léptek egy aprót. Ennek ellenére a nyelvtörvénynek számos ellenzője volt, utcai demonstrációkon tiltakoztak elfogadása ellen. A nyelvi kérdés megnyugtató rendezését tehát nem hozta meg.

Amikor Janukovics elnök 2013 novemberében nem írta alá Vilniusban az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási megállapodást, Kijevben tüntetések kezdődtek. A főváros főterén⁸ kibontakozott tiltakozások egy ideig békésen zajlottak. Ám amikor a kormány 2014 januárjában erőszakkal kívánta felosztatni a tömeget, illetve amikor a Janukovics mögött álló parlamenti többség drasztikus törvényeket hozott az állampolgárok gyülekezési jogának korlátozására, halálos áldozatokkal járó erőszakhullám kezdődött. A hatalom elleni, immár erőszakos fellépés következtében az elnök 2014. február 22-én elmenekült az országból.

A hatalmat átvett új parlamenti többség már másnap, 2014. február 23-án az új nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt.⁹ Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét egy személyben ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov azonban február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot, s az nem lépett hatályba. Döntését nyilván befolyásolta, hogy Oroszország bejelentette: védelmébe veszi az ukrainai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. A Krími Autonóm Köztársaság területén pedig már aznap megjelentek az orosz hadsereg felségjelzés nélküli fegyveresei. 2014. március 16-án a félsziget lakosai orosz támogatással szervezett népszavazáson nyilvánították ki, hogy csatlakozni szeretnének Oroszországhoz.

⁸ Kijev központi terének neve ukránul *майдан Незалежності* (Függetlenség tere), ám a főváros lakosai leggyakrabban *Майдан* (Tér) néven emlegetik, ezért a híradásokban is gyakran *Majdanként* szerepelt. Innen ered a mozgalomnak a sajtóban gyakran használt elnevezése, az *Euromaidan*.

⁹ Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian. 23-02-2014. http://rbth.co.uk/news/2014/02/23/ukraine_abolishes_law_on_languages_of_minorities_including_russian_34486.html.

A nyelvtörvény hatályon kívül helyezése helyett Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozásával megbízandó munkacsoport létrehozására.¹⁰ A parlament március 4-ei ülésén határozott a nyelvtörvényt előkészítő ideiglenes eseti bizottság létrehozásáról.¹¹ A tizenegy tagú bizottságban minden parlamenti frakció képviselői helyet kaptak. Elnöke Ruszlan Kosulinszkij, a parlament egyik alelnöke, a szélsőjobboldali Szvoboda [Szabadság] Párt képviselője lett. A tagok között szerepelt a krími tatár, a román és a magyar kisebbség parlamenti képviselője is.

A bizottság március 4-ei első ülésén arról döntött, hogy a képviselők javaslatai alapján szakértőket kér fel Ukrajna egész területéről, hogy vegyenek részt a munkában.¹² Az egy hét múlva sorra kerülő ülésen többségi szavazással úgy határoztak, hogy nem dolgoznak ki új jogszabálytervezetet, hanem egy korábbi, a független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk által vezetett munkacsoport által kidolgozott tervezetet tekintik alapnak.¹³ Ezt a csoportot még Janukovics kérte fel 2012 végén arra, hogy tökéletesítse az új nyelvtörvényt.¹⁴ A bizottság létrehozásának kiváltó oka az ország jelentős részén kibontakozott nyelvtörvény elleni tiltakozáshullám volt.¹⁵

Kosulinszkij a parlament április 11-i ülésén bejelentette, hogy a bizottság a Kravcsuk vezetésével kidolgozott nyelvtörvénytervezetet tekinti vitaalapnak. A tervezethez a bizottság egyes tagjai és több felkért szakértő számos kritikai kommentárt fűzött.¹⁶ Az Ukrajna törvénye a nyelvek használatának rendjéről Ukrajnában¹⁷ címet viselő tervezet tulajdonképpen az állami nyelvpolitika alapjairól szóló 2012-es nyelvtörvényhez készített módosító indítvány, főbb vonalakban követi annak szerkezetét. Ha azonban szövegét összevetjük a 2012-es törvénnyel, egyértelműen kiderül, hogy a jogalkotói szándék a kisebbségi nyelvi jogok jelentős szűkítése. Az 5. cikk 2. bekezdése szerint például a törvényben foglalt jogok csak akkor alkalmazhatók, ha egy város vagy falu területén a felsorolt nyelvek valamelyike anyanyelvi beszélőinek aránya eléri

¹⁰ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/88685.html>.

¹¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-18>.

¹² <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89010.html>.

¹³ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89249.html>.

¹⁴ <http://tyzhden.ua/News/57359>

¹⁵ Lásd például: <http://www.unian.ua/politics/669714-aktsiji-proti-movno-go-zakonu-vidbu-vayutsya-v-bagatoh-mistah-ukrajini.html>.

¹⁶ <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/90599.html>.

¹⁷ Закон України «Про порядок застосування мов в Україні».

vagy meghaladja a 30%-ot. A tervezet tehát a 2012-es jogszabályban rögzített 10%-hoz képest a háromszorosára emeli a kisebbségi nyelvek használatának alsó küszöbét. A kisebbségek nyelvi jogainak érvényesítését példátlanul megnehezítené az 5. cikk 2. bekezdésében bevezetni kívánt eljárás. Hiába éri el ugyanis a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya a 30%-ot, a közösség tagjai még nem élhetnek automatikusan a törvényben foglalt jogokkal. Össze kell gyűjteni az adott település lakosainak minimum 30%-a aláírását, így kinyilvánítva a kisebbségi nyelv használatára irányuló szándékot. Az aláírásgyűjtés eredményei alapján a kisebbségi nyelv használatára vonatkozó kérést előbb a megyei közgyűlésnek, majd a parlamentnek is jóvá kell hagynia, minden egyes település esetében külön-külön. További szűkítés, hogy a tervezet mindenütt csak a települési szintet nevezi meg mint olyat, ahol a törvény alkalmazható. A 2012-es jogszabály bizonyos feltételek mellett járási és megyei szinten is lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek használatát.

Kosulinszkij bejelentette¹⁸, hogy a tervezet szövegét a parlamenti vita előtt elküldik véleményezésre a Velencei Bizottsághoz, az EBESZ-hez, az Európa Tanácshoz, valamint minden ukrainai nemzeti kisebbség képviselőihez.

Mivel azonban 2014 áprilisában az orosz hadsereg támogatásával a kelet-ukrainai Donyeck és Luhanszk megyében is fegyveres konfliktus tört ki, a nyelvtörvény ügye háttérbe szorult.

A nyelvkérdés Ukrajnában erősen politizált, érzelmileg telített. Az ukrán és orosz nyelv státusa, helyzete állandó ürügy az orosz–ukrán politikai, gazdasági, kulturális és sajnos katonai konfliktusban (Cserniczkó 2006). A Krím-félsziget Oroszország általi anektálása, a kelet-ukrainai megyékben fennálló fegyveres konfliktus után bármiféle kompromisszum reménye egyre halványul.

A nyelvpolitika egyik fontos céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte sohasem nyelvi eredetűek: ezek háttérében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. Nyilvánvalóan ez a helyzet Ukrajnában is. A kelet-ukrainai fegyveres konfliktus (reméljük: mielőbbi) lezárását követően az új ukrán politikai vezetésnek továbbra is szembe kell néznie egy fontos feladattal: megnyugtató módon rendeznie kell az Ukrajnában élő orosz nyelvű közösség helyzetét. Emellett figyelembe kell venni a többi nyelvi kisebbség szándékait is. A románok, magyarok, lengyelek, szlovákok stb. nyelvi jogainak megnyugtató rendezése nélkül ugyanis nem képzelhető el a konszolidáció.

¹⁸ <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5239.html>.

Huntington (1993) Ukrajnát a hasadó államok közé sorolta. 2015 januárjában egyre inkább úgy tűnik, jóslata beigazolódik. Ám ő a nyugati és keleti kereszténység közötti civilizációs ellentéteket helyezte a konfliktus centrumába. Az Ukrajna régiói közötti ellentétek hátterében azonban sokkal hangsúlyosabban vannak jelen a történelmi múltból, a gazdasági különbségekből fakadó ellentétek és az etnikai és nyelvi konfliktusok (Karácsonyi et al. 2014). Ukrajnában nincs olyan egyesítő kapocs, amelyre alapozva csökkenteni lehet az országot kettészelő szakadékot (Fedinec 2012). Bowring (2008, 55) szerint Ukrajnában a szovjet múlt az egyetlen közös pont a kollektív emlékezetben, melynek megítélése azonban gyökeresen eltér a nyugati és keleti régiókban.

A belülről feszítő törésvonalakat a kívülről ható erők is fokozzák: egyik oldalról az Európai Unió és az USA, a másíkról pedig Oroszország gyakorol gazdasági és politikai nyomást Ukrajnára. Az ilyen kiélezett helyzetben szinte szükségszerű volt a Szovjetunió széthullása után Európa középső és keleti felében rendezetlenül hagyott etnikai és nyelvi alapú konfliktusok felerősödése a Szovjet-Ukrajna területe mellett a szovjet múlt gazdasági, politikai, kulturális, nemzetiiségi, etnikai és nyelvi problémáit is megöröklő Ukrajnában. Csak bízhatunk abban, hogy mielőbb sikerül megtalálni a békés megoldáshoz vezető utat.

Irodalom

- Arel, Dominique–Khmelko, Valerii. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* 1–2: 81–91.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Ferenc Viktória. 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Besters-Dilger, Juliane, szerk. 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bowring, Bill. 2009. Language Policy in Ukraine. International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation. In *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*, szerk. Besters-Dilger, Juliane. 57–100. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bowring, Bill. 2014. The Russian language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In *The Russian Language Outside the Nation*, szerk. Ryazanova-Clarke, Lara, 56–80. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Csernicskó István. 2006. Az ukrán–oros nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 4: 764–769.
- Csernicskó István. 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén. 1867–2010*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Dickinson, Jennifer. 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201. 53–78.
- Fedinec Csilla. 2012. Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külgügyi Szemle* 4: 99–123.
- Fedinec Csilla–Cserniczkó István. 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 3: 568–588.
- Huntington, Samuel P. 1993. The Clash of Civilisations? *Foreign Affairs* 3: 22–49.
- Jusczenko, Viktor. 2010. Чия мова – того й влада. *День* 180: 4–5.
- Karácsonyi Dávid–Kocsis Károly–Kovály Katalin–Molnár József–Póti László. 2014. East–West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin* 2: 99–134.
- Kubicek, Paul. 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies* 2: 273–294.
- Kulyk, Volodymyr. 2007. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 1: 296–316.
- Kulyk, Volodymyr. 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, szerk. Besters-Dilger, Juliane. 11–54. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Majboroda, Oleksandr és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Majboroda, Oleksandr–Panchuk, Mai. 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Szerk.: Majboroda, Oleksandr és mtsai. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 205–234.
- Masenko, Larysa. 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Masenko, Larysa. 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: ТОВ Темпора.
- Moser, Michael. 2013. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*. Stuttgart: ididem–Verlag.
- Shemshuchenko, Jurij–Gorbatenko, Volodimir. 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, szerk. Majboroda, O. és mtsai. 157–173. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

- Stepanenko, Viktor. 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*, szerk. Daftary, Farimah–Grin, François. 109–135. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative–Open Society Institute.
- Tóth Mihály. 2011. Az 1996. évi ukrán alkotmány megszületése. *Pro Publico Bono. Állam- és Közgazdaságtudományi Szemle* 1: 85–96.
- Tóth Mihály–Csernicskó István. 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Vorona, Valeriy–Shulha, Mykola szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Kiiv: Інститут соціології НАН України.
- Zalizniak, Hanna–Masenko, Larysa. 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешиній*. Kiiv: Виданичий дім „КМ Академія”.

LANGUAGE POLICY AS A PRETEXT FOR ARMED CONFLICT IN UKRAINE

Ukraine, independent since 1991, has been experiencing the greatest crisis of her history. The language divide in the country plays a crucial role in the political and military crisis, which even threatens Europe's safety. A significant proportion of Ukraine's population use both Ukrainian and Russian on a regular basis, the other minority languages (Romanian, Polish, Hungarian, etc.) only make the linguistic picture of the country more colourful. Our paper will present how political elite wished to settle the language issue by adopting the law which regulates the use of these two languages. The Ukrainian ethnic and linguistic crisis jeopardising Europe's safety and the growth rate of the world economy cannot be settled without settling the status issues of the languages used in the country.

Keywords: Ukraine, language policy, Russian language, Ukrainian language, language law, regional or minority languages, war in Ukraine.

JEZIČKA POLITIKA KAO JEDAN OD POVODA ZA ORUŽANE SUKOBE U UKRAJINI

Ukrajina, koja je 1991. godine stekla nezavisnost, proživljava najdublju krizu u svojoj istoriji. Eskalaciji političke i vojne krize koja ugrožava bezbednost cele Evrope, doprinela je jezička podeljenost zemlje. Veći deo naroda redovno upotrebljava ukrajinski i ruski, a ostali manjinski jezici (rumunski, poljski, mađarski itd.) samo upotpunjuju šarenilo. U studiji se sagledava kako je politička elita države nameravala da reši jezičko pitanje

usvojivši zakone o načinu upotrebe jezika. Ukrajinska kriza koja ugrožava bezbednost Evrope i sprečava rast svetske ekonomije, ne može se zamisliti bez rešavanja statusa jezika koji se govore u zemlji.

Ključne reči: Ukrajina, jezička politika, ruski jezik, ukrajinski jezik, zakon o upotrebi jezika, regionalni ili manjinski jezici, rat u Ukrajini.

A kézirat leadásának ideje: 2015. jan. 28.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 1.

MOLNÁR CSIKÓS László

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
mcsikos@gmail.com

A MAGYAR NYELV AREÁLIS EURÓPAISÁGA

Areal Europeanness of the Hungarian Language

Arealni evropeizam mađarskog jezika

A magyar nyelv beszélőközössége a honfoglalással indoeurópai nyelvű népek közé került. Ahhoz, hogy a magyar nyelv fennmaradjon, idomulnia kellett az indoeurópai nyelvekhez. Tömegesen vett át latin, német és szláv szavakat. Nemcsak az indoeurópai nyelvek hatottak a magyarra, hanem a magyar is hatott rájuk. Különösen erős magyar hatás érte a bunyevác és a ruszin nyelvet. A magyar nyelv areális tipológiai szempontból a dunai nyelvsvövetség tagjai közé sorolható, az indoeurópai nyelvekkel való folytonos kapcsolata nyomán formálta arculatát. A magyar nyelv rendszerében sajátos módon ötvöződnek a hagyományos elemek és az indoeurópai minták. Indoeurópainak számít a jelzői értékű hátravetett határozó és a jelzőt helyettesítő vonatkozó mondat. A jövő idő kifejezésére használt körülírási forma, illetve a ható igealak helyettesítése a tud ige és a főnévi igenév kapcsolatával szintén indoeurópai hatásról tanúskodik. A magyar nyelvnek és az indoeurópai nyelveknek a kapcsolatát az is befolyásolta, hogy az évszázadok során a magyar nyelvet sok asszimilálódott német és szláv sajátította el. A magyar nyelv szerkezetét ért indoeurópai hatások nem voltak olyan mérvűek, hogy miattuk ez a nyelv indoeurópaivá vált volna.

Kulcsszavak: areális nyelvészet, magyar nyelv, indoeurópai nyelvek, lexikális elemek, nyelvi szerkezet.

A magyar nyelv századai

A magyar nyelv életének alakulását nagymértékben befolyásolta az, hogy beszélőközössége a X. (vagy már a VII. században, ha elfogadjuk a kettős honfoglalás hipotézisét) Közép-Európába került. A honfoglalással ugyanis a finnugor nyelvet használó nép indoeurópai nyelvű népek közé ékelődött (László

1978). Mivel elszakadt rokonaitól, kulturálisan európaivá kezdett válni: „A magyar nyelv [...] távolra és hosszú ideje elszakadván rokonaitól, csak saját erejére, régi emlékeire és nyelvjárásaira volt utalva. A magyar [...] európai nyelv nemcsak azért, mert történelme folyamán bizonyíthatóan mindig Európában beszéltek, hanem azért is, mert ezer év óta bekapcsolódott az európai kulturális közösségbe, és azóta sem szakadt ki belőle” (Kálmán 1981, 136).

A magyar nyelv fennmaradását a magyar népnek köszönhetjük – mondja Győrffy István –, mert a felsőbb társadalmi réteg többször hűtlen lett hozzá. A honfoglaláskor még az úr is, a köznép is csak magyarul beszélt. A nyugati kereszténység felvétele után azonban az egyház nyelve, a latin a felsőbb társadalmi rétegben lassan tért hódított... Vegyesházbeli királyaink idején a műveltek egymás közt többnyire latinul beszéltek, a magyar nyelv pedig a hagyományörző réteg, a nép körében maradt meg. Valahányszor nagy nemzeti veszedelem fenyegette a magyarságot, ösztönösen mindig hagyományaiába menekült (Győrffy 1939, 11).

A magyar államnak és a magyarországi tudományosságnak a nyelve nyolc évszázadig az indoeurópai latin volt. A magyar nyelv csak a XIX. század derekára kapott hivatalos státust abban az országban, amelyet beszélői hoztak létre.

A magyarul beszélők más (többnyire szláv és német) nyelvűek környezetében éltek, és ez nyelvszokásaikra, szóhasználatukra nagy hatással volt. Az indoeurópai nyelveknek különösen a lexikális hatása a szembetűnő. A magyar nyelvbe összesen 900 latin jövevényszó került, vannak köztük köznyelvek, népnyelvek és szaknyelvek. Nyilván a köznyelvek a legismertebbek. Ilyen teljesen meghonosodott, a magyar köznyelv részévé vált latin eredetű szavak például a következők: bacilus, cirkusz, doktor, iskola, kántor, menta, mentor, múzsa, muzsika, palánta, páva, persze, pirula, pólus, porta, posta, praktikus, professzor, rózsza, taktus, sors, titulus, vers, viola, virtus stb. (Fludorovits 1937). A latin nyelvből nemcsak szavakat vettek át a magyarok, hanem nyelvtani formákat is. Efféle latinosságok közé tartozik többek között a többes szám jelének használata egyes számnevek után (pl. többek jelenlétében), tárgy használata némely ige állandó határozója helyett (pl. féli az Istent), az állítmányi jelző és értelmező (pl. egyezséget kötendő találkoztak), a szenvedő igeragozás (pl. közhírré tétetik), a feltételes mód idegenszerű alkalmazása (pl. könyörög, hogy méltatlan volna).

A magyar szókészletben rengeteg szláv jövevényszó fordul elő. Zömük (210) konkrét szláv nyelvhez nem köthető, szláv jövevényszó általában, van továbbá 80 déli szláv jövevényszó általában, 90 szerb és horvát jövevényszó,

30 szlovén jövevényszó, 45 nyugati szláv jövevényszó általában, 90 cseh és szlovák jövevényszó, valamint körülbelül 50 keleti szláv jövevényszó (Zaicz 2006, 971–973).

Német jövevényszavakból még valamennyivel több is van, mint szlávból. Mintegy 500 olyan német jövevényszó került a magyarba, amelyről nem lehet megállapítani, hogy a német nyelvterületnek melyik részéről származik. Bajor jövevényszóból körülbelül 130 van, az ausztriai német jövevényszavak száma 55, a felnémet jövevényszavaké pedig 60. Ezenkívül mintegy 15 egyéb német (középnémet, szász, erdélyi német stb.) jövevényszó is eljutott a magyarba (Zaicz 2006, 976–978).

Nemcsak az indoeurópai nyelvek hatottak a magyarra, hanem a magyar is hatott rájuk. Jelentős lexikai hatással volt a magyar a ruszinra, a szlovákra, a horvátra, a szerbre és a románra. A vendet (a szlovén nyelv regionális változatát) hangzásbeli hatás is érte (ö és ü). Pl. lük = hagyma (luk helyett). Az említett nyelvekre tett magyar hatás különösen a népnyelvben jut kifejezésre.

A bunyevácok és a ruszinok igen élénk és mélyreható kapcsolatban álltak a magyarokkal, erről tanúskodik az a jelenség, hogy számos bunyevác és ruszin ige a magyarból való. Igét viszonylag ritkán vesz át egy nyelv a másiktól. A bunyevác nyelvnek mintegy ötven magyar eredetű igéje van. A nyelvek közötti szókölcsonzés leginkább a főnevek körében jut kifejezésre.

A magyar ige a bunyevácba kerülve rendszerint megváltoztatja képzőjét: firkál – firkat, gurigál – gurigat, hancúrozik – hancurat se, kalapácsol – kalapačat, lófrál – lofrat, magyaráz – madžarat, pisál – pišat, sántít – šantat, sántikál – šantikát v. šantucat, tolmácsol – tolmačat, versel – versat, vásárol – vasarit stb. Gyakran egy új elemmel is kiegészül az ige: csutakol – čutakovat, filkózik – filkovat, gáncsol – gančovat, gazdálkodik – gazdovat, kormányoz – kormanjovat, korteskedik – kortešovat, lóg – logovat, ministrál – miništrovat, palántál – palantovat, pártol – partovat, pislog – pišlogovat, leszurkol – surkovat, slingel – šlingovat, tapsikol – tapšikovat, tromfol – tromfovat, virraszt – virastovat, voksol – vokšovat stb. Bizonyos esetekben az alaktani módosulás hangtanival is párosul. A magyar csíp igéből így lett čapat, illetve čapnit. A čapat jelentése a csipked igéjének felel meg, a čapnit viszont hasonló értelmet hordoz, mint a megcsíp, ill. a lecsíp (Molnár Csikós 2000).

Jelentéstani szempontból a bunyevác igék általában megfelelnek magyar eredetjüknek, olykor azonban más értelemben használják a szláv igét, mint ami a magyar jelentése. A madžarat 'homályosan, értelmetlenül beszél' jelentést fejez ki. A magyaráz viszont arra vonatkozik, aki szavakkal érthetővé igyekszik tenni valamit. A marvašit se értelme: 'tékozol/pöffeszkedik', nem pedig 'móká-

zik, bolondozik’, mint a marháskodik igének. A tolmačit ’magyaráz’ jelentésben szerepel, a magyar tolmácsol ige értelme viszont ’beszédet élőszóval más nyelvre fordít’. A versel ige olyan személyre utal, aki tényleg szaval, a versat ellenben olyan emberre, aki úgy beszél, mintha szavalna (Molnár Csikós 2000).

A következő ruszin igék is a magyarból valók: banovati (a magyar bán származéka, jelentése ’bánkódik’), csalovati (a magyar csal igéből, ’becsap, rászed’ értelmű), csufalovati (alapigéje a csúfol, ’gúnyolódik, csúfol’ jelentést fejez ki), faradlovati (’fáradozik, munkálkodik’, ’fáraszt, kimerít’, valószínűleg a fárad igéből alkották), felelevati (alapigéje a magyar felel, jelentése ’válaszol’), iszcsalovati (’becsap’, a megcsal mintájára), izrontovati (’tönkretesz’, ’lerombol’, ’megszeg’, mintája a magyar ront), keltovati (a magyar költ szóra vezethető vissza, egyrészt ’elkölt’ az értelme, másrészt ’ajándékoz, adományoz, áldoz’), mulatovati (a mulat igéből, szórakozásra vonatkozik). Amint tapasztalhatjuk, a magyar eredetű ruszin igék némelyike több jelentésben is él, tehát viszonylag fontos eleme a nyelvhasználatnak. A magyar igeekötős igék átvételekor általában csak az alapigét veszik át, az igeekötőt lefordítják. Olykor viszont igeekötő nélküli magyar ige ruszin megfelelője is prefixumos lesz: izforkotati (forog). Érdekes, hogy a ruszinban több tartós jelentésű magyar ige mozzanatossá válik. Például: gyalazovati (megszégyenít), nyarovati (elnyer), rontovati (megront), szerzovati (megszerez), kimlevati (kikémelel, felderít) stb. (Molnár Csikós 2001).

Érdekességként meg lehet említeni, hogy a magyarországi latinban magyar eredetű szavak is használatban voltak, nevezetesen a jobagio és a birsagium: jobagio < jobbágy < jobbadja (’valaminek jobbik része’) birsagium < bírság (’ítélet’, már a HB.-ben előfordul ebben a jelentésben). Az igazságszolgáltatás jellegzetes magyar műszavai (perel, vádol, panasz, patvar, pecsét, poroszló, tömlöc, zálog stb.) viszont ósláv eredetűek (Balázs 1980, 341–362).

Uráli–indoeurópai kapcsolat

Genetikailag a magyar uráli nyelv, a finnugor nyelvcsaládba tartozik, areális szempontból viszont európai nyelvnek is tekinthető, ugyanis mai arculata az indoeurópai nyelvekkel való folytonos kapcsolata nyomán formálódott. Areális tipológiai szempontból a magyar nyelv a dunai nyelvszövetség tagjai közé sorolható annak alapján, hogy különféle nyelvi szinteken kifejezésre jutnak felvett indoeurópai vonásai (Décsy 1973, Fodor 1984). A dunai nyelvszövetség tagjainak homogenizálódását a közös latin művelődéstörténeti örökség alapozta meg, ebben a folyamatban fontos szerepet töltöttek be a német nyelvváltozatok

(főleg a bajor-osztrák) és a térségben élő szláv nyelvek. Ezekből elsősorban lexikai elemeket vett át és tükrözött, frazeológiát utánzott a magyar, de nyelvtani szerkezeteket is kölcsönzött, és olykor hangzását is idomította hozzájuk.

Az areális nyelvészet arra a felismerésre alapozza megállapításait, hogy a nyelvek közti kölcsönhatás során hasonló vagy azonos rendszerbeli sajátosságok keletkezhetnek, sőt olykor a genetikus kapcsolatokat meghaladó egyezések is létrejönnek. A nyelvek közötti tartós kapcsolat révén közös nyelvi jegyek alakulnak ki, és a nyelvek közti hasonlóságok és azonosságok alapján nyelvszövetség jöhet létre (Balázs 1983, 7).

Azok a közös jegyek, amelyek alapján nyelvszövetségek jönnek létre, különböző nyelvi szinteken jelentkezhetnek (hangtani, szókészleti és frazeológiai, alaktani és mondattani). Az areális nyelvészet művelői (Henrik Becker, Décsy Gyula, Balázs János, Pusztay János, Vladimír Skalička stb.) szerint a magyar nyelv az ún. dunai nyelvszövetségbe sorolható a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát, a szlovén és (Pusztay 2003 szerint) a német nyelvvel együtt. A számos rokon vonás ellenére arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a nyelvszövetség tagjai közül csak a magyar az agglutináló, a többi flektáló (Molnár Csikós 1997, 360).

A dunai nyelvszövetségbeli sajátosságok közt megemlíthető többek között a magánhangzók mennyiségi korrelációja, a palatális hangok (ny, j, gy, ty) megléte, az affrikáták előfordulása, a stabil szóhangsúly (a németet kivéve), a szintetikus névszóragozás (előjárószók használata helyett), valamint a különböző szókészletbeli átfedések (Skalička 1968).

A magyar szókészlet bizonyos mértékű európaivá válása során a környező nyelvekből átvett, hangtani és alaktani szempontból idomult elemek némelyike időközben tipikusan magyar reáliává vált. A kifli esetét említhetjük példaként. A bajor-osztrák Kipfel szóból jött létre annak idején a magyar kifli. Manapság Ausztriában inkább a Hörnchen ('szarvacska') megnevezés járja, ennek korabeli magyar tükörfordításos megfelelőjét, a szarvast mi már nem használjuk ennek a péksüteménynek a megnevezésére (Szűcs 2013, 228).

A magyar nyelv rendszerében sajátos módon ötvöződnek a hagyományos elemek és az indoeurópai minták. Hagyományos a melléknévi igeneves szerkezet, vele szemben indoeurópainak számít a jelzői értékű hátravetett határozó (pl. a városba való érkezése > < érkezése a városba). A hátravetett határozó címben nem okoz megértési nehézséget (pl. Levél a hitveshez), a mondatba való beilleszkedése viszont már nem mindig egyértelmű. Mondhatjuk például, hogy Megérkezett a levél a hitveshez, de a Nem találtam a levelet a hitveshez már furcsán hangzik. A Találkozott egy fiúval az utcából mondat helyett

megfelelőbb a Találkozott egy utcabeli fiúval, valamint a Nem érti a feliratot a falon mondatot is célszerű átfogalmaznunk: Nem érti a falon levő feliratot (Molnár Csikós 1980, 61–62).

Indoeurópai hatásra használnak a magyarul beszélők vonatkozó mondatot jelzős szerkezet helyett: Itt van a kutya, amelyik harap. > Itt van a harapós kutya. A vonatkozó mondattal való fogalmazás nem szándékolt időviszonyok felkeltését is okozhatja. Pl. A gépkocsi elütötte a gyalogost, aki könnyebb sérüléseket szenvedett. Azt hihetnénk, hogy már előzőleg sérült ember került a gépkocsi elé, ezért inkább mellérendelt mondatos megfogalmazás felel meg a hagyományos gondolkodásnak: A gépkocsi elütötte a gyalogost, és az könnyebb sérüléseket szenvedett (Molnár Csikós 1980, 71–72).

A magyar nyelv azzal is közelebb került a térség nyelveihez, hogy a jövő idő kifejezésére körülírásos formát kezdett el használni (menend > menni fog). A klasszikus latin még szintetikusán fejezte ki az egyszerű jövő időt, a vulgáris latin viszont körülírást használt. Ezt utánozták a magyarok (Balázs 1983, 100–101).

A XIX. első felében még élt az -and, -end jeles jövő idő. Madách Imre *Az ember tragédiájában* többször is használja: „Portested is széthulland így, igaz, / De száz alakban újjólag felelsz” (Madách 2005, 28). „Egy ábrándkép nem csábítandja-e el?” (Madách 2005, 60); „...új vért hozand / Az elsilányult, megfogyott erekbe” (Madách 2005, 71); „Hiu törekvés. Mert egyént sosem / Hozandsz érvényre a kor ellenében” (Madách 2005, 83); „Oh, jő-e kor, mely e rideg közönyt / Leolvasztandja?” (Madách 2005, 107); „Tudatlanság álland mellette őrt” (Madách 2005, 202); „Önnek hajói már ma itt leendnek...” (Madách 2005, 147) stb.

A németben és a szláv nyelvekben is segédigével alakult futurumok jöttek létre. Például: ich werde gehen (németül), ja ћy ићи (szerbül), ja ću ići (horvátul), chystám se jít (csehül), chystám sa íst’ (szlovákul) stb. Hogy miért tetszett meg a közép-európai nyelveken beszélőknek a menni fogok féle körülírásos jövő idő, azt ma már nehéz lenne megállapítani.

A ható igealak helyettesítése a tud ige és a főnévi igenév kapcsolatával szintén indoeurópai hatásról tanúskodik. Pl. megnézheti > meg tudja nézni. Ez a jelenség különösen az utóbbi időben kezdett elharapózni. A budapestiek szóhasználata nyomán más magyarországi városok beszélőinek körében is terjed. Íme néhány példa a tavalyi dunaújvárosi OTDK-fórum titkárságának körleveléből: a Gutenberg közre fordulva (jobbra) be tudnak állni a Főiskola területén található parkolóba (beállhatnak) – A csatolva megküldött térkép a Főiskola parkolójának megközelítésében tud segíteni (segíthet) – Parkolni a

Főiskola területén tudnak térítésmentesen, a térképen „P” betűvel jelölt helyeken (parkolhatnak) – A regisztrációt követően tudja elfoglalni a szállását a kollégiumban (foglalhatja el) – Ahogyan azt a meghívó levelünkben is jeleztük, szállást a Főiskola Kollégiumában tudunk Önnek biztosítani (biztosíthatunk) – Ahhoz, hogy a szállását elfoglalhassa, először regisztrálnia szükséges, amit a Főiskola „A” épületében fog tudni megtenni (tehet meg) – A szállást a helyszínre érkezést követően tudja elfoglalni (foglalhatja el).

A magyar nyelvnek és az indoeurópai nyelveknek a kapcsolatát etnikai szempontok is befolyásolták. Arról van szó, hogy az évszázadok során a magyar nyelvet sok asszimilálódott német és szláv sajátította el (Szvatkó 1938). Nyelvcserejük különféle interferenciajelenségekkel járt együtt, a magyar nyelvet olykor korábbi anyanyelvük szokásainak megfelelően használták. Utódaik magyar nyelvhasználatában különböző mértékben kifejezésre jutnak indoeurópai vonások. Ezek a kiejtéstől kezdve a mondatszerkesztésig terjedhetnek, és nagyjából hasonlóak azokhoz, amelyek a magyar nyelvet napjainkban tanulók beszédében jelentkeznek. Bárczi Géza írja:

A pesti ember nyelvében található idegen szavak, valamint főképpen a magyar nyelvszokással ellenkező s így bántó, idegen, német fordulatoknak szó szerint való magyarra fordításai nagyrészt abban lelik magyarázatukat, hogy a gyorsan magyarosodó főváros német eredetű, anyanyelvű és műveltségű lakossága, továbbá a betelepült s túlnyomóan ugyancsak német anyanyelvű zsidóság a magyar nyelvet csak fokozatosan tanulta meg, s hiányos nyelvtudása a német mondat formájában megfogalmazott gondolatot sokszor nem tudta megfelelő magyar formába önteni (Bárczi 1932, 1).

Annak ellenére, hogy a magyar nyelv folyamatos kapcsolatban volt indoeurópai nyelvekkel, és hogy indoeurópaiak is tömegesen sajátították el az évszázadok során, nem adta fel alapvető uráli sajátosságait. Areálisan közeledett, alkalmazkodott ugyan az indoeurópai nyelvekhez, sok latin–görög műveltségsszóval és egyéb indoeurópai lexémával egészítette ki szóállományát, de nem mind maradt használatban. A magyar nyelv introvertált (befelé forduló) szemléletének megfelelően az indoeurópai szavak és szókapcsolatok jelentős részét belső keletkezésű elemmel helyettesítette. A magyar nyelv szerkezetét ért indoeurópai hatások nem mindig vezettek mélyreható változásokhoz. Összességükben nem került sor olyan mérvű szerkezeti módosulásokra, hogy miattuk a magyar nyelv kénytelen lett volna feladni uráli sajátosságait, és indoeurópaivá vált volna. A magyar nyelvet csupán areálisan lehet európainak minősíteni.

Irodalom

- Balázs János. 1980. *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell.* Budapest: Magvető Kiadó.
- Balázs János. 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In *Areális nyelvészeti tanulmányok.* 7–112. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
- Bárczi Géza. 1932. *A „pesti nyelv”.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Décsy Gyula. 1973. *Die linguistische Struktur Europas. Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft.* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Fludorovits Jolán. 1937. *A magyar nyelv latin jövevényszavai.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Fodor István. 1984. Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata? *Magyar Nyelv* 80 (1–2): 36–47, 177–186.
- Györffy István. 1939. *A néphagyomány és a nemzeti művelődés.* Budapest: Egyetemi Néprajzi Intézet.
- Kálmán Béla. 1981. A magyar nyelv európaisága. *Magyar Nyelv* 77 (2): 129–136.
- László Gyula. 1978. *A „kettős honfoglalás”.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Madách Imre. 2005. *Az ember tragédiája.* Szentendre: Mercator Stúdió.
- Molnár Csikós László. 1980. A jelzői értékű hátravetett határozós, a vonatkozó és a melléknévi igeneves szerkezetek használata a jugoszláviai magyar köznyelvben. Újvidék: *Hungarológiai Közlemények* 12 (44): 59–87.
- Molnár Csikós László. 1997. Mennyire vált európaivá a magyar nyelv? *Híd* 61 (5): 358–366.
- Molnár Csikós László. 2000. *Magyar eredetű igék a bunyevácok nyelvében.* Újvidéki Rádió, Nyelvművelő jegyzetek, december 2.
- Molnár Csikós László. 2001. *Magyar igék a kárpátukránban.* Újvidéki Rádió, Nyelvművelő jegyzetek, február 17.
- Pusztay János. 2003. *Közép-Európa: nyelvi konvergenciátáj. Fejezetek a nyelvi egységülés vizsgálatához.* Szombathely: Dissertationes Savariensis 30.
- Skalička, Vladimír. 1968. Zum Problem des Donausprachbunde. *Ural-altaische Jahrbücher* 40: 3–9.
- Szűcs Tibor. 2013. A magyar nyelv és kultúra areális helye Európában, *Hungarológiai Évkönyv* 14: 226–234.
- Szvatkó Pál. 1938. Indogermán magyarok. *Apolló* 4 (1–2): 7–34.
- Zaicz Gábor, főszerk. 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest: Tinta Kiadó.

AREAL EUROPEANNESS OF THE HUNGARIAN LANGUAGE

At the time of the conquest of their homeland in the Carpathian Basin the Hungarian speaking community settled among people speaking Indo-European languages. In order to survive, Hungarian had to adjust so as to align with the Indo-European languages. It adopted a great number of words from Latin, German and Slavic languages. It was not only the Indo-European languages which influenced Hungarian but Hungarian also had an impact on them. It had a particularly strong influence on Bunjevac and Rusyn (Ruthenian). Hungarian can be classified among the Danubian language alliance from the areal typological perspective, since it has been shaped in a continuous relationship with the Indo-European languages. The system of the Hungarian language combines its traditional elements with Indo-European patterns. Appositional adverbs with an attributive function and relative clauses with attributive function are considered to be Indo-European patterns. Futurity by circumlocution and the replacement of the potential or permission form expressed by the suffix *-hat/-het* by the verb *tud* (may/can) and the infinitive, are also evidence of Indo-European influence. The relationship between Hungarian and the Indo-European languages was also affected by the fact that due to assimilation, many speakers of German and Slavic origin acquired the Hungarian language. Indo-European influences on the structure of Hungarian were not as substantial as to turn Hungarian into an Indo-European language.

Keywords: areal linguistics, Indo-European languages, lexical elements.

AREALNI EVROPEIZAM MAĐARSKOG JEZIKA

Zajednica govornika mađarskog jezika je dolaskom na Panonsku niziju dospela među narode koji govore indoevropskim jezicima. U interesu svoga opstanka mađarski jezik je morao da se prilagođava indoevropskim jezicima. On je masovno preuzeo latinske, nemačke i slovenske reči. Nisu samo indoevropski jezici uticali na mađarski jezik nego je i mađarski imao uticaja na njih. Naročito je bio jak njegov uticaj na bunjevački i na rusinski jezik. Sa aspekta arealne tipologije, mađarski jezik se može svrstati među članove dunavskog jezičkog saveza. On je svoj karakter formirao prema stalnim vezama sa indoevropskim jezicima. U sistemu mađarskog jezika na svojstven način se prepliću tradicionalni elementi i indoevropski obrasci. Kao indoevropski obrasci tretiraju se priloške odredbe u funkciji atributa i relativne rečenice koje zamenjuju attribute. Takođe indoevropski uticaj pokazuje upotreba opisnog oblika za izražavanje budućeg vremena i zamenjivanje glagola sa nastavkom *-hat, -het* sa glagolom *tud* i infinitiva. Na vezu mađarskog jezika i indoevropskih jezika uticala je i činjenica da su mađarski jezik usvojili i mnogi asimilovani Nemci i Sloveni. Indoevropski uticaji

na sistem mađarskog jezika ipak nisu bili toliko veliki da bi se zbog njih taj jezik promenio u indoevropski.

Ključne reči: arealna lingvistika, mađarski jezik, indoevropski jezici, leksičke jedinice, jezičke strukture.

A kézirat leadásának ideje: 2015. jan. 13.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 10.

GRABOVAC Beáta

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka
beagrabovac@gmail.com

MAGYAR ÉS SZERB SZAVAK ÉRZELMI ÉRTÉKÉNEK VIZSGÁLATA A KONNOTATÍV DIFFERENCIÁL SKÁLA SEGÍTSÉGÉVEL

Examination of the Emotional Value of Hungarian
and Serbian Words Using the Connotative Differential Scale

Ispitivanje emocionalne vrednosti mađarskih i srpskih reči
skalom konotativnog diferencijala

Munkánk célja egy dimenzionális nézőpontú kutatás bemutatása, amely az affektív teret vizsgálta a magyar és a szerb nyelvben, magyar–szerb korai kétnyelvű személyeknél. Osgood és munkatársai (1957) dolgozták ki a szemantikus differenciál skála első változatát, amely az érték – erő – aktivitás faktorhármassal segítségével méri az affektív jelentést. Munkájuk óta sok olyan kutatás született, amely a faktorok számát és kultúrafüggetlen természetét ellenőrizte, valamint különböző érzelmi töltésű ingerek elhelyezkedését vizsgálta az affektív térben. Mára már többféle skálaváltozat használható erre a célra – például a vizuális SAMU-figurákat használó, vagy a konnotatív differenciál, amely kissé más faktorkombinációt ellenőriz. Eredményeink alátámasztják a verbális érzelmi ingerek bumeráng alakra hasonlító eloszlását a magyar és a szerb nyelvben, korai kétnyelvű személyeknél is.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, verbális érzelmi töltésű ingerek, konnotatív differenciál.

Bevezetés

Osgood és munkatársai dolgozták ki a jelentés dimenzionális elméletét, mely szerint az affektív jelentést három dimenzió elfoglalt hely segítségével határozhatjuk meg (Osgood–Suci–Tannenbaum 1957, Osgood 1962, Osgood

1969). A denotatív, szó szerinti jelentés mellett affektív, szubjektív jelentéstartalma is van egy fogalomnak.

A dimenzionális érzelemelméletek szerint az érzelmek három dimenzióan elfoglalt hellyel határozhatók meg: a valencián (érték), az arousalon (aktivitás) és a dominancián (erő) (lásd Bradley–Lang 1999, Osgood–Suci–Tannenbaum 1957). A dimenziók címkéi kutatótól függően variálhatnak.

A dimenzionális felfogásból született a szemantikus differenciál mint mérőeszköz, mely kétpólusú, bipoláris skálák használatán keresztül méri az affektív jelentést (Fajgelj–Kuzmanović–Đukanović 2003, Osgood 1969, Janković 2015).

Az érték – erő – aktivitás faktorhármassal az eddigi kutatások alapján egyetemes meghatározója az affektív jelentésnek (Osgood 1969).

Újabban Janković (2000a, 2000b) állított össze egy konnotatív differenciál nevű skálát a szerb nyelvben. Ez a skála a valencia- és az arousal dimenziókat alkalmazza, míg a harmadik, a kognitív evaluáció újdonság, és nincs megfelelő párja az eddigi dimenzionális elméletekben (Janković 2015). Janković (2000a, 2000b) egy adatbázist is összeállított, a Konnotatív szótárt, amely 1483 szerb szó értékelését tartalmazza a konnotatív differenciál CD-9-es változatán. Minden szót húsz–huszonöt személy értékelt, akik 17–23 évesek voltak.

A szerző kidolgozta az affektív élmény és az esztétikai preferencia háromdimenziós modelljét is, melyben „a környezetből, illetve a szervezetből jövő inger szubjektív/érzelmi átélése a valencia, az arousal és a kognitív értékelés lineáris kombinációjaként határozható meg” (Janković 2015, 56). A kognitív értékelés egy olyan dimenzió, amelyet eddig nem vizsgáltak a dimenzionális nézőpontú kutatásokban, a szerző pedig úgy határozza meg többek között, mint az ingerek ismerősként-ismeretlenként, érthetőként-érthetetlenként való átélését. Így a kognitív aspektus is megjelenik elméletében, ami előrelépésként tartható számon. Janković (2015) kiemeli, hogy a három dimenziót, melyet a konnotatív differenciállal is mérni lehet, biológiai alapú mechanizmusoknak tekinti, amelyek minden információ/inger értékelésében/evaluációjában szerepet játszanak.

A kutatás célja

Kutatásunkban a szemantikus differenciálon és a dimenzionális nézőponton alapuló konnotatív differenciált (Janković 2000a, 2000b) használtuk, és a nyelvi ingerek affektív jelentéseit akartuk feltérképezni két nyelvű személyeknél. A szerb nyelvben a konnotatív differenciál egy újonnan összeállított skála, amely

a szemantikus differenciálra hasonlít, és hétpontos Likert-skálákat használ. Úgy véltük, hogy a skálázás megfelelő módszer lesz a kutatás magyar és szerb nyelvű felméréseihez, már csak azért is, mert a Konnotatív szótár már létezik a szerb nyelvben. Kutatásunk explorációs jelleggel indult. Fő célunk az volt, hogy az affektív tér strukturálódását vizsgáljuk meg kétnyelvű személyeknél, és egy kis adatbázist állítsunk össze az értékelésekből. Bradley és Lang (1999) egy angol nyelvű, ANEW nevű adatbázist hozott létre, amely nagyszámú szó értékelését tartalmazza a vizuális SAMU-figurákon (Deák 2011) a valencia-, az arousal- és a dominancia dimenziókon. Ez az adatbázis ma már sok, érzelmi tartalmakkal foglalkozó kutatás alapja.

Az ANEW-adatbázis kialakításához használt SAMU-figurák vizuális skálák. E skálák helyett kutatásunkban inkább nyelvi skálákat alkalmaztunk kezdeti lépésként, ami azért volt lényeges, hogy a skálákkal is minél jobban előhívjuk az első és a második nyelvű funkcionálási módot. A későbbiekben célunk az ANEW-hoz hasonló adatbázis összeállítása a magyar és a szerb nyelvben is.

Hipotézisünk a következő volt: A nyelvi ingerek eloszlása hasonlítani fog Bradley és Lang bumeráng alakzatához (a valencia- és az arousal dimenziókon).

Kutatási személyek

A kutatásba 22–34 év közötti magyar–szerb kétnyelvűeket vontunk be ($M = 28.650$, $SD = 2.497$). A résztvevők vajdasági falvakból és városokból származtak. Összesen húsz személy adatai kerültek elemzésre.

A kétnyelvű személyek legkésőbb ötévesen kezdték el a szerb nyelv elsajátítását: három személy ötévesen, négyen-négyen négy- és háromévesen, egy személy kétévesen és nyolcan születéstől kezdve. A második nyelv elsajátításának szinterei közé a természetes vagy a vegyes környezet tartozott – ez azt jelenti ebben az esetben, hogy természetes és iskolai közegben is működtetik a második nyelvet. A második nyelv használatának gyakorisága három személynél egész napos volt – tehát a két nyelvet naponta többször is váltogatták; a többieknél napi szintű, kivéve négy személyt, akiknél heti.

Módszer

A magyar konnotatív differenciál skálát Janković (2000a, 2000b) munkáira alapozva állítottuk össze. A szerb nyelvű konnotatív differenciál skálát Janković (2000a, 2000b, 2015) állította össze, és már több kutatásban használta.

A skáláknak két változatát, egy szerbet és ennek magyar fordítását is alkalmaztuk. Az osztályozandó szavak listáját a Konnotatív szótárból, valamint érzelmi szavakkal dolgozó korábbi kutatásokból és alapérzelmekre vonatkozó fogalmakból válogattuk össze.

A kétnyelvű csoportnak a konnotatív differenciál skála egyes változatát kellett értékelnie, magyar és szerb nyelven is, huszonhét-huszonhét szóval, amelyek egymás fordításai voltak. A negatív ingerekhez az erőszak, magány, féltékenység, tartozás, megcsalás, fájdalom, kínzás, kár, háború szavak tartoztak; a pozitív csoportba az önfeláldozás, a nevetés, a jókedv, az élvezet, a siker, a hála, a szerelem, az ünnep és a nagylelkűség szavak kerültek, míg a semleges kategóriába a cipőszekrény, az erőfeszítés, a házikó, a bizonyíték, a szokás, a törvény, a faszor, a kanna és a találós kérdés.

E főneveket kellett elhelyezni/osztályozni különböző melléknévpárok mentén, melyek ellentétes pólusúak voltak. A fogalmakat tizenöt alskálán értékelték, melyek öt-öt skálába csoportosíthatók tovább: a valencia, az arousal és a kognitív értékelés dimenziókba. Janković (2000a, 2000b) eredményei szerint a valenciadimenzió alskálái közé tartoznak a kellemes-kellemetlen, kedves-utálatos, pozitív-negatív, kívánatos-nemkívánatos, jó-rossz. Az arousaldimenzióba a hangsúlyos-hangsúlytalan, lényeges-lényegtelen, motiváló-amotiváló, erős-gyenge, fölérendelt-alárendelt skálák tartoznak. A kognitív értékelésbe az ismerős-ismeretlen, érthető-érthetetlen, megmagyarázható-megmagyarázhatatlan, meghatározott-meghatározatlan és a világos-zavaros alskálák tartoznak. A szavakat randomizált sorrendben mutattuk be, valamint az alskálák iránya és sorrendje is variálódott. A válaszadás hétpontos Likert-skála segítségével történt, amelyen a résztvevők az egyezés szintjét jelölhették meg a -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3 értékek segítségével. A nulla érték jelezte a semleges véleményt, a mínusz előjelű számok a negatív, a párosítással nem egyező oldalt, míg az 1, 2, 3 számok a pozitív oldalt. A skála elején a nyelvtudásra és nyelvhasználatra vonatkozó kérdések után írásbeli instrukció következett és egy példa. A nyelvhasználatra vonatkozó kérdések a nyelvtanulás környezetét, a nyelvtudás szintjét, a nyelvhasználat gyakoriságát és a nyelvek tanulásának kezdetét térképezték fel. Az írásbeli instrukció mellett szóbeli magyarázatot is kaptak a résztvevők.

A kutatás résztvevőinek egy részéhez e-mailben érkeztek meg a kérdőívek, először az egyik, később a másik nyelven is. Azt, hogy melyik nyelven küldtük el az először kitöltendő skálát, szintén variáltuk.

Eredmények

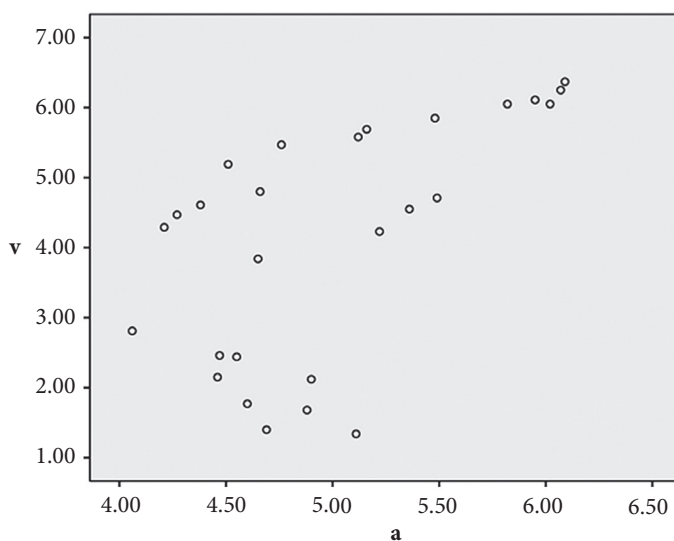
Az eredmények alapján mindkét nyelvben kiemelkedett a valencia mint csoportosító, pozitív, negatív és semleges kategóriát alkotó tényező.

A kétnyelvű személyek értékeléseit külön mutatjuk be. A táblázatok (1. és 2. táblázat) a magyar és a szerb nyelvben elért átlagokat tartalmazzák a három dimenzióan. A szavak sorrendjét a valenciadimenzióan kapott eredmények alapján állítottuk fel.

Kétnyelvűek – magyar válaszok			
	Valencia	Arousal	Kognitív értékelés
Háború	1.34	5.11	4.28
Kínzás	1.40	4.69	4.22
Megcsalás	1.68	4.88	4.70
Erőszak	1.77	4.60	4.52
Fájdalom	2.12	4.90	5.26
Kár	2.15	4.46	4.84
Féltékenység	2.44	4.55	4.79
Tartozás	2.46	4.47	5.03
Magány	2.81	4.06	4.88
Szokás	3.84	4.65	5.10
Bizonyíték	4.23	5.22	5.62
Kanna	4.29	4.21	5.31
Cipősszekrény	4.47	4.27	5.75
Erőfeszítés	4.55	5.36	5.68
Találós kérdés	4.61	4.54	4.38
Törvény	4.71	5.49	5.81
Önfeláldozás	4.80	4.66	5.38
Fasor	5.19	4.51	5.49
Házikó	5.47	4.76	5.83

Hála	5.58	5.12	5.74
Ünnep	5.69	5.16	5.74
Nagylelkűség	5.85	5.48	5.57
Élvezet	6.05	5.82	5.81
Szerelem	6.05	6.02	5.17
Nevetés	6.11	5.95	6.00
Siker	6.25	6.07	6.19
Jókedv	6.37	6.09	6.19

1. táblázat. Átlagok a három dimenzió a kétnyelvű csoportban – magyar nyelv

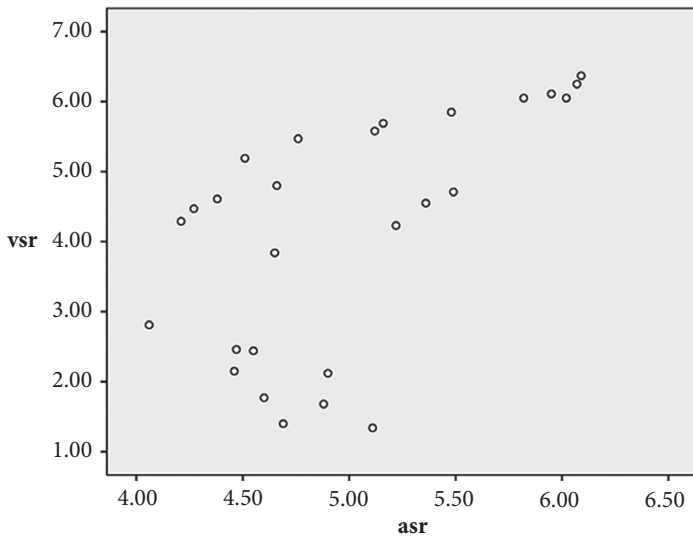

1. ábra. A magyar – anyanyelvi – válaszok elhelyezkedése a szemantikus térben – kétnyelvű csoport (rövidítések: v – valenciadimenzió, a – arousaldimenzió)

Az 1. ábrán a kétnyelvűek válasza alapján látható az affektív tér szerveződése a magyar nyelvben.

Kétnyelvűek – szerb válaszok			
	Valencia	Arousal	Kognitív értékelés
Háború	1.27	4.49	4.15
Kínzás	1.53	4.38	4.07
Fájdalom	1.73	4.83	5.41
Erőszak	1.77	4.41	4.56
Kár	1.89	4.36	5.08
Megcsalás	1.90	4.46	4.70
Tartozás	1.91	4.38	5.20
Féltékenység	2.24	4.04	4.71
Magány	3.24	4.31	5.29
Szokás	3.60	4.34	5.06
Kanna	4.43	4.09	5.46
Törvény	4.47	5.15	5.80
Önfeláldozás	4.58	4.50	5.39
Találós kérdés	4.59	4.53	4.48
Cipősszekrény	4.67	4.39	6.07
Bizonyíték	4.70	5.25	5.61
Erőfeszítés	5.01	5.18	5.71
Fasor	5.21	4.68	5.42
Házikó	5.26	4.67	5.73
Hála	5.77	5.12	5.76
Nagylelkűség	5.83	5.51	5.63
Ünnep	6.06	5.16	5.80
Élvezet	6.11	5.56	5.94
Siker	6.27	5.94	5.92
Szerelem	6.40	6.13	5.56
Nevetés	6.43	5.80	6.28
Jókedv	6.52	5.98	6.03

2. táblázat. Átlagok a három dimenzió a kétnyelvű csoportban – szerb nyelv

2. ábra. A szerb – második nyelvi – válaszok elhelyezkedése a szemantikus térben – kétnyelvű csoport (rövidítések: vsr – valenciadimenzió, asr – arousaldimenzió)

A 2. ábrán a kétnyelvűek szerb nyelvű válaszaik alapján kapott affektív tér látható.

Következtetés

Az átlagok szerinti hierarchiában a legtöbb szó a saját valencia alapú kategóriájába került az egyes faktorokon kapott adatok szerint. Az önfeláldozás – a priori pozitív csoportba sorolt szó (az előzetes kategorizációt a Konnotatív szótár és előző kutatások besorolásai alapján végeztük) skálázásos értéke szerint a semleges kategóriába került kutatásunkban. Ennek okát abban látjuk, hogy a résztvevőink inkább semlegesnek tekintik, nem pedig kívánatos jellemzőnek, pozitív minőségű fogalomnak. Mivel az anyanyelvben és a második nyelvben is megjelent ez az elmozdulás, arra következtethetünk, hogy az önfeláldozás szó nem biztos, hogy megfelelő pozitív inger a jövőbeli kísérletekhez.

Az affektív tér szerveződése eredményeink alapján hasonlít az angol nyelvben kapott bumeráng alakú struktúrára: a semleges szavak arousalszintje általában közepes, míg a pozitív szavak esetenként magasabb arousalszinttel is rendelkeznek, ami magas aktivációs szintjükre utal ebben az esetben. A negatív szavaknál magas arousalszint-osztályzatokat nem találtunk.

Az első és a második nyelv affektív terének szerveződése a vizsgált korai kétnyelvűek körében nagyon hasonló, ami azt jelenti, hogy anyanyelvükön és második nyelvükön is hasonlóan észlelik a bemutatott érzelmfogalmakat, érzelmi töltésű pozitív, negatív és semleges ingereket.

Irodalom

- Bradley, Margaret, M.–Lang, Peter, J. 1999. *Affective norms for English words (ANEW): Instruction manual and affective ratings*. Technical Report C-1, The Center for Research in Psychophysiology, University of Florida, 1–49.
- Deák Anita. 2011. *Érzelmek, viselkedés és az emberi agy: Az International Affective Picture System (IAPS) magyar adaptációja és alkalmazásának lehetőségei*. Pécs: Doktori (PhD-) értekezés.
- Fajgelj, Stanislav–Kuzmanović, Bora–Đukanović, Borislav. 2003. *Metodologija socijalnih istraživanja*. Skripta. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Janković, Dragan. 2000a. Connotative aspect of meaning: Construction of the connotative differential. *Psihologija* 33: 221–238.
- Janković, Dragan. 2000b. Connotative aspect of meaning: Establishing the latent dimensions. *Psihologija* 33: 199–220.
- Janković, Dragan. 2015. *Razvoj estetske preferencije slika*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Osgood, Charles, E. 1962. Studies on the generality of affective meaning systems. *American Psychologist* 17: 10–28.
- Osgood, Charles, E. 1969. On the whys and wherefores of E, P, and A. *Journal of Personality and Social Psychology* 12: 194–199.
- Osgood, Charles, E.–Suci, George, J.–Tannenbaum, Percy, H. 1957. *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.

EXAMINATION OF THE EMOTIONAL VALUE OF HUNGARIAN AND SERBIAN WORDS USING THE CONNOTATIVE DIFFERENTIAL SCALE

The aim of our study was to present the results of a research, which studied the affective space in Hungarian and Serbian language using Hungarian-Serbian early bilinguals, from a dimensional perspective. Osgood and colleagues developed the first version of the semantic differential scale in 1957, which measured three dimensions of affective meaning by using three factors: evaluation – potency – activity. Their work was followed by a great number of studies, which wanted to check the number of

factors and their culture-independent nature, as well as the location of various emotional stimuli in the affective space. Today, there are several versions of the scale available, for example, the one using the visual SAM-scales or the connotative differential, which checks a slightly different factor combination. Our results support the boomerang-shaped distribution of verbal emotional stimuli both in Hungarian and in Serbian, in early bilingual speakers.

Keywords: bilingualism, verbal emotional stimuli, connotative differential.

ISPITIVANJE EMOCIONALNE VREDNOSTI MAĐARSKIH I SRPSKIH REČI SKALOM KONOTATIVNOG DIFERENCIJALA

Cilj rada je da predstavi istraživanje koje se bavilo afektivnim prostorom u mađarskom i srpskom jeziku kod ranih mađarsko-srpskih dvojezičnih osoba iz ugla dimenzionalnog pristupa. Ozgud i saradnici (1957) su razvili prvu verziju skale semantičkog diferencijala koja meri afektivno značenje pomoću tri faktora: evaluacije, aktiviteta i potencije. Na radu ovih autora bazira se mnogo kasnijih istraživanja koja su za cilj imala verifikovanje broja faktora i proveru njihove kulturološke uslovljenosti, kao i rasporeda različitih emotivnih stimulusa u afektivnom prostoru. Danas postoji više različitih verzija ove skale koje se koriste za slične svrhe – na primer SAM skale ili konotativni diferencijal koji proverava malo drugačiju trodimenzionalnu faktorsku strukturu. Naši rezultati podržavaju bumerang-oblik distribucije emocionalno obojenog verbalnog materijala kod ranih dvojezičnih osoba i u mađarskom i u srpskom jeziku.

Ključne reči: dvojezičnost, emocionalno obojeni verbalni stimulusi, konotativni diferencijal.

A kézirat leadásának ideje: 2015. febr. 10.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 25.

CSORBA Béla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
csorbabela1@gmail.com

A BRANČIĆ–DERA-FÉLE SZERB–MAGYAR SZÓTÁR HUNGARIZMUSAI

Hungaricisms in the Brančić–Dera Serbian – Hungarian
Dictionary

Hungarizmi u srpsko–mađarskom rečniku autora
Brančić–Dera

A magyarok és a délszlávok több mint ezeréves együtt- és egymás mellett élése kölcsönösen nyomot hagyott e közösségek nyelvén is, noha nem változtatta meg e nyelvek alapvető karakterét. A grammatikai struktúrák szintjén a kölcsönhatás elenyésző, az tehát elsősorban a szavak átvételében mutatkozik meg, s mindez jól nyomon követhető régebbi korok szójegyzékeinek, szótárainak alapján. E tanulmány azt vizsgálja, hogyan tükröződik a magyar szavak szerb átvételének folyamata a XIX. század végének reprezentatív művében, Blagoje Brančić és Đorđe Dera mintegy 40 000 címszót tartalmazó szerb–magyar szótárában.

Kulcsszavak: kölcsönhatások, magyar és szerb szókincs, Blagoje Brančić, Đorđe Dera, szótárak.

A több mint évezredes múltra visszatekintő magyar–délszláv együttlét, a hol békés, hol konfliktusos egymás mellett élés kölcsönösen nyomot hagyott e társadalmak kultúrájában, s annak elemi, legtermészetesebb megnyilvánulási formájában, a nyelvben is. Nagyszámú lexikális elem cserélt gazdát az idők során (az ide-oda zajló visszakölcsönzések során sokszor többször is), ennek ellenére e nyelvek alapvető karaktere nem változott meg, miként arra akadémiai székfoglalójában a magyar–horvát nyelvi kapcsolatokra irányuló kutatások múltját összefoglalva Nyomárkay István is rámutat:

A magyar nyelvbe bekerült szláv szavak [...] nem alkalmi érintkezés, hanem tartós civilizációs hatás eredményei voltak, ám viszonylag jelentős számuk ellenére megmaradtak a lexikális átvételek szintjén, nyelvük grammatikai struktúrájára nem hatottak. A horvátban és a szerbben évszázadok alatt folyamatosan jelen levő magyar nyelvi hatás szintén elsősorban szókölcsonzésben mutatkozott meg (Nyomárkay 2004).

A továbbiakban azt vizsgálom, ez utóbbi hogyan tükröződik két szerb anyanyelvű újvidéki tudós tanár, Blagoje Brančić és Đorđe Dera munkájában. A kiadvány bibliográfiai alapadatait a könyv élén, ahogy illik, mind magyarul, mind szerbül feltüntették:

Szerb–magyar szótár. Szerkesztették Brancsits Blagoje és Dr. Derra György, újvidéki gör. kel. szerb főgymnasiumi tanárok. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a Fekesházy alapítványból való anyagi támogatása mellett. A szerzők tulajdona. Újvidék. Szerb Kolostorok Könyvnyomdája, 1894.

Српско–мађарски речник. Саставили Благоје Бранчић и Др. Ђорђе Дера, професори срп. вел. гимназије новосадске. Потпором кр. Угарског министарства богочасти и јавне наставе из Фекешхазијина фонда. Својина писаца. Нови Сад. Српска манастирска штампарија, 1894.

A szerzők jeles személyiségei a „szerb Athén” pezsgő szellemi életének.

Dera doktor tanár, jogász, irodalmár, 1844. április 1-jén született Újvidéken, ott is hunyt el 1917. március 17-én. Mindenekelőtt klasszikafileológiai és történelmi kérdések foglalkoztatják. Munkákat jelentetett meg az ókori Róma agrármozgalmairól, Tacitus világszemléletéről, de bibliai témákról is. Anakreónról latin nyelven írt, az újvidéki szerb gimnázium által megjelentetett dolgozatát (1887) az *Egyetemes Philológiai Közölnyben* (1888) Hitrich Ödön ismertette és tette szigorú bírálat tárgyává.

Brančić Blagoje költő, műfordító, latin- és görög tanár az újvidéki szerb gimnáziumban, az egykori Tiszai Koronakerülethez tartozó, de ekkor már magyar többségű Péterrévén született 1850. június 5-én, feltételezhető, hogy már gyermekkorában jól tudott magyarul. Vörösmarty, Arany, Petőfi fordítója, utóbbiról értekezéseket is megjelentetett. J. J. Zmaj saját Toldi-fordításának élére a Brančić által szerbre kiválóan átültetett *Előhangot* helyezte, minden bizonnyal költőtársa műfordítói teljesítményének elismeréseként. Újvidéken halt meg 1915. július 7-én.

Cirill betűs munkájuk, mely az első világháború előtt készült szerb–magyar szótárak legjobbjának számít, kb. 40 000 címszót tartalmaz. Kései bírálójuk/bemutatójuk szerint

ez a szótár sem közli a szerb szavak hangsúlyát – tegyük hozzá, a megállapítás lényegileg igaz ugyan, de akad jó néhány kivétel is –, nyelvtani tájékoztatást is alig ad, csak a szófaji hovatartozást jelzi, a főneveknél még a nyelvtani nemet is. [...] A szerzők tudatosan igyekeztek fölvenni az élőnyelvben szokásos fordulatokat. Ezzel rámutattak a szerb lexicográfia egy fogyatékoságára, s egyben kísérletet is tettek kiküszöbölésére (Sörös 1972).

A szerzők szótárukat magyar és szerb előszóval látták el, ezek nemcsak nyelvükben, de némileg tartalmukban is különböznek. Voltaképpen mindkettőt szabadkozással kezdik, amiért a szerb–magyar szótár, terveik és ígértük ellenére, öt évvel később készült el, mint „visszafordítása”, a magyar–szerb, noha a mostanira az iskolákban – nyilván a korabeli szerb tanintézményekre gondolt – nagyobb szükség van még az előzőnél is. A késés okát „egyfelől a szerb lexicographiának eddig még kevésbé kifejlődött voltával”, másfelől a szerzők tanári elfoglaltságával indokolják. A magyar előszóban, „kedves kötelességként”, Asbóth (a szövegben Ásbóth) Oszkárnak mondanak köszönetet, illetve az akkor már megboldogult Budenz József emléke előtt tisztelegnek a tőlük kapott útmutatásokért, miként tesznek egy összetett mondatnyi tiszteletkört a Magyar Tudományos Akadémia, a minisztérium és a Fekesházy alapítvány „nagylelkű anyagi támogatása” miatt érzett hála jegyében is. A szerb előszóban minderről nem történik említés, a szöveg céliránya nem a kötelező udvariasság, helyette inkább a szótárírói szakma gyakorlati kérdései kerülnek előtérbe. Jeles elődeik közül kettőt említenek név szerint, Vuk Karadžićot és Đorđe Popovićot, mint akiktől sokat merítettek, de „akiknek nem kevés hiányosságát” is pótolniuk kellett, „ami sok időbe és fáradságba telt”. Már folytak a nyomdai munkálatok, amikor észrevették, hogy minden törekvésük és figyelmük ellenére sok fontos szó kimaradt az anyagból. Ezeket a törzsszöveg utáni Kiegészítések és javítások címet viselő függelékben pótolták. „A Függelék szavainak legnagyobb része Novak Radonić szótárából származik, ő kéziratban jelentős mennyiségű, nagyobbrészt bácskai szót adott át a Matica srpskának, olyanokat, amelyek Vuk szótárában vagy egyáltalán nincsenek meg, vagy nem ebben a jelentésben szerepelnek.” Tekintve, hogy a függelék (is) szép számmal tartalmaz magyar jövevényszavakat, megjegyzés témánk szempontjából sem mellékes.

A délszláv nyelvek magyar jövevényszavainak számát 1100–1300 körülire becsülik, Hadrovics László közel ezer kifejezést értelmezett. A Brančič–Dera szerzőpáros szótára mintegy háromszáz magyar eredetű címszót tartalmaz, ami mindenképpen jelentős mennyiség. Mind vélhető koruk, mind átvételük ideje szerint különbözők. A legrégebbi réteget azok az elemek alkotják, amelyek már a honfoglalás előtt részét képezték nyelvünknek (pl. *aldumaš*, *mezevo*). Feltételezhető, hogy ezek a szerbbe is viszonylag korán átkerültek, de ez nem szükségszerű. Egy részük pusztán a szavak hangalakja alapján is könnyen felismerhető, de ez semmiképpen sem jelent biztos fogódzót, mint ahogyan a későbbi korok nyelvi fejleményei, belső keletkezésű szavai esetében sem. S természetesen akkor még nem beszéltünk azokról a szavakról, amelyek más nyelvekből kerültek hozzánk, majd onnan a horvátba, szerbbe (pl. *varoš*, *vašar*), sem pedig az olykor többfordulós visszakölcsönzés eredményeként létrejött kifejezésekről (pl. *doronga*).

A történeti-etimológiai kutatások eredményeinek ismerete mellett nagymértékben segít a kétségek eloszlatásában, hogy a magyarból átvett délszláv szavak jelentős részének esetében – Hadrovics László kategóriájával élve – hanghelyettesítés történt, mivel a magyar magánhangzórendszer jóval gazdagabb a szerbnél. Szótárunkban többek között ilyen hangtani jelenségekre figyelhetünk fel:

ő→e: *mezevo* *mezőség*, *mező*

ü/ű→u: *hegeduš* *hegedűs*, *eškut* *esküdt*

ú→e: *hegede* *hegedű*

a→o: *sokač* *szakács*, *morokvaša* *marokvas*

ö/ő→ u: *đund* *gyöngy*; *đumbir* *fagyöngy*; *gyömbér*; *ketuš* *kettős (táncz)*

é→í: *kip* *szobor*, *állókép*, *faragott kép* [vö. *kép*]; **ris** *részaratás* [vö. *rész*]; **rit** *rét*, *nádas*, **bir** *adó*, *papi bér* [vö. *bér*]; **biljeg** *bélyeg*, *czél* [egyébként a **belega** is szerepel önálló címszóként, *jegy*, *bélyeg*, ill. *célpont* jelentésben]; **tanjir** *tányér*; **mertik** *mérték*, *porció italból* [Vuk nyomán Skok 13–14. századi átvételnek tartja]

é→u: **tanjur** *tányér* [a szótár a *tanjir* mellett ezt a változatot is feltünteti].

Igen gyakori az **-ov** adaptációs képző alkalmazása olyankor, ha a magyar szó (többnyire, de nem kizárólag igéből képzett főnév vagy melléknév) **-ó**-ra végződik: **ašov** *ásó*, **bagov** *bagó*, *pipamaradék*, **balangov** [a szótár értelmezései: *mezei iringe*, *átkozott számartövis*, *ördögszekér* – nyilvánvaló, hogy a szerb szó a magyar *ballangóból* származtatható, az elnevezés a vajdasági magyarok körében többféle kórára is vonatkozhat] **bakarov** *vakaró (kalács)*,

hintov *hintó*, **komlov** *komló*, **korov** *burján*, *gyimgyom*, *bozót*, *kóró*; **koršov** *korsó*, **latov** *lovaskerülő*, *poroszló* [vö. látó], **lopov** *lopó*, *zshivány*, **sabov** *szabó*, **šajtov** [a szótár magyarázata szerint *csavar*, *sróf* – a magyar *sajtó* mára már elhomályosult jelentéskörű átvétele], **šalov** *sarló* [vö. népnyelvi *salló*], **šarampov** *sorompó* a bácskai magyarok körében az oszmán-török jövevényszó nyíltabb ejtésű: *sarampó*], **šiksov** (!) *szikso*, **valov** *válu* [értsd: *vályú*] stb. De **-ő** képzős szavak is felvehetik ezt a suffixumot, pl. **lepedov** *szúnyogháló* [vö. lepedő], **meredov** *merettyű* [vö. merítő, merítőháló]. Az adaptációs képző el is maradhat: **šikalo** *sikáló* (*csont*).

A mai szerb élőbeszédből is ismert jelenség, hogy a szó eleji **h** elmaradhat. Ennek egyik oka, hogy a h hang bizonyos szerb nyelvjárásokban nincs meg, a másik pedig, hogy a magyar h lágyabban képzett, selymesebb, a keményebben képzett h-hoz szokott szerb fül számára nem mindig érzékelhető. Szótárunkból vett példák: **alas** *halász*, **alov** *háló*, **am** *hám*, **amiš** *hamis*, **ardov** *hordó*, **anta** *hant*, **egeda** *hegedű*, sőt bizonyára a *mogyoróhagymaként értelmezett aljma* [vö. a magyar nyelvjárás *hajmával*]. Utóbbinál Skok (1971–1973) nem zárja ki sem a román, sem a magyar eredetet. A szerzők a legtöbb esetben közlik a h-s változatokat is, mi több, a változatok közötti szemantikai különbségeket is érzékeltetik, ha azok fennállnak: **adnađ** *csendőr*, **hadnađ** *hadnagy*.

A szerb fül számára szokatlan, idegenszerű főnevekhez – mint pl. a már más összefüggésben említett *morokvaša*, *anta*, *belega* esetében – egy **-a** hozzáadásával általában magánhangzótöbblet keletkezik: **gomba** *gomb*, **fijoka** *fiók*, **forinta** *forint*, **bitanga** *bitang*, **konda** *konty*, **kupa** *kúp*, *nádgesztence*, *halóm*(!), **lepinja** *lepény* [a TESz. szerint bizonytalan eredetű, viszont a szerbbe a magyarból kerülhetett, egyébként több bácskai helyi magyar nyelvjárásban *lepiny*/*lepíny* formában él], **taracka** *tarack* [ágyúféleség, neve a németből került hozzánk, a magyarból pedig a környező nyelvekbe], **doronga** *dorong*. Utóbbi tipikus példája a délszláv–magyar relációban egyáltalán nem szokatlan visszakölcsönzésnek: az óhorvát *drug* *dorong*/*durung* formában gyökeresedett meg a magyarban, majd visszakerült a kaj horvátba (Klaić 1981). Brančić és Dera szótára alapján látjuk, hogy nemcsak *oda*, hanem a (bácskai) szerbbe is a 'motka' szinonimájaként nyomórúd, pózna jelentésben.

Az **-i**-re végződő, idegen eredetű szavakhoz a szerbben, horvátban gyakorta járul **-ja** toldalék. Szemléletes példái ennek némely oszmán-török átvételek, pl. *Alija*, *bekrija*, *čelebija*, *kadija*, *spahija*. Hasonló elv érvényesül a magyar eredetű **kočije** *kocsi*, *fogat* átvételben és származékaiban, pl. **kočijaš** *kocsis*, s minden bizonnyal a **bičkija** *bicska*, *vargakés* esetében is, noha utóbbinál nem zárható ki az esetleges török átvétel sem.

A magyarból származó melléknevek karakterisztikus képzője az **-av**, szótárunkban: **šantav sánta**, **gingav lomha**, **gyenge**, **surkav szürke**, **rondav rongyos**, de találunk példákat az **-ast** és az **-an/-en** képzőkre is: **kešast kese**, **amišan hamis**, **besan dühös**, **bősz**, **veszett kutya**, s elvétve a **-ski** is előfordul: **erdeljski erdély**.

Hadrovics László említi, hogy „...potenciális szláv képzők, melyek kezdetben ritkák voltak, a magyarból átvett szavak hatása alatt rendkívül termékenyekké váltak, mint az **-aš/-uš/-oš/-iš**”. A Brančić–Dera-féle szótárban bőven találunk az említett magyar szavakból is: **aldumaš áldomás**, **bičkaš vásott ember**, **korhely** [nyelvjárási szóként a *bicskást* a temerini magyarok is hasonló jelentésben használják], **bundaš bundás (kutya)**, **čapaš göröngyös út** [vö. csapás], **čikoš csikós**, **čordaš csordavezető**, **jaroš járás**, **kapoš kapósi (labdajáték)**, **kormanoš kormányos, kormánytartó**, **salaš szállás, tanya**, **rovaš rovás** [elterjedt **raboš**ként is: **beležiti u raboš: botba ró**], **orijaš óriás**, **pajtaš pajtás, bajtárs, czimbora, társ**, **paprikaš paprikás**. Talán ide tartozik a **paloš pallos** is. Első magyar említését a TESz. 1757-re datálja: „Végső formája nincs tisztázva, nem lehetetlen, hogy a magyarból terjedt el, adatai minden más nyelvben későbbiek.” A **đilkoš** jelentése idők során az eredetihez képest nagymértékben átalakult, szelídült, a horvát idegen szavak szótára 14 szinonimáját sorolja fel, ezek mindegyike enyhébb tartalmú az ’ember ölö’ jelentésű magyar eredetnél (Klaić 1981). Ez érvényes egyébként a szó mai szerb jelentéskörére is. Szokatlan viszont Derák értelmezése, a *dévajkodó pap*, noha bekerült a szerb-horvát–magyar nagyszótárba is. Formai tekintetben ebbe a csoportba tartozik a *dob* jelentésű **doboš** is. S valóban, eredetileg a magyar foglalkozásnév kerülhetett át a délszlávba, idővel kiegészült a szerb, illetve a horvát **-ar** képzővel (**dobošar**), majd ebből elvonással visszaállították a dobošt, de mivel eredeti magyar jelentése elhomályosult, nem foglalkozásnévként, hanem az ütőhangszer, majd később egyéb, általában kerek eszközök neveként élt és él tovább (Hadrovics 1989, Nyomárkay 2014).

Valószínűleg a magyarból került át a szerbbe az „eine Art grösser Flusskrebse”, azaz a nagy folyami rák egyik fajtája jelentésű **papoš** is, amit szótárunk szerzői Vuktól kölcsönöztek (Karadžić 1852).

A szótár lényeges elemét képezik a magyar eredetű igék, ezeket a magyar töről és az ahhoz kapcsolódó **-ati**, **-ovati**, **-iti** végződésekről lehet felismerni: **batriti batorít**, **bermati bérmál** [visszakölcsönzés], **bečariti se, bečarovati legénykedik, kóbor életet folytat, betyárkodik** [visszakölcsönzés], **dičiti dicsőít, díszít, diči se dicsekszik, büszkélkedik, cifrati czifráz, cifrati se cziczomázza magát, czifrálkodik, figuráz**. [A *cifra* főnév eredetileg *nullát, számjegyet, titkos jegyet* jelentett, mivel azonban „a különböző mesterségekben a köröcske, nulla

jele gyakran szerepelt díszítő elemként”, jelentése megváltozott, s lett belőle *dísz, ékesség* (TESz., Hadrovics 1992)]. További magyar eredetű igék a szótárban: **bokorít** *se bokrosodik*, **dobovati** *dobol*, **hatarít** *határol*, **hasnít** *használ (neki)*, **okošarít** *kikosaraz*, **rovašít** *rovásol, á. é. megdézsmál*, **šantati** *biczeg, sántikál*, **šorít** *szabályoz (utczákat)* [alapja a *sor* főnév, mely utca, ill. az utca egyik oldala értelemben használatos a vajdasági szerbek és horvátok körében is]. Van, aki a magyar *válaszra* vezet vissza a **valatati** igét (Klaić 1981). Szótáríróink szerint viszont azt jelenti, *lefetyel, mindkét pofára eszik*, ámbár hozzáteszik még: **govori**, **sve valata**, *csak úgy ömlik belőle a szó*. Művükben szerepel *törődik, gondol* jelentésben a **hajati** is. A Rječnik stranih riječi 'mariti, brinuti se za nešto' (törödni, gondoskodni valamiről) értelemben a magyar *hajt* igére vezet vissza (Klaić 1981). Talán ezt a feltevést erősíti a 'hajt rá' (törődik vele, gondol rá) kifejezés is. Talán magyar átvétel a **bučkati** *butykáz (halász)* is, a horvátban régen megvan, Daničić a *bugyka/butyka* származékának vélte, ezt azonban nem mindenki fogadja el (Skok 1971–1973). Szótárunk a **mentovati** igét *megfoszt*ként értelmezi, tehát a 'lišiti' rokon értelmű szavának. Csakhogy ennek a viszonylag elterjedt magyar eredetű igének két, egymástól kifejezetten eltérő jelentése van. „Itt a két jelentés, ti. 'valakit megmenteni' és 'valakit valamitől megfosztani' annyira elkülönült egymástól, hogy a példák felsorolását két részre lehetett osztani” (Hadrovics 1989). Véleményem szerint itt valójában nem egyazon szóról van szó, és nem csupán a homlokegyenest eltérő szemantikai vonatkozás miatt, hanem azért, mert más a két azonos alakú, de eltérő jelentésű jövevényszó genezise. Míg az első esetben a *ment-menteni* ige, addig a másodikban a *ment* (értsd: mentes, valamitől ment) múlt idejű melléknévi igenév volt az átvett szó, s ez a különbség értelemszerűen a befogadó nyelvhez történt adaptálódás után is fennmaradt. Regionális kuriózumnak kell tekinteni a szótár **fartokati, fartoknuti (se)** *befordít, befordul (ló)* igét. Igen nagy a valószínűsége, hogy a szerzők a bácskai szerb helyi dialektusok valamelyikéből emelték át a kifejezést, mely eredetileg a paraszti világ, a nagyállattartás szakszava volt. Magyar megfelelőit – *fartol, fartokol* – idősebb földművesek még ismerik, mi több, a *fartolt* a Szegedi szótárban is megtalálhatjuk, „farával oldalt megy (jóság)” magyarázattal (Bálint 1957).

A szótár magyar eredetű szavainak jelentését vizsgálva feltűnő a *halászat, a hajózás*, általában a *vízi élet* erős reprezentáltsága: **bucov** *bucó*, **čikov** *csík*, *iszaphal*, **grgeč** *sügér* [Skok a magyar görögicse halnévből származtatja], **kesega** *keszeg*, **farka** *far (halé)*; **alás** *halász* [Kiss Lajos hívja fel rá a figyelmet, hogy a szó a 18. században bekerült a kárpáti szláv, nyilván a ruszin szókincsbe is], **alov** *háló*, **meredov** *merettyű* (tkp. merítőháló), **keca** *kecze (háló)*, **tanja** *halszárító*

(*tanya*) [a keleti szlávból magyar közvetítéssel került a szerbbe (Mihajlović–Vuković 1977)], **hajoš** hajós, **šajka** csajka, *sajka* [nálunk a vélhetően olasz eredetű szó elsődlegesen *folyami hadihajót, csónakot* jelentett, a magyarból bekerült a szerbbe, a horvátba, a románba és a törökbe is (Molnár Csikós 1991)], **dereglja** *dereglye*, **bokonja** *hajófal* [tkp. a magyarok által *bokonynak* nevezett hajóborda], **korman** *kormány*, **kormanoš** *kormányos, kormánytartó*, **kerép** *kerép, hajóhíd, malomhajó*, **fara** *kormány, hajó fara*, **gem** *pelikán, gödény* – [*madár; teszük hozzá zárójelben a szótár írói, okkal feltételezvé, hogy e szó nem mindenki számára ismert*].

A másik nagy csoportot a földműveléssel, állattartással, falusi gazdálkodással kapcsolatos kifejezések alkotják: **čikoš** *csikós*, **čopor** *csoport*, **čorda** *csorda*, **čordaš** *csordás*, **jaroš** *járás*, **valov** *válú*, **gem** *gémfa* [ti. kútgém], **kapov** *kopó (kutya) á. é. kolompos, rit rét, nádas, šalov sarló, baglja boglya, buga, parlog parlag* [visszakölcsönzés, l. *prelog*], **jobadž** *jobbágy*, **parasnik** *paraszt ember, paraszttuskó* [a szláv *prost* magyar fejleménye került vissza a szerbbe], **ris** *rész*, **gazdašag** *gazdaság, salaš szállás, sersam szerszám, lószerszám, am/ham hám, ruda rúd, šaraglje saroglya, kočije kocsi, fogat, arnjevi ernyős kocsi, ašov ásó, anta hant, morokvaša marokvas, logoška szőlőlugas, kaptar kaptár* stb.

A szerb–magyar szótár összeállításának idején többnyire már elavult, a mindennapi szerb beszédből fokozatosan kikopó, elfelejtésre ítélt szónak számított az egykori hadiéletre vonatkozó magyar eredetű kifejezések többsége. Közöttük találunk német vagy török eredetű jövevényszóként a délszláv nyelveknek tovább adott kifejezéseket éppúgy, mint visszakölcsönzéseket vagy magyar származékszavakat: **katana** *katona*, **pandur** *darabont, poroszló, pandúr, šereg sereg, csapat, hadnađ hadnagy, latov lovaskerülő, porozló, mužar mozsár (ágyú), taracka taraczk (ágyú), šator sátor*. De bekerült a szótárba a **šatra** alakváltozat is, a *sátor* mellett feltüntetve a *vásársátor* jelentést is. Szemléletes változáson esett át a magyar *hajdú*, mely eredetileg a XVI–XVII. századi marha-hajcsárok, a *hajtók* neve volt. „Később rendes katonasággá szervezték őket, és a szó jelentése ’gyalogos katona’ lett. A balkáni nyelvekbe *hajduk, haiduc* alakban átkerülve kezdetben ’rabló, útonálló’ volt a jelentése, majd a török ellen vívott felkelésekben ’szabadságharcos’ lett” (Hadrovics 1992). Szótárunk meghatározása szerint a **hajduk** *zsvány, rabló, útonálló*, de – *lopótök* is!

Jelentős azon műveltségi szavak száma is, amelyek az öltözködéssel, a hagyományos ruhák, lábbelik készítésével, készítőivel és eszköztárukkal kapcsolatosak: **botuše** *botos, czóko, bunda bunda, cipela czipő, czipellő, cunja rongy, rondav rongyos, čipka csipke, kefa kefe* [van, aki a törökből származtatja], **gomba gomb, kecelja kötő, kötény, katrinka [Skok szerint a magyar *kőcelye***

átvétele], **kankov** *kankó*, **viganj** *viganó* [de ismerik egyéb értelmét is: vinnye, kohó], **parta** *párta* (*fejkötő*), **guber** *takaró*, *lepel* [visszavezethető a magyar *gubára*, mely a középkorban a Balkánon keresett exportcikkeknek számított], **kalavar** *timárbak* [vö. magyar *kalló*], **ira** *irha*, **bagarija** *bagariabőr* [Skok magyar eredetű kaj-horvát kifejezésnek tartja, ám abból, hogy az újvidéki szótárba is bekerült, arra lehet következtetni, az átvétel nemcsak a nyugati nyelvhatáron, de keleten is bekövetkezett], **sabov** *szabó*, **sursabov** *szűrszabó*, **remek** *remek*, *remekmű*, **fonal** *csizmadiafonál*, **ajtaš** *bocskorszij* [vö. hajtás; szólásban: **kupi ajtaše pa seli** – *szedd fel a sátorfádat*], **kalandov** *lelógó szij*, *sallang* [Skok a Bácskába és a Bánságba lokalizálja „hám bőr díszé” jelentéssel, s a magyar -ó hatására keletkezett -ov adaptációs képző alapján magyar eredetűnek véli. Klaić a magyar *kolonc*ból származtatja. A TESz. ennek ismeri *kalanc* változatát is. Pedig sokkal meggyőzőbbnek tűnik a magyar *kallantyú*, ha elvonatkoztatunk a magyar szó mai jelentésétől, ezért talán érdemes volna a *galand/kaland* etimológiáját is figyelembe venni].

Ételekre, italokra, táplálkozásra vonatkozó magyar eredetű szavakat is rögzített a szótár: **bakarov** *vakaró* (*kalács*), **čipovica** *čipó*, **gomboc** *gombóc*, **greš** *egres*, *éretlen szőlő*, **čičoka** *csicsóka*, *disznóalma*, **palačinka** *palacsinta*, *lapotya*, **lepinja** *lepény*, **paprikaš** *paprikás*, **roštilj** *rost*, *rostély*, **šargarepa** *sárgarépa*, **arpakaša** *árpakása* [származtatható a törökből is].

Fontos regionális adat a **tancoš** – a szótárírók meghatározása szerint *kiváló bor Szerémségben*.

Blagoje Brančić és Đorđe Dera munkája egyéb ingyencégeket is tartalmaz. A **ragastov** magyarázataként (*ajtófél*, *ragasztó*) egy mára már elavultnak számító népi építészeti kifejezésbe botlunk, melyet ma már talán meg sem értenénk Dugonics András verse nélkül: „Ki-rángatván szegét ó szorulattyának, ’S tántorgó *ragasztót* szűs szarufájának” (TESz.).

Megérdemli figyelmünket a **tartanj** is, amit a szótár szerzői szemmel láthatóan csupán a **govori u tartanj** *potyába beszél* proverbium miatt vettek fel, egyéb jelentését a szónak nem ismerik. Magyar előzménye a *tartány*, a TESz. szerint először 1843-ban jegyezték le, s „tartály”, „nagy edény”, illetve „kannaszerű alkatrész a kártológépen” jelentésben volt használatos.

Irodalom

Bálint Sándor. 1957. *Szegedi szótár I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. (TESz.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Hadrovics László. 1989. Magyar elemek a szerbhorvát nyelvben. *Híd* 53 (2): 190–201.
- Hadrovics László. 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karadžić, Vuk St. 1969. [1852]. *Srpski rječnik*. Beograd: Nolit.
- Kiss Lajos. 1979. A halász a szláv nyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 1: 136–142.
- Klaić, Bratoljub. 1981. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Mihajlović, Velimir. 1980. Adalékok a szerbhorvát szókincs magyar jövevényszavainak tanulmányozásához. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 12 (2): 70–83.
- Mihajlović, Velimir–Vuković, Gordana. 1977. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistiku u Novom Sadu.
- Molnár Csikós László. 1991. A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultúrákra. *Híd* 55 (1): 75–78.
- Nyomárkay István. 2014. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Nyomárkay István. 2004. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. (A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene)* mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000853pdf (2014. szept. 5.)
- Skok, Petar. 1971–1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sörös Dávid. 1972. A szerbhorvát–magyar lexikográfia történetéből. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 4 (13): 109–120.

HUNGARICISMS IN THE BRANČIĆ–DERA SERBIAN – HUNGARIAN DICTIONARY

Over a thousand years of coexistence or living side by side has reciprocally left traces both in Hungarian and the South Slav languages; nevertheless, it has not changed the basic character of these languages. Interaction on the level of grammatical structures is insignificant; it is mostly manifested in the borrowing of words, which can be successfully followed basing our observations on lists of words or dictionaries compiled in earlier times. This study examines how the process of borrowing Hungarian words is reflected in a representative work of the end of the 19th century, the Blagoje Brančič and Đorđe Dera Serbian – Hungarian Dictionary containing some 40,000 words.

Keywords: interaction, Hungarian and Serbian vocabulary, Blagoje Brančič, Đorđe Dera, dictionaries.

HUNGARIZMI U SRPSKO-MAĐARSKOM REČNIKU AUTORA BRANČIĆ–DERA

Period od preko hiljadu godina suživota Mađara i Južnih Slovena ostavio je tragove u jezicima ovih zajednica, mada se osnovne karakteristike ovih jezika nisu promenile. Zanimljiv je međusobni uticaj na nivou gramatičkih struktura – uglavnom se pojavljuje preuzimanje reči, što je moguće pratiti, između ostalog, uz pomoć analize rečnika ranijih stoleća. U ovom radu je prikazano kako se proces preuzimanja mađarskih reči u srpsku leksiku odrazio u srpsko-mađarskom rečniku Blagoja Brančića i Đorđa Dere. Ovaj rečnik s kraja XIX veka ima oko 40.000 odrednica i reprezentativan je za ispitivanje navedenih procesa.

Ključne reči: uzajamne veze, mađarska i srpska leksika, Blagoje Brančić, Đorđe Dera, rečnici.

A kézirat leadásának ideje: 2015. febr. 15.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 1.

ONDREJČÁKOVÁ Estera

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Budapest
ondrejcsakeszter@gmail.com

ANTON STRAKA ÉS SZABÓ LŐRINC –
A CSEH ÉS SZLOVÁK KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA¹

Anton Straka and Lőrinc Szabó – Anthology of Czech
and Slovak Poets

Anton Straka i Lőrinc Sabo – Antologija čeških
i slovačkih pesnika

A tanulmány Szabó Lőrinc életművének csehszlovákiai vonatkozásait tárgyalja. Szabó Lőrinc és Korzáti Erzsébet 1933. augusztus 1-jétől több mint két hétig tartó csehszlovákiai körutazáson vett részt. Az utat Anton Straka csehszlovák kultúrattasé biztosította. A magyar nyelvű hagyatékokból: Vékesné Korzáti Erzsébet útinaplójából, Szabó Lőrinc verseiből és feleségének, Mikes Klárának küldött leveleiből értesülünk leginkább az útról. A prágai Barrandovi-terasznál találkozott Szabó Lőrinc a kor jelentős cseh és szlovák költőivel, akikkel a későbbiekben is hatékony levelezést folytatott. Anton Straka budapesti tevékenysége alatt szervezte meg a „péntek estéket”, amelyeken jeles magyar, cseh és szlovák művészeket látott vendégül. Ennek a csehszlovák–magyar kulturális közeledésnek lett az eredménye a Straka szerkesztette *Cseh és szlovák költők antológiája*.

Kulcsszavak: Szabó Lőrinc, Anton Straka, csehszlovák–magyar kapcsolat, versfordítások.

¹ A tanulmány írója a dolgozat megjelenésekor Anton Straka magyarországi kapcsolatai című projektumáért a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica (Domus junior) ösztöndíjában részesült.

Bánki Évának barátsággal

Bevezetés

Anton Straka a két világháború közötti időszakban, 1925 augusztusától 1936 áprilisáig működött csehszlovák kulturális attaséként Budapesten. 1932 körül indította el – Karel Čapek prágai szalonjának mintájára – híressé vált péntek esti összejöveteleit. Hagyatékában fennmaradt „fekete notesze” szerint ezeken az estéken (1932. november 25-étől 1933. november 20-áig)² kb. 109 cseh, szlovák és magyar újságíró, művész vett részt; köztük Jan Čarek, Emil Boleslav Lukáč, Josef Hora, Földessy Gyula, Nádass József, Káldor Miksa és Balassa József. A baráti kör eleinte Straka Amerikai út 37. szám alatti szalonjában találkozott, majd ezt a helyszínt Milotay István és köre támadó akciója után különféle kávéházakra cserélték fel.

A cseh-szlovák antológia kialakulása

Ezeken a péntek estéken kezdte meg 1932-ben József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Patai Edith, Horváth Béla, Komlós Aladár és Berzy András a *Cseh és szlovák költők antológiájának* készítését Straka kérésére. Eleinte Erdélyi József is a műfordítók közé tartozott, de nagyon korán kilépett a körből. Komlós Aladár visszaemlékezése szerint mindnyájan, akik részt vettek e kötet létrehozásában, szívesen vállalkoztak a feladatra, miszerint cseh költők alkotásait átültetik magyarra. Mivel egyikük sem ismerte a nyelvet, munkamódszerük az volt, hogy Straka elvégezte a Prágában kiválasztott versek nyersfordítását, „azokat a fordítók egyéniségének tekintetbe vételével kiosztotta” közöttük, majd felolvasta előttük „a versek eredeti szövegét”, hogy megállapíthassák „verstani képletüket” (Kemény 1962, 732). A cseh költők ugyanis korábban elmulasztották elküldeni verseik metrikus képletét. A Kosztolányi vezette csoport ezért levélben fordul hozzájuk, kérve őket, a hiteles fordítás érdekében jelöljék ki verseik eredeti formáját, verstanát és gondolati ritmusát (Csoma 2003, 36–37). Komlós emlékezését *Bírákhoz és barátokhoz* című könyvében Szabó Lőrinc is megerősíti azzal kapcsolatban, hogy a cseh fordításokat Straka kedvéért vállalták el.

A prágai Külügyminisztériumi Levéltárban a 441. szám alatt található az antológia forrásanyaga. Leginkább minisztériumi jelentések, levelek, honorá-

² A „fekete notesz” első és utolsó bejegyzési dátuma nem feltétlenül tükrözi „a péntek esték” kezdetét és végét. Szabó Lőrinc neve a március 24-i résztvevők listáján látható először.

riumok, a kötetbe szánt költők némelyikének rövid életrajza és számos vers lelhető itt fel, többek közt Halas *Ticho*; *Tvary* (a *Tvár* kötetből), *Podzim na jaře*; *Matka*, Hora *Čas*, *bratr mécho srdce*; *Knihy na stole*, Vítězslav Nezval *Chiméra*; *Kuropění*; *Sonet* és Vilém Závada *Veraikon*; *Stará Evropa* (a *Panichida* kötetből) című költeménye.³ Az adminisztráció azt mutatja, az antológia terve Káldortól származik, akinek az volt a célja, hogy egyetlen kötetbe sűrítse a szomszéd népek modern költészetét. Ennek okán kérte az érintett országok minisztériumának segítségét, akiktől a kiadáshoz szükséges fordítási költségek kifizetését és a versek válogatását várta. A csehszlovák rész létrehozását Anton Straka vállalta.

A jelentések alapján Prágában már október 6-án foglalkoztak a cseh versekkel. Még a hónap folyamán megküldték azokat a budapesti csehszlovák nagykövetségre, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy Straka már a „fekete notesz” első bejegyzési dátuma előtt megkezdte az antológia munkálatait. Erre mutat a prágai minisztérium jelentése is az antológiával kapcsolatban szeptember 15-én, amely arról számol be, hogy Straka Pozsonyba utazik, hogy ott felvegye a kapcsolatot a Szlovák Írók Egyesületével, akikkel kiválogatják majd a szlovák verseket. Ez a feladat aztán Lukácsra hárult. Ő Darvas János kész fordításait ajánlotta Strakának.

Darvas ez idő szerint a *Prágai Magyar Hírlap* szerkesztője volt, 1934-ben adta ki szlovák modern líra fordításkötetét *Hegyország hangja* címmel. Strakának ebből küldött – ekkor még kéziratban levő – alkotásokat. Fordításai azonban nem nyerték meg a kultúrattasé tetszését, gyengének találta azokat (csakúgy, mint Szabó Lőrinc), ezért újabb műfordításokat kért. Hosszú tanácskozás kezdődött Darvas, Lukács és Straka között. Mivel nem sikerült megegyezésre jutniuk a verseket illetően, a budapesti követség indítványára Ján Smrek fiatal szlovák költőt is megbízták a versek válogatásával (SzRH, MTA KIK, Ms 4257/366-1), aki „február 6-án végül 24 költeménnyel jelent meg a prágai minisztériumban” (Csoma 2003, 42).

A feljegyzések, visszaemlékezések, illetve a megjelent antológia arra mutat, hogy a versek száma sokat változott az idő során. Kimaradtak egyes jelentős szláv költők, valamint sok vers is, és bekerült helyettük más. A Straka által kiosztott „cseh verseket” cserélgették egymás közt a „pénteki fordítók”. Szabó Lőrinc például, akinek Halas költeményein kívül Závada *Krajina* és *Rodná zem*, illetve Nezval versei is jutottak (Csoma 2003, 48), mindössze Halas három költeményével szerepel az antológiában (*A halott katona*; *Az anya*;

³ A *Tvár* és *Panichida* kötetek eredeti példánya megtalálható dedikációval ellátva Szabó Lőrinc könyvtárában.

Ősz a tavaszban). Ebből (és cseh lírafordításai közül) csak egyet vett fel az *Örök barátaink* műfordítás-gyűjteménybe: az *Ősz a tavaszban* címűt. Závada az antológiában egy versével szerepel, a *Tájképpel*, mégpedig Berzy András fordításában, Nezval pedig kettővel, a *Kakasszóval* és a *Chimérával*. Az elsőt Berzy, a másodikat Komlós Aladár fordította. Kimaradtak Halasnak az *Arc* című kötetéből származó versei, és bekerült *A halott katona*.

Az antológia tehát 1936-os megjelenéséig nagy változáson esett át. Eredetileg – Káldor elgondolása alapján – román és jugoszláv műfordításokat is tartalmazott volna. Hogy miért csak a csehszlovák rész jelent meg, egyelőre nem tudjuk, de ennek valószínűleg politikai okai is lehettek. A Szalatnai Rezsőhöz címzett 1933. március 10-i Straka-levél alapján a kötetnek *A szomszéd népek modern lírája*⁴ címet szánták, amiből a csehszlovák rész 33 cseh és 21 szlovák fordítást tartalmazott volna (SzRH, MTA KIK, Ms 4257/367-1). Ezek a versek egyébként ekkor már a kiadónál váraкоznak – amit az ugyanezen a napon kelt prágai külügyminisztériumnak szánt budapesti jelentés támaszt alá.

Straka február 24-i levelében kb. 35 cseh és 22 szlovák versfordításról tesz említést Szabónak, amely már készen van nála. A levél szerint a jugoszláv rész (35 vers) a kiadónál található, és már csak a románok hiányoznak. Straka május 12-i levele Szalatnaihoz arról árulkodik, hogy a románok sokáig húzták az időt (SzRH, MTA KIK, Ms 4257/366-1). Ez a halogatás is lehetett az oka a „nagy antológia” meghiúsulásának.

Az előszó

A késések folytán a határidő sokszor változott. „Az antológia megjelenésének eredetileg tervezett időpontja – az 1932. karácsonyi könyvvásár előtt – előbb az 1933. évi húsvéti könyvvásárra módosult, majd újabb, konkrét időpont meghatározása nélkül, a román antológiai rész elkészüléséhez kötötték a mű nyomdába kerülését és megjelenését” (Csoma 2003, 37–38). A jugoszláv és román rész nélkül a kötet végül 18 cseh költő 33 versével és 13 szlovák költő 26 versével jelent meg, a *Cseh és szlovák költők antológiája* címen. Ennek kézírata 1936. április közepén már nyomdakész állapotban lehetett, hiszen Straka 14-én Prágából ezt írja Szabó Lőrincnek:

Talán emlékszel még a csehszlovák vers-anthológiára, amelybe Halas verseit fordítottad. Most sajtó alatt van Pesten. Káldor adja ki, aki ezidőszerint Grilléknél dolgozik. Már átnéztem a korekturát. A könyv

⁴ Csoma monográfiájában a *Szomszéd népek lírai antológiája* címen említi a kötetet.

nagyon szép lesz. Az anthológia ügyét jóbarátom Nádass József (VI. Király u. 82. telef. 254-92) intézi. Most már csak az előszó van hátra s Nádassal együtt az a nézetünk hogy ha Te volnál oly szíves néhány sorral bevezetni az anthológiát, ez nagyon szép volna. Erre ezennel fel is kérlek, de csak abban az esetben, ha ez nincs ellenedre bármilyen okból. Ismerem a budapesti atmoszférát s kérlek, barátságunk egyáltalán ne feszélyezzen. Mindenesetre, ha megírnád az előszót, igen nagy volna az örömöm. [...] Az előszó dolgában keresni fog maga Nádass is, aki kívánságodra be fogja Neked mutatni az anth. egész anyagát (SzLH, MTA KIK, Ms 4686/188).

Május 14-én feltehetően Nádass⁵ ezt írja Strakának:

... [B]eszéltem Szabó Lőrincsel és azt vettem ki a szavaiból, hogy ő még mindig hajlandó lenne, ha más formában is, abban az esetben is, ha Te nem változtatsz az anthológián, előszót írni a könyvhöz. Állítólag ezt meg is írta Neked. Tekintettel arra, hogy Káldor már kétszer felhívott és sürgette a keféket, kérdésére azt mondtam, hogy az előszóra nem kell majd várnia, nem lesz előszó. Sz. L. – cel csak később beszéltem. Már most ha az előszóra reflektálsz úgy azonnal írv Káldornak, hogy várjon még egy pár napig az előszóra és írv Szabónak is, hogy készítse el gyorsan és küldje át Káldornak. Persze ez[t] csak akkor, ha szükségesnek látod (SH, MTA KIK).

16-án Straka Szabónak adott válasza:

Nagyon köszönöm komoly és tárgyilagos figyelmedet, mellyel a versekkel sok egyéb elfoglaltságod mellett foglalkoztál. Ami a lényegét illeti, itt néhány dologra kell rámutatnom. Először is itt nagy, elvi eltérést látok a te és az itteni költők nézetei között. Közöltem velük leveled tartalmát, azt mondták, hogy ez a te tiszteletreméltó egyéni nézeted és felfogásod, az övék más. Ígéred, hogy a versekkel ebből a szempontból foglalkozni fogsz; kíváncsian várjuk cikkedet és tanulmányodat. Az anthológia cseh részének az anyagát helyeslik és nem kívánnak változtatást, ami annál kevésbé lehetséges már, amennyiben az anyag ki van szedve s a kiadótól nem lehet várni, hogy vállaljon újabb kiadásokat. A cseh verseket az itteni fiatal cseh költők válogatták össze és küldték el nekem. Sok verset küldtek. Mindegyikből készítettem nyers fordítást s nálam a péntekestéken mind sorra vettük a jelenlevő fiatal magyar költőkkel s kiválogatták

⁵ Olvashatatlan aláírású levél.

nekem azokat a verseket, amelyek az anthológiába kerültek. Ezt a válogatást itten jóváhagyták, történt ez 1934-ben. A fordítást felosztották. Jelen voltál már te is. Nehéz dolog volt, tudom. Látom a hiányokat. De általában a fordítások jók, sok közülük egyenesen nagyszerű! [...] Első lépést jelent s ez is valami. Sok idealizmussal, lelkesedéssel, ügyszere-tettel csináltuk. Ugyanúgy lelkesednek itteni barátaim is az ügyért. [...] Most küldtem el Pestre az anthológia második korrektúráját, azt hiszem rövidesen meg fog jelenni. Az elején csak annyi lesz – hogy legyen, aki felel érte, – hogy az anthológiát magyar és csehszlovák költőbarátaim-mal együtt – kiknek ezúttal is hálás köszönetet mondok – összeállítottam és sajtó alá rendeztem. Üssön érte, aki akar! Nem bánom! S tovább dolgozom, ahogy eddig is dolgoztam. Ha más valaki csinálja, jobban, szebben, tehetségesebben, félreállok s tapsolok neki! Ez a munka nem a szakmám, nem vagyok költő, de nagyon megszerettem! Szeretettel csináltam, szívvel, örömmel. Éreztem, hogy meg kell kezdeni. Nem cikkezni, szónokolni, ankétezni a kulturális közeledésről, de csinálni! [...] A Te Halas fordításaid nagyon tetszenek nekem s nagyon tetszettek mindenkinek, kivétel nélkül, akik olvasták. Ez olyan consensus, amely előtt kapitulálnod kell Neked is! Az anthológia most már azt hiszem napokon belül kijön a piacra, mint Renaissance kiadás, Budapest (SZLH, MTA KIK, Ms 4686/189).

24-én József Attilának:

Az anthologia második korrektúráját is visszaküldtem már, a napokban végrevalahára kijön. Nagyon szeretnék a recenziókról teljes lapszemlét kapni, hogy az itteni lapokban írhassek róluk. Ugyanakkor kijön nálunk egy – mondhatnám – ellenanthologia. E. B. Lukáč most adta ki versfordításait különféle nemzetek irodalmából, hallom, a magyar költészet nagyon szépen van képviselve: Ady, Babits, Kosztolányi, Juhász Gy., Szabó L., Illyés.⁶ A fiatal csehek is erősen érdeklődnek a magyar irodalom iránt. Magam is elkövetek mindent, hogy ezt az érdeklődést felkeltssem és fokozzam (Patyi 1955, 225).

Nádassnak (?) pedig⁷:

Két leveled adósa vagyok már, de most sorra veszem valamennyit. Ami az anthológiát illeti, a korrektúráját a következő postával visszaküldtem s

⁶ Lukáč E. B. 1936. *Básnická tvorba*. Praha: Družstevní práce.

⁷ Keltezés, aláírás és címzett nélküli levél.

Grillék 18.-án át is vették. Szabó Lőrincnek írtam egy hosszú levelet, melyben elmondtam az én nézeteimet. [...] Szép lett volna, ha Szabó tényleg írt volna előszót, de nagyon kényes helyzetben voltam. A vilá- gért sem lett volna szabad engednem, hogy a dolognak olyan látszata legyen, miszerint én felhasználva Szabó iránti igaz barátságomat, őt épen e barátság alapján kényes helyzetbe hozzam s ő mintegy kényte- len legyen előszót írni olyan könyvhöz, amely nincsen egészen ínyére. Ezért utolsó levelemben az előszó kérdését fel sem említettem már. [...] S most várom az anthologia első kötetét, gondoskodom róla, hogy itt nagy sajtója legyen. [...] Íme, itt az anthologia!!! Ennek nagyon örülök (SH, MTA KIK).

A korabeli sajtóvisszhang

Az antológia május végén jöhetett ki a nyomdából, előszó nélkül. Ugyanebben az évben a pozsonyi Eugen Prager hasonmás kiadásában is napvilágot látott. Júniusban Straka már a reklámpropagandát intézi. Hagyatékában található a prágai *Rádió Hírszolgálat* június 18-i példánya, amelyben így harangozzák be a könyvet:

Csehszlovák–magyar irodalmi est Prágában. A napokban jelent meg egy budapesti könyvkiadónál a régótavárt „Cseh és szlovák költők antoló- giája”, amelyben az újabb magyar költőnemzedék legtehetségesebbjei briliáns fordításokban mutatják be a cseh és szlovák költészet legkiválóbb képviselőit. A csehszlovákiai magyar rádió az irodalmi eseményszámba menő kötet megjelenése alkalmából a Radiojournal prágai stúdiójában „csehszlovák–magyar irodalmi est”-et rendez, amelynek keretében méltó formában ismerteti meg hallgatóit a budapesti könyvvujdonsággal. A bratislavai-pozsonyi és banská-bystricai-besztercebányai rádió szerdán, június 24.-én 18 órai kezdettel közvetíti ezt az irodalmi premiert. Az est értékét növeli, hogy *Josef Hora*, a mai cseh költészet legkimagaslóbb egyénisége, a csehszlovák irodalmi államdíj többszörös kitüntetettje, vezeti be emelkedett szellemű szavakkal a csehszlovák–magyar irodal- mi kapcsolatok eme jelentős megnyilatkozását. Az egyes fordításokat – amelyek *József Attila*, *Szabó Lőrinc*, *Illyés Gyula*, *Darvas János* és *Horváth Béla* ragyogó műfordítói készségét dicsérik – *Straka Antonnak*, a csehszlovák magyar kultúrközeledés lelkes, régi propagátorának, az antológia szerkesztőjének ismertető előadása kíséri. A verseket *Palotay Erzsi* és *Nagy Jenő* szavalja. Konferál: *Donner Pál*.

24-én pedig 18.00 órai kezdettel az alábbi műsort teszik közzé nagybetűs címmel:

Prágai csehszlovák–magyar irodalmi est a „Cseh és szlovák költők antológiája” budapesti megjelenése alkalmából. Közreműködnek Josef Hora, Anton Straka, Palotay Erzsé, Nagy Jenő. Bemutatásra kerülnek Jaroslav Bednář, Fráňa Šrámek, Petr Bezruč, Ivan Krasko, Jiří Wolker, Josef Hora, František Halas, Jan Čarek, Emil B. Lukáč, Maša Haľamová, Laco Novomeský versei Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Darvas János és Horváth Béla fordításában. Konferál: Donner Pál.

Straka 24-i műsorterve egyezik a közzétett adatokkal. Eszerint 45 perc állt rendelkezésükre, hogy a könyvet bemutassák.

A műsort követően Straka azonnal beszámol a sikerről két barátjának:

Kedves Lóri! Szeretettel üdvözöllek a mai csehszlovák–magyar rádióest után. Szép volt nagyon – az Antológia megjelenésének alkalmából rendeztük. [...] Az itteni sajtó szeretettel üdvözli az anthológiát s a mai rádióestet is! Szép volt, nívós volt – boldog vagyok nagyon s tudom, hogy boldogságom nagy részét nektek köszönhetem, jóbarátaimnak s fordító-társaimnak! Ezért első megemlékezésem felétek száll! (SzLH, MTA KIK, Ms 4686/191)

József Attilának: „Ma d. u. az itteni rádióból Pozsony és Besztercebánya számára szép és nívós csehszlovák–magyar estet adtunk le az Anthológiával kapcsolatban. [...] Az anthológiának itt hallatlan sikere van a csehszlovák körökben is! A lapok szépen írnak róla” (Patyi 1955, 226). Négy nappal később újra Szabónak: „Kedves Lóri, mellékelten csatolom a prágai rádió magyar órájának a lefolyását, melyet Pozsony és Besztercebánya közvetített az elmúlt szerdán. Az anyagot – amely[nek] talán kulturtörténeti jelentősége is van – tetszésed szerint felhasználhatod” (SzLH, MTA KIK, Ms 4686/192).

A rádióadást számos újságcikk követte. Ismertetés végett kérte el például 1937 novemberében a Berliini Magyar Tudományos Intézet lapja, az *Ungarische Jahrbücher* a kötetet a prágai minisztériumtól (MZV, 441). Korábban, közvetlenül a megjelenést követően pedig két fontos kritika született meg a könyvről, az egyiket Szalatnai Rezső, a másikat Szélpál Árpád írta.

Szalatnai levelezőlapon adta Straka tudomására december 3-án, hogy olvasta a pesti antológiát, s írt is róla két szlovenszkói lapba, a *Magyar Újság*ba és a *Magyar Írás*ba. Előbbiben elismeri a könyv érdemeit, amit elsősorban a „két nemzet szellemi életének kicserélődésében” lát, de a lírai válogatást csak

kísérletnek tartja, mivel jelentős szlovák és cseh költők (pl. Antonín Sova, Josef Svatoopluk Machar, Martin Rázus, Štefan Krčméry, Jan Rob Ponicsan) hiányoznak a kötetből, emiatt pedig csonkának nevezhető. Kifogásolja továbbá, hogy a műfordítások vegyes értékűek, és bevezető előszóval sem rendelkezik a könyv. Dicséri Darvas János fordításait, aki véleménye szerint hűen tudta visszaadni a szlovák eredeti tartalmát. A cseh versek esetében azonban már szemére veti a fordítóknak, hogy azok nem szó szerint költötték át az eredetit, bár itt is elismerően emlegeti a Bezruč-, Hora- és Halas-fordításokat, amelyeket még jobbakként tart. Szélpál Árpád *Cseh és szlovák költők* című cikkében elsősorban József Attila versfordításait dicséri (SH, MTA KIK).

Szlovák elbeszélők és más fordítások

Az antológia darabjai a könyv kiadása előtt különféle folyóiratokban (elsősorban a *Korunkban*, a *Válaszban* és a *Szép Szóban*) láttak napvilágot, szintén reklámcéllal.⁸ A műfordításokról így az olvasóközönség még a munkafolyamat alatt tudomást szerezhetett. Szalatnai említett kritikája alapján is úgy tűnik, nagy kíváncsisággal és várakozással tekintettek az antológia megjelenésére. Vozári Dezső például, akinek neve szintén felmerült a szlovák fordítások kapcsán Straka május 16-i Szabónak küldött levelében, már 1935. augusztus 10-én azt írja a szerkesztőnek Kassáról, nagyon örül a híreknek, „mely szerint Pesten végre megjelenik a régóta várt és hiányzott antológia”, még akkor is, ha ez bizonyos mértékben keresztezi saját tervét, ami egy csehszlovák antológia kiadására vonatkozik. Megemlíti, hogy ezt a tervet a pesti sajtóban korábban már hírül adta, s azóta is egy sereg folyóiratban közölt belőle műveket. Egyébként a pozsonyi Masaryk Akadémia vállalkozásában 1936 tavaszára tervezik kiadni a könyvet, bár az antológiaformával kapcsolatban nemrég némi kételyei támadtak. Elavultnak, kalendáriumszerűnek hat, így változtatott a tervén, és egyelőre az általa három legjelentősebbnek tartott költő verseit adja ki külön-külön kötetben, a Lukáčét, a Smrekét és a Novomeskýét. Ebből az elsőt már össze is állították Lukáčcsal, valószínűleg novemberben ki is jön a nyomdából.

Érdeklődik továbbá az antológia kiadójáról és fordítóiról, s felajánlja saját műveit a kötet számára. Mivel ekkor nem állt rendelkezésére anyag, ezért csak egy újságvivágást küld Strakának, mégpedig Lukáč és Novomeský egy-egy versét a *Budapesti Újságból*. Ígéri ellenben, hogy visszatérve szabadságáról

⁸ A kiadásra vonatkozó tervek és az antológiákban később megjelent művek korábbi közzététele általános szokás volt a két világháború közötti időszakban.

Pozsonyba, megküldi a fordításokat (SH, MTA KIK). A Szabóhoz címzett levél alapján Vozári ezt elmulasztotta, hiszen Straka a következőket írja: „... megismerkedtem Vozáryval, aki szintén sokat fordított szlovák költőkből. Ismételten kértem tőle is fordításokat, hogy belevegyem az anthológiába. Csak ígéreteket kaptam, fordítást egyet sem. Vozáry nem régen jelentette meg Halas: Anyókák c. versének fordítását, összehasonlítottam az eredetivel s felületesnek találtam” (SzLH, MTA KIK, Ms 4686/189-2).

A *Cseh és szlovák költők antológiájával* majdnem egy időben kultúrpolitikai szempontból még egy jelentős válogatás jelent meg Budapesten Gogolák Lajos és Rády Elemér szerkesztésében: a *Szlovák elbeszélők*. A Franklin Társulat kiadványa 16 elbeszélést mutat be; mégpedig Janko Jesenský, Martin Kukučín, Štefan Letz, Martin Rázus, Peter Jilemnický, Svetozár Hurban-Vajanský, Jégé, Milo Urban stb. írásait. Ebben a kötetben Straka négy prózafordítással jelentkezik 1937-ben (Tido J. Gašpar: *Az ocadicei vándor*, Hana Gregorová: *Szívből*, J. C. Hronský: *Októberi csalódás*, Zuzka Zguriška: *Az örökség*), de Halas költeménye, az *Anyókák (Staré ženy)* is ekkor jelenik meg tőle.

1936 májusában fordította Móricz Zsigmond *Barbárok* című novelláját cseh nyelvre. Regényfordításai közül megjelenik a prágai Mazáč Kiadónál Móricz *Légy jó mindhaláligja*, szintén csehül; egyik legközelebbi fordítótársával, Nádass Józseffel pedig Pragernél két további könyv: Ivan Olbracht *Suhaj, a betyár* és Karel Čapek *Dásenka: egy kis foxi élete*.

Említést érdemel ezenkívül kiadatlanul maradt válogatása, a *Nová maďarská poesie (Új magyar lírai antológia)*, amelyen 1932-től haláláig dolgozott, és ami Szabó Lőrinc sok költeményét is hozta volna, köztük a *Noc (Éjszaka)*⁹ című verset. Ez a költemény az ő fordításában is megjelent a *Národní listy* 1936. március 3-i számában. Korábban Straka az alábbi aláírással küldte meg fordítását a magyar költőnek: „Igaz barátsággal és szeretettel Bpest, 1936. II. 9. Straka” (SzLH, MTA KIK, Ms 4651/281).

Források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Információs Központja (MTA KIK):

Straka-hagyaték (SH)

Szabó Lőrinc-hagyaték (SzLH)

Szalatnai Rezső-hagyaték (SzRH)

⁹ Megjelent: *Versek a havasról, VI. Éjszaka* = Pesti Napló, 1936. febr. 9. Kötetben: *Versek a havasról, VI. Éjszaka = Különbéke*, 1936

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (MZV), Praha: III. sekce 1918–1939, Fond 441. *Osvěta knihy Antologie z českosl. poesie maďarská*

Irodalom

- Csoma Borbála. 2003. „*Hidat verj, ne éket*”. *Anton Straka kulturális és irodalomszervező tevékenysége a budapesti tíz év tükrében*. Budapest: Korma Kv.
- Darvas János szerk. 1934. *Hegyország hangja. Szlovák költők versei*. Pozsony: Kazinczy.
- Gogolák Lajos–Rády Elemér [1937]. *Szlovák elbeszélők*. Budapest: Franklin.
- Kemény G. Gábor kiad. 1962. Komlós Aladár feljegyzése Anton Straka 1936. évi magyar nyelvű Cseh és szlovák lírai antológiája szerkesztéséről és a magyar résztvevők munkájáról. In *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból. 732–733*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Patyi Sándor. 1955. József Attila leveleiből. *ItK* 2: 204–226.
- Straka, Anton szerk. 1936. *Cseh és szlovák költők antológiája*. Budapest: Renaissance.
- Straka, Anton szerk. 1936. *Cseh és szlovák költők antológiája*. Pozsony: Prager.
- Szabó Lőrinc. [1936]. *Különbéke*. [Budapest]: Athenaeum.
- Szabó Lőrinc. 1990. *Bírákhoz és barátokhoz. Napló és védőbeszéd 1945-ből*, kiad. Kabdebó Lóránt. Budapest: Magvető.
- Szalatnai Rezső. 1936. Cseh és szlovák költők antológiája. *Magyar Írás* 9: 142–145.
- Szalatnai Rezső. 1936. Cseh és szlovák költők antológiája. *Magyar Újság* 165. 8.

ANTON STRAKA AND LŐRINC SZABÓ – ANTHOLOGY OF CZECH AND SLOVAK POETS

The study discusses the Czechoslovak relations of Lőrinc Szabó's oeuvre. Lőrinc Szabó and Erzsébet Korzáti went on a round tour in Czechoslovakia lasting for over a week beginning on 1. August 1933. The tour was promoted by Anton Straka, the Czechoslovak cultural attaché. Most information about the trip we find in Hungarian from the posthumous papers: Vékesné Korzáti Erzsébet's journal of her travels, Lőrinc Szabó's poems and his letters to his wife Klára Mikes. Lőrinc Szabó met eminent Czech and Slovak poets at the Barrandov terraces in Prague, with whom he afterwards kept up a lively correspondence. During Straka's stay and activities in Budapest, he organized the 'Friday evening gatherings', where he hosted outstanding Hungarian, Czech and Slovak artists. As an outcome of this Czechoslovak-Hungarian rapprochement Straka edited the *Anthology of Czech and Slovak Poems*.

Keywords: Lőrinc Szabó, Anton Straka, Czechoslovak-Hungarian relations, translation of poems.

ANTON STRAKA I LERINC SABO – ANTOLOGIJA ČEŠKIH I SLOVAČKIH PESNIKA

Studija govori o češkim motivima u životnom delu Lerinca Saboa. Lerinc Sabo i Eržebet Korzati su, naime, od 1. avgusta 1933. godine proveli više od dve nedelje putujući po Čehoslovačkoj. Ovaj put im je obezbedio Anton Straka, čehoslovački ataše za kulturu. O tom putovanju najviše podataka saznajemo iz mađarskih izvora: iz dnevnika putovanja gde Vekaš, Eržebet Korzati, iz stihova Lerinca Saboa i iz pisma koje je on uputio svojoj supruzi, Klari Mikeš. Kod terase Berandovi u Pragu Lerinc Sabo se sastao sa najznačajnijim češkim i slovačkim pesnicima, sa kojima je i kasnije održavao plodotvornu prepisku. Anton Straka je, boraveći u Budimpešti, organizovao tzv. večeri petkom, na kojima je ugostio značajne mađarske, češke i slovačke umetnike. Kao rezultat tog čehoslovačko-mađarskog kulturnog približavanja nastala je *Antologija čeških i slovačkih pesnika*, koju je priredio Straka.

Ključne reči: Lerinc Sabo, Anton Straka, čehoslovačko-mađarske veze, prevod stihova.

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
csapo@eunet.rs

EURÓPAI KULTÚRMINTÁK DANILO KIŠ
ÉS TOLNAI OTTÓ SZÖVEGEIBEN

A holtak enciklopédiája, Világítótorony eladó

European Cultural Patterns in Danilo Kiš'
and Ottó Tolnai's Texts

The Encyclopedia of the Dead, A Lighthouse for Sale

Elementi evropske kulture u tekstovima Danila Kiša
i Otoja Tolnaja

Enciklopedija mrtvih, Svetionik na prodaju

A tanulmány köztes helyzetben generálódó szövegeket, Danilo Kiš elbeszélésfüzérét és Tolnai Ottó festettvíz-prózáját vizsgálja. A műfaji képlekenység, színjátzás intertextuális vonatkozásai család- és társadalmi mitológiák nyomvonalán, európai kultúrminták (térkép, családfa, enciklopédia, azúr, halál, Halottak Könyve, Necronomicon) felhasználásával bontja ki a textusokban megjelenő régiók kulturális irodalmi térképét. A térképen megjelenő hangsúlyos elemek (áramlás, torkolat, tenger) egyetlen végpontban találkoznak, a szövegeket generáló vezérmotívum, a (kék) halál szférájában. A kutatás célja a fenti szövegek elemzése, a két textus közti intertextuális kapcsolatok kibontása, különös tekintettel az alkalmazott európai kultúrmintákra.

Kulcsszavak: kultúrminták, térkép, családfa, enciklopédia, tenger, halál, Danilo Kiš, Tolnai Ottó, Howard Phillips Lovecraft.

A modern földrajzi térképészet „atyja” Európában a görög Eratoszthenész (i. e. III. század), kinek eredményei nyomán a Római Birodalom térképészei feltárták a birodalom egészét. Részletes térképeket készítettek a városokról,

erődítményekről, falvakról, a megművelt falusi parcellákról, az úthálózatról, a légiók, a kereskedők és a hírvivők útvonalairól. Világtérképeik áttekintették az akkor ismert világ egészét. Az újkor térképésze a világtérképeken a földrajzi felfedezéseket is feltüntette. Ekkoriban az egyes épületek (várak, templomok, kastélyok) és környezetük (kastélyparkok, terek, utcahálózat, hidak) felmérése, térképezése is bevett feladata volt. Európában a XVIII. századig a domináns térképészeti műfaj a katonai térkép. A magyar nyelvű kartográfia első dokumentuma Esztergom ostrom-térképe (1594). A XVIII. század legnagyobb topográfiai alkotása Magyarország és Ausztria első, 5400 lapos országos katonai felmérése (1763–1787), amely a tanyákat is jelöli, titkossága miatt azonban 1920-ig ismeretlen marad az európai térképészek előtt. A század második felében megyetérképek, sok vízszabályozási, lecsapoló birtokrendezési térkép készül. A XIX. században megjelenik az adórendszert és a földek adásvételét támogató kataszteri térkép is. A domborzati felmérés során, a magaslati viszonyok meghatározásakor az ún. ősjegyek magasságait mindig az Adriai-tenger szintjéhez (Trieszthez) képest határozták meg. A földrajzi térképek vázát a vízhálózat alkotja. A vizek feltérképezése során a legnagyobb részletességgel mérik föl a partvonalat, a sodorvonalat, a víz mélységét, áthidalásait, a gázlókat, a parti műtárgyakat (zsilip, védmű stb.), a töltéseket, zátonyokat, a part menti hatósági és ellátási építményeket stb.

A Tolnai-féle szövegüniverzum a fenti kultúrtörténeti alakzatot szövegalkotó elemként, a kis- és nagyformák elrendezésére alkalmas struktúraként hasznosítja. A térkép egyrészt alkalom és forma a magánmitológia, a család feltérképezéséhez, másrészt lehetőség a múlt és jelen időtereinek, kulturális örökségének, jelenvalóságának földrajzi térkép formájában történő kódolására. A Tolnai-szöveg családmitológiája a magyar kultúra policentrikus modelljéhez (Pomogáts 2008) is hasonlítható, talán némileg folyománya is, hiszen az időben és térben változó földrajzi tér egy dinamikus politikai, történelmi múlt ráhatásai következtében különféle „nagyformákat”, „semmisnek” tűnő diakrón és szinkrón regionális kulturális tereket (Osztrák–Magyar Monarchia, Jugoszlávia, Magyarország, Szerbia, Belgrád, Vajdaság, Újvidék, Bácska, Szabadka, Magyarakanizsa, Palics) hív életre. „Meghatározni saját magunkat azt jelenti, felfedezni, miben térek el lényegesen másoktól” (Rudaš 2012, 111). Tolnai magán- és családmitológiája a mindenkori földrajzi térkép(ek)en is megjeleníthető politikai, történelmi, kulturális eltéréseket tekinti a legfőbb identitásalkotó eszközöknek.

Tolnai Ottó és Danilo Kiš az európai hagyományból a „gyökérmintájú” családfa-modellt részesíti előnyben, amelyben „a múlt mélyrétegeiből fölfelé

tartó, mindinkább szűkülő ősnemzedékek egyetlen kitüntetett utódban „csúcso-sodnak ki – az egyéni kiválás és túlélés jeleként” (Nóvé 2009). Ez a típus a kiemelt személy szempontjából fölöslegesnek ítélt oldalágakat törli, énközpontú absztrakciót hoz létre. Így válnak az említett családfák „a pusztulás jelkép-alakzatai”-vá (Nóvé 2009). A *holtak enciklopédiájában* Kiš narrátora, az anya szüleinek életéről beszél, az ő „könyvüket” olvassa, ebből jegyzetel – az egyetlen unoka számára. Tolnai festettvízprózájának családtörténetei, telefonbeszélgetése, filmkockái, alteregói szintén egyetlen pontba futnak össze, a narrátor identitásának építőkövei. A fenti módon megjelenő, egyetlen pontba redukálódó családmitológia a kortárs vajdasági magyar irodalom család-kódoltságával (Hózsza 2006) is összefüggésbe hozható, melynek kontextusában a családbomlás, a szétszóródás, az egyén kiválása a családból, „az elágazó »utak« stratégiája dominánssá válik” (Hózsza 2006, 159).

A *Világítótorony eladó* „földrajzi” térképén a szárazföldet emberi építmények jelzik, világítótoronyok, hidak, silók, gyárok rajzolják meg Jugoszláviát, vasutak, kisteleplések, utcák a Monarchiát. A sokkal hangsúlyosabb vízrajzi térképen tavak, folyók, tengerek kéklenek, a Vértó, a Tisza vízrajza bomlik ki, a tengerbe torkolló folyók térbeli és időbeli oda-vissza áramlása követhető nyomon.

Danilo Kiš „kartográfija” Simon mágus történetében egy teljesen más, kizárólag kontinentális jellegű táj irányait, útvonalait, dinamikáját rajzolja meg. A mágus „a Szamáriát behálózó poros ösvényeken, amelyeket minduntalan betemet és elnyel a sivatag szeszélyes homokja” bukkan föl (Kiš 1990, 7). Simon vetélytársai, Názáreti Jézus tanítványai „a keletről nyugatra és nyugatról keletre vezető kusza ösvényeken [...] szélteben hosszában terjesztik Názáreti Jézus tanításait” (Kiš 1990, 8). A földrajzi teret, a sivatagot megrajzoló múltbeli térkép párja az eleven emberi testben kibomló, egyidejű térkép, egy virág, egy fölrepedt narancs, egy szarkóma rajzolata, egy „haláltérkép”.

Az emberi ismeretek térképe az enciklopédia. Az európai kultúrhistoria fordulópontja a *Nagy Francia Enciklopédia* megalkotása. A XVIII. század nagyszabású filozófiai vállalkozása a halmozódó, szétszórt tudományos ismeretek egybegyűjtését, kritikus, racionális és szkeptikus értelmezését, rendszerbe foglalását jelenti. A jövő számára átmentett, enciklopédiába, korszerű formába foglalt tudás már megjelenésének első pillanatában dinamikus, változékony, mert az enciklopédia-cikkeket egy önkorrekciós mechanizmus (Ludassy 2011) alakítja, szervezi szöveggé. A műfaj alapegységei, a szócikkek, az utalásrendszer és a pótkötetek betoldásai, burjánzó útvonalai a nyomtatott forma kötöttségeit ellensúlyozva lehetővé teszik a hibák aránylag gyors javítását. Az enciklopédia műfaja már igen korán megbontja a lineáris szöveg formai kötöttségeit. A XX.

század első felében, a digitális kultúra hajnalán az internet közegében nemcsak kép és szöveg egysége teremődik meg, hanem ismét fölsejlik az egységes tudomány, a belátható emberi tudás perspektívája. Otto Neurath és munkatársai (Bécsi Kör) egy ikonikus nyelv (Isotype képnyelv) létrehozásával „a közös tudás nemzetközi enciklopédiáját” (Nyíri 2005, 3) szeretnék létrehozni, ami lehetővé tenné a tudás „lepárolt, átfogó leírását” (Nyíri 2005, 9).

Danilo Kiš szövegalkotó eljárása a fenti hagyomány kontextusában működik. *A holtak enciklopédiája* a *Nagy Francia Enciklopédia* szellemiségével is kapcsolatba hozható, hiszen a nagy mű „egy szekta vagy vallásfelekezet műve, amely demokratikus programelvei között hirdette meg – nyilván valamelyik bibliai tétel hatására – a holtak egyenlőségét azzal a szándékkal, hogy jóvátegye az emberi igazságtalanságot, és minden istenteremtényének egyenlő hely jusson az örökkévalóságban” (Kiš 1990, 46). A misztikus „könyv” kezdetei az 1789 utáni évekre tehetők, szerzői egy különös, művelt kasztból kerülnek ki, akiket egyházi üldöztetés sújt. A sajátos, ellentmondásos stílus, az enciklopédikus tömörség és a bibliai ékesszólás Neurath ikonikus nyelvét juttatja eszünkbe („minden korszak bizonyosfajta költői tömörséggel és képszerűséggel van feldolgozva, nem is mindig időrendi sorrendben, hanem a múlt, jelen és jövő valami különös keveredésében”, Kiš 1990, 47). *A holtak enciklopédiája* egyrészt nagyforma, a teljesség könyve, más szempontból a részletek könyve: ami az enciklopédiát „egyedülállóvá teszi a világon, az a mód, ahogyan leírja az emberek egymás közötti viszonyát, kapcsolataikat, a tájat, mindazt a sok-sok részletet, amely az emberélethez alkotja” (Kiš 1990, 44). Juhász Erzsébet szövegértelmezése *A holtak enciklopédiáját* az egyéni sors burjánzásaként, egy „fiktív enciklopédia metamorfózisai”-ként szemléli, mi több, hangsúlyozza Juhász, maga „a burjánzás képezi az elbeszélő módszer fő jellegzetességét” (Juhász 1989, 53). A folyamatosan bővülő, enciklopédikusan „burjánzó” szövegépítkezés a Tolnai-szöveg esetében is megfigyelhető. Beszélhetünk-e „lezárhatalatlan szövegről” (Patócs 2012, 39)? Szajbély Tolnai szövegalkotó módszerének lényegét a következőkben látja: „Ez a technika a kis kerek megfigyelhető pontos elkülönítésével (behatárolásával), ugyanakkor folyton bővülő egymás mellé helyezésével egyben a meghódított terület folyamatos formátlanodásával és áttekinthetlenségével jár együtt” (Szajbély 2003, 66). Szinte uralhatatlanul burjánzó kulturális kötődések, egybemosódások, mindennapi, ismeretlen és rendhagyó értéktartományok (saját és idegen) tárgyainak, történeteinek sorolása, montázsolása teremti meg „az azúr enciklopédistáját” (Virág 2010), melynek egyik legelevenebb megtestesítője Tolnai „festettvízpróza”-ja. *A Világítótorony eladó* című szöveg mélyrétegeiben a tér-

idő gazdag, folyamatosan változó kulturális örökségének emlékei, töredékei parázslanak, csillámlanak, ragyognak föl és hunynak ki.

A Tolnai-szöveg univerzum egyik architextusa a lexikon.

Tolnai Ottó számára a lexikon, különösen a *Tolnai Világlexikona*, esszenciális viszonyítási pont, önmeghatározásának nélkülözhetetlen kelléke. A névazonosság révén kisajátítja, saját könyvévé teszi a huszadik század népszerű lexikonsorozatát, ironikus játékot űz vele, s már-már a szerző-én sem biztos benne, hogy ő van a TOLNAIban, vagy a TOLNAI van őbenne. Az egész Tolnai-életmű felfogható a világlexikon újraírására tett kísérletként, a töredékesnek, széttartónak tűnő szöveg univerzum az egyetemesség, az enciklopédikus teljesség megragadására törekszik, a széthullott Nagy Formák újrendezésével kísérletezik (Novák 2013).

A Tolnai-féle opus lexikográfusi munkája tehát a Tolnai világlexikon átírásának, kibővítésének, összefirkálásának, átkollázsolásának a munkafolyamataiból áll össze, célja az Új Tolnai Világlexikon megalkotása. „...inkább egy guberáló, egy vidéki ószeres, gyűjtő, olykor becsüs barlangjára emlékeztet a szobám” – írja Tolnai interjúregényében (Tolnai 2004, 18). A káosz, a szemétdomb tere, tárgyai jelennek meg, s nem véletlen, teszi hozzá Tolnai, hogy Danilo Kiš utolsó könyvének a címe is *Lerakat* (Skladište, 1995). A fenti terek tárgyhalmaza megfelel a töredék esztétikájának, melynek idevágó terepei Fenyvesi Ottó montázstechnikával készült kollázsai, „a világ címszavakba foglalt bizarr narratívája” (Csányi 2013, 134). Új világok új „szépségei” (káosz, diszharmónia, dekadens, morbid), színes, dinamikus, instant világ.

Valahol az álmok földjén létezik egy ország, írja Tolnai, „amelynek van alföldje és van tengere is, furcsa egzotikus-misztikus irodalmi, művészeti vannak, furcsa, gyönyörű nagyvárosai, sok centruma...” (Tolnai 2004, 84). Tolnai országának a mediterrán, a torkolat, a tenger, az azúrban (AZÚR – AZ ÚR) való kiteljesedés a végső értelme. A Tolnai-féle dinamikus vízrajz egy másik világ, az elmúlás, az eufemizálódó (Tánczos 2007) halál dimenzióit nyitja meg, hiszen AZ ÚR mindenhol ott van, teljes egészében áthatja az emberi világ tereit. *A holtak enciklopédiájában* egy, a fizikai mivoltában szűkebb, szellemi minőségeiben viszont azonos horizontú azúr világít. Jézus tanait, „a lélek világosságát” „szelíd, kék szemű fiatal emberek” terjesztik (Kiš 1990, 12). Ennek a világnak szintén hangsúlyos eleme a torkolat, amint az „enciklopédia” ismétlődő kulcsmondata („a napok egymásutánja úgy hömpölyög, akár az idő folyama, a torkolat, a halál felé”, Kiš 1990, 51) is jelzi. A torkolatban megjelenő kikötő a beteljesedés, az örök élet, a célba jutás és a megnyugvás jelképe,

akár a révbe érkező hajó. Baudelaire-nál és Adynál erotikus értelmet is kap¹, a Nőhöz fűződő erotikum, érzésvilág adódik hozzá. Az Ady-verseket is fordító Kiš (Hózsza 2003) vizsgálta kötetében a szövegvilág egyik fontos eleme az istenivé, a világok közötti átjáróvá minősülő prostituált alakja, Marietta. Halála az első pillanatban jelentéktelen dolognak tűnik: „A kikötő közelében sorakozó sok rózsaszín szobácska egyikében váratlanul meghalt egy Marietta nevű prostituált” (Kiš 1990, 31). Rózsaszín szobájában a szerelem tüzei lángoltak. Ez okozza vesztét, másrészt ebbeli minőségeinek köszönhetően magasztosodik fel (kultuszát rajongója, a narrátor, az ukrán Bandura, a tengerész és forradalmár teremti meg), hiszen a gyönyör forrásához „isteni testéhez nem férhetett semmi banalitás” (Kiš 1990). A temetés gazdag szimbolikája a kultusz kiteljesedése. Fekete és vörös lobogók „az elvirágzott orgona enyészetszagával illatozó hatalmas virágasztag” (Kiš 1990, 40) ünnepli a testiség, a kék megtestesítőjét, a nőt, az életet adót² és az eufemizálódó haláltorkolatot. Nem is lehet ez másképpen, hiszen Simon mágus értelmezésében „az igazi közösség az, ha egy ember és egy asszony egyesül... [...] Az asszony az üdvösség kelyhe” (Kiš 1990, 26). Ezt a világképet tükrözi Simon egyénisége is. A mágus sziporkázó szellem és kitűnő szónok, szónoklás közben „ragyog a szeme, mint a karbunkulus, a hangja, mint egy eszelőse, a tekintete, mint egy paráznáé” (Kiš 1990, 8). Kiš másik nőalakja, Zsófia³ bukott angyal, eltévelyedett bárány, Isten kegyetlenségének áldozata. A lélekvándorlás sorsszerű stációi során az „embertestet öltött tiszta lélek”, Zsófia „egyik edényből a másikba, századokon át vándorolt egyik testből a másikba, s öltötte föl hol ennek, hol annak a képét. Volt már Lóth lánya, volt Rákhel, és volt Szép Heléna. [...] Legutóbbi megtestesülése ez a prostituált

¹ Charles Baudelaire *A hajó* és Ady Endre *Iffjú karok kikötőjében* c. versében (Pál–Újvári, é. n.).

² A Marietta női név a Mária olasz kicsinyítő képzős formája.

³ A görög eredetű név (Sophia) jelentése bölcsesség.

Az első gnosztikus, Simon mágus Alexandriában tanult, majd egy Heléna nevű nővel és harminc tanítványával járta Palesztinát. Az isteni mestert övező legendák szerint Simon „A nőről, akit állítólag egy türoszi bordélyházból váltott ki, azt hirdette, hogy ő az első isteni Eszme (Ennoia), annak az istenségnek első gondolata, melyet Simon mágus testesített meg. E gondolat teremtette meg az angyalokat és a »hatalmakat«, melyek létrehozták a materiális világot. Heléna számára az alkotó tevékenység tragikus fordulathoz vezetett, teremtményei fogságba ejtették, irigységből többé nem engedték vissza eredeti lakhelyére. Megszégyenítések sorozata várt rá, emberi testbe zárták, és évszázadokon keresztül egyik megtestesülésből a másikba kellett vándorolnia. Ő volt az a híres görög nő is, aki Párizs trójai királyfival elhagyta férjét, ami a trójai háború megindulásához vezetett. Földi életei során végül is a türoszi nyilvánosházig süllyedt. Ekkor öltött Simon emberi alakot, és szabadította ki Helénát, vagyis az eszmét megalázó helyzetéből (Irenaeus: *Adversus haereses* I. 23, 2–4)” (Kákósy 1984, 21).

volt valamelyik szíriai bordélyban” (Kiš 1990, 17–18). A próféta elvesztésekor, Simon halálakor „halandó teste visszatért a bordélyba, szelleme pedig valamely új illúzióba költözött” (Kiš 1990, 30). Kiš halálértelmezése az áldozati bárány képzetkőre mellé a lázadó ember alakját állítja. Simon mágus, a szakadárt⁴ a kétkedés és az emberi kíváncsiság hajtóereje mozgatja, de mindez kilátástalan, hiszen az apostolok hazudnak, „és belesodródván imígyen a hazugságoknak ebbe a gigászi körforgásába, többé már maguk sem tudják, hogy hazudnak. Ahol mindenki hazudik, senki sem hazudik. Ahol minden hazugság, semmi sem hazugság” (Kiš 1990, 15). A halál eufemizálódása ezúttal elmarad, a konzekvenciát, Simon halálakor, Zsófia vonja le: „Az emberélet csupa bukás és pokol, a világ pedig a zsarnok kezében van. Legyen átkozott minden zsarnokok legnagyobbika, Elochim!” (Kiš 1990, 25).

A halál szövegépítő erőterei mind Kiš, mind Tolnai opusát behálózzák. Simon mágus, a nagy varázsló az egyiptomi mágia⁵ forrásvidékéről érkezik. Egy olyan kultúrában merítkezik meg, amelynek egyik fontos összetevője a thébai sírok „térkönyve”, a *Halottak Könyve*. A thébaiak sajátos sírformáját egymást követő szentélyek alkotják, melyek oldalfalain és mennyezetén, valamint a szentélyek fölötti piramisok fülkéjében kép és szöveg együtt jelenik meg. A tér „lapozhatóvá”, az építmény „olvashatóvá” válik, az olvasás viszont térbeli mozgássá, aktussá lesz. A szentélyek falaiba vésett szövegek, képek a temetés témakörét részletezik, a túlvilágra vezető út, a halotti kultusz vagy az istenek kultuszá-

⁴ Simon, a nagy varázsló magát felsőbbrendű, isteni lénynek tekintette, s miután megkeresztelkedett, szerette volna pénzért megvásárolni az apostolok hatalmát. Ez a szándék szakításhoz vezetett, különvált Krisztus követőitől (Kákósy 1984).

Ugyanakkor Simon fenti kultuszépítésének hitelessége ingatag lábakon áll: „Justinosz szerint (I. 26, 56) Rómában egy »Simonnak, a szentséges istennek« (*Simoni deo sancto*) szentelt felirat olvasható. Ezt más egyházatyák is átvették, holott ez esetben félreértésről volt szó. Mikor 1574-ben előkerült Rómában ez a felirat, kiderült, hogy a dedikáció valójában *Semoni Sanco deo*, vagyis »Semo Sancus istennek«, egy ős-itáliai istenségnek szólt, nem Simon mágusnak. Ennek ellenére Simon mágus önistenítése történeti ténynek látszik” (Kákósy 1984, 20).

⁵ Egyiptom az 1882–1922 közti időszakban brit gyarmat. Az egyiptomi civilizáció és műveltség beépülése az európai kultúrába azonban már jóval előbb megtörténik: „Napoleon egyiptomi hadjárata nem csupán katonai jellegű volt (ezen a síkon nagyon hamar vereséget szenvedett a britektől). Sikerült viszont elérnie Egyiptom kulturális beemelését európai ábrázolásokba egy tudományos vállalkozással, amely a *Description de l’Égypte* vastag kötetiben csapódott le, botanikusok, filológusok, történészek, zenetudósok, anatómusok, építészek és földrajztudósok egész csapatának produktumában. Noha Napoleon tudósai Egyiptom antik civilizációjára koncentráltak, mégis egy időtlen kultúra képét teremtették meg. Ebből alakult ki a 19. század 30–40-es éveinek egyiptomániája, annak felerősödéseként, amit Raymond Schwab »la renaissance orientale«-nak nevezett” (Said 2004).

nak az elemeit örökítik meg (Fábián 2008). Az ókori egyiptomi műalkotások kedvelt eszköze a képi szimbólumok és a nyelvi jelek (hieroglifák) együttes alkalmazása, intellektus és intuíció együtthatása egyazon műalkotáson belül. Az ókori Egyiptom lakói

úgy vélték [...], hogy minden jelenségnek számtalanul sok magyarázata van. Az ábrázoltaknak és a megfogalmazottaknak (képi jeleknek és írásjeleknek egyaránt) tehát lehetőleg a magyarázatok minél szélesebb skáláját kellett érzékeltetniük. És mivel úgy hitték, hogy minden egyes jel az isteni teremtőerő megnyilvánulása, a jelek tökéletes médiumokká váltak a teremtés és a lét teljességének ábrázolására (Liptay 2008, 45).

A halál motívuma a gnoszticizmus jegyeit is magán viselő amerikai horrorirodalom kultúrtörténeti hagyományát, klasszikusát is beépíti a Kiš-szövegbe. *A holtak enciklopédiájának* kerettörténete Lovecraft *Necronomiconjának* (Halott Nevek Könyve) képiségét kapcsolja be:

...az előadás után vendéglátóm elvezetett a könyvtárba... [...] Már tizenegy felé járt, és a könyvtár zárva volt. Johanssoné azonban fölmutatott egy papírt, s a portás dohogva bevezetett bennünket. A kezében, hatalmas karikán, kulcsköteget csörgetett, akárcsak az a fegyőr, porkoláb, aki előző nap a Központi Gyűjtőfogházba, a *Godot* előadására engedett be. Vendéglátóm ennek a cerberusnak a gondjaira bízott, és közölte, hogy reggel értem jön a szállóba, én pedig csak nézsek körül nyugodtan a könyvtárban, ez az úr majd taxit hív, az úr rendelkezésemre áll... Mi mást tehettem, elfogadtam a kedves ajánlatot. Az őr egy hatalmas ajtóhoz kísért, kizárta, meggyújtott egy pislákoló égőt, és magamra hagyott. Hallottam, amint a hátam mögött a kulcs megfordul a zárban; így lett a könyvtár valóságos börtönöm (Kiš 1990, 41–42).⁶

Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* *Post scriptum*ában történeteinek metafizikai magjaként, témájaként a halált jelöli meg. „A történelmet a győztesek írják. A szájhagyományt a nép teremti. Az írók fantáziálnak. Bizonyos csak a halál” (Kiš 1990, 128). A „fantáziálás” mind Kišnél, mind Tolnainál alapvető történetformáló szándék, eszköz. Danilo Kiš *A vörös Lenin-bélyegeket* „merő fantázia” az egész megjegyzéssel bocsátja útjára. *A Post scriptum*ban ezzel ellentétben mintha valós háttérrel adna. Dokumentál az olvasói figyelem, értel-

⁶ Brian Yuzna rendezésében több Lovecraft-regényből készült film, többek között *A holtak könyvéből* (1993) is (<https://www.youtube.com/watch?v=Iwx3mK1J07o>). A film képiségét Danilo Kiš *A holtak enciklopédiájában* (1990) figyelemre méltó pontossággal, lényeglátással előlegezi.

mezés befolyásolása céljából. Ez a szöveg a színtere a tudományos beszéd-módok, hermeneutikák parodisztikus élű megjelenítésének, midőn nyomatékosítja: „a szövegben, akár Mendel Oszipovics leveleiben, szerelmes sóhajok, érzéki célzások, irodalomelméletek, útleírások, verstördékek” keverednek (Kiš 1990, 184). A fenti módokon, előbb a látszólagos dokumentáló szándék, tárgyilagosság nyomatékosítása révén, majd a tárgyilagossági intenció megingatása, a szöveg hitelességének szétfoszlatása, misztifikálása révén kapcsolható a Kiš-féle szövegterrénum az amerikai horror, sci-fi forrásvidékéhez, kultúr- és irodalomtörténeti hozadékához. Kiš szövegtartalmai és szövegalkotó eljárása ebben az esetben Howard Phillips Lovecraft (1890–1937) „szövegaktusára” emlékeztet. Lovecraft elbeszélői metódusa „a maga korában forradalminak számított, történetei ugyanis különböző narratív rétegeken keresztül bomlanak ki: naplók, levelek, feljegyzések, álmok, könyvek révén. Ez a kollázsszerű narratíva sok tekintetben a posztmodern elbeszélésmódot vetíti előre” (Beregi 2006, 5). *Necronomicon* (*Halott Nevek Könyve, Útikalauz a halottak vidékeire*) című szövegüniverzuma (a szerzői útmutatása szerint) akkád, babiloni, perzsa, izraeli, egyiptomi és görög mágikus anyagok kompilációja, kalandos a története, félelmetes az ereje, kiadásait, másolatait különféle állami (nemzeti) könyvtárak és magángyűjtemények őrzik világszerte (Lovecraft 2003a). A szerző hamisítva hitelesítő, „dokumentáló szándéka”⁷ nem más, mint szövegteremtő eljárás, a narráció fiktív eredetére mutat rá. A Lovecraft-szöveg teremtőaktusa szerint a *Necronomicon* kultikus tárgy, mágikus varázskönyv (grimoár), amit Abdul Alhazred, örült arab író, megszállott alkímikus írt Damaszkuszban 738-ban. Síröntúli teremtmények varázskönyve, sötét rejtelmek titkos kódexe. Lovecraft hitelesítő szándéka sikeresnek bizonyult, hiszen, amint barátja és kiadója, Derleth közli, „gyakran kapott olyan olvasói leveleket, amelyek azt kérdezték, hogy tényleg HPL birtokában van-e az örült arab, Abdul Alhazred által írt Al Azif vagy *Necronomicon*, és hogy ez a könyv megtekinthető-e a Miskatonici Egyetemi Könyvtárban” (Nagy 2005, 3). Valójában a *Necronomicon* Lovecraft fantáziájának a szüleménye. Egyik levelében arról ír, Alhazred alakját öt évesen alkotta meg az *Ezeregyéjszaka* meséinek hatására. A könyvre Lovecraft novellái sokszor utalnak, de „Részletes tartalma mindig homályban marad, csak idézeteket ismerhet meg az olvasó. A *Necronomicon* mellett Lovecraft számos hasonló könyvet bemutat novelláiban, ilyen például a *Pnakotikus kéziratok*, *Dzyan könyve* vagy a *R'lyeh-i szöveg*, amelyek szintén az író fantáziájának

⁷A *Necronomicon*t a kiadó, August Derleth szerint nem mágikus szövegek, hanem az *Astronomica* c. római vers ihlette (Nagy 2005).

termékei” (A *Necronomicon* eredeti története. <http://hu.omagyar.wikia.com/wiki/Necronomicon>). Lovecraft halála után a könyv beépül egy okkultista gyülekezet, az Anton Szandor LaVey alapította kaliforniai Sátán egyházának a mitológiájába, mely egyház Lovecraftra mint írómédiára tekint. A hetvenes évektől hat különböző *Necronomicon*-változat jelenik meg, melyeknek köszönhetően „maga Lovecraft is bekerült a *Necronomicon* történetébe: az egyik kiadás előszava szerint Lovecraft apja egyiptomi szabadkőműves kapcsolatai segítségével szerezte meg, s mielőtt elméje megháborodott, fiának adta át a kötetet” (Kisantal 2003, 8). A fenti szövegteremtő mintát, eljárást működteti Danilo Kiš *Aholtak enciklopédiája* valamint *Királyok és bolondok* című szövegének a megszerkesztésekor.

A mágikus könyv (Lovecraft *Necronomicon*jának a nyomán) Közép-Kelet-Európában nemcsak Kiš „enciklopédiájában” ölt testet. A Tolnai-szövegekben is felbukkan. *A gyönggyel töltött browning* márványtornyában, apa kék füzetében apa versei, novellája, citátumainak „kék szimfóniája” olvasható. Az (el)múlt idő emlékvilága tengerkék, és az ismeretlenbe fut: „...ott abban a kőházban / a kőfaragók magas tornyában / egy kék füzetet találtam / AZÚR írta rajta arabul is az AZUL / bent meg azt hogy kis kék könyv: ADRIA / beleolvastam de semmit sem értettem...” (Tolnai 1992, 159). Tolnai „festetvízprózájában” két mitikus könyvről beszél, az egyik a Nagy sós könyv, a másik a Nagy cukroskönyv („ahogyan elképzelttem, egy testes regényt ír a zentai cukorgyárról, amely az első magyar könyvként végre legtekintélyesebb irodalmi díjunkat, a NIN-díjat is minden bizonnyal kiérdemli majd. [...] Egyszer, emlékszem, meg is kérdeztem, hol tart a nagy cukros könyvével [mert úgy képzeltem, a tengert, az Adriát könyvelve, majd a nagy sós könyv fog elkészülni]?” Tolnai 2010, 15–16).

Az írás, a szöveg és a könyv mágiája, kultúrtörténete Lovecraftnál szövegteremtő eszközként jelenik meg: „a fantasztikum és az abból kinövő horror forrása a kultúra, illetve az események során maga a kultúra legitimitása kérdőjeleződik meg” (Kisantal 2003, 3). A kanonizált, megismerhetőnek és ismertnek hitt kultúra teréből előtüremkedő ismeretlen összetevők teremtik meg a *kozmosz rettenet* (Lovecraft 2003b) motívumát. A felszín alatt megbúvó idegen világtól, az ismerentlontől való rettegést testesítik meg „a fiktív, de állandóan hivatkozott szövegek” (Kisantal 2003, 5), amelyek folyamatosan (többszöri és többféle kontextusban történő hivatkozás révén) és visszavonhatatlanul „rámutatnak a kultúrán belül bizonyos hiányokra, elfojtott területekre, illetve lehetséges alternatívákat mutatnak meg, magának az adott kulturális közegnek a hatalmi diskurzusát rombolják” (Kisantal 2003, 5). Lovecraft fiktív szövegüniverzumának alapvető vonása a töredékesség, novellái „a rejtélyre, a fragmentáltságra,

a rész-információkból keletkező csonka, ám csonkaságában is megdöbbentő bizonyosságra épülnek” (Kisantal 2003, 6). Lovecraft nyelvhasználatát sajátos kettősség jellemzi, „egy egyszerre burjánzó és szárazon kvázi-tudományos nyelvezet” (Matolcsy 2010, 8).

A fenti módokon és eszközökkel, a legitimnek, dokumentálnak, történelmi ténynek hitt, mágikus könyvekbe foglalt kultúra, hagyomány megkérdőjelez(őd)ésével létrehozott kozmikus rettenet feloldása, meghaladása a Tolnai-féle AZÚRjáték ajándéka. AZ ÚR mindenütt jelenvaló, s ezért az ismeretlen, a halál rettenete eufemizálódik: „a tenger iránti szerelem valójában nem más / a halál velencében e mondatát azonnal felismertem / mint a tagolatlanhoz az anyag-talanhoz az örökkévalóhoz / a semmihez való vonzódás” (Tolnai 1992, 163).

Irodalom

- Beregi Tamás. 2006. A kárhozat partjain túl. Lovecraft-adaptációk. *Filmvilág* 6: 32–36. http://www.filmvilag.hu/xereses_frame.php?&ev=2000&mod=tartalom (2014. okt. 2.)
- Csányi Erzsébet. 2013. Instant világ. A jugoszláv „új művészeti praxis” hatása Fenyvesi Ottó költészetére. In *A változás kultúrája – régiók és mozgásterek: A Nyelv és kultúra a változó régióban című VII. Hungarológiai Kongresszus interdiszciplináris szimpóziuma*. 129–139. Kolozsvár, 2011. aug. 26–27. Szerk. Breszán István. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság.
- Fábián Zoltán Imre. 2008. *A Halottak Könyve* a thébai nekropolisz újbirodalmi sírjaiban. *Ókor* 1–2: 14–28. http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/03/2008_1_2_fabian.pdf (2014. szept. 22.)
- Hózsza Éva. 2003. Fordítás rózsá-áron. Danilo Kiš Ady-szótáráról. *Üzenet* [nyár] 53–62.
- Hózsza Éva. 2006. Család-kódoltság és kortárs vajdasági magyar irodalom. In *Kód – irodalom – kultúra – régió*, szerk. Hózsza Éva, Ispánovics Csapó Julianna, Horváth Futó Hargita. 159–172. Újvidék: BTK.
- Juhász Erzsébet. 1989. A holtak enciklopédiája. *Híd* 53 (11): 1344–1347.
- Kákosity László. 1984. Simon mágus. In Kákosity László: *Fény és káosz. A kopt gnosztikus kódexek*. 18–21. <https://hu.scribd.com/doc/203411815/Kakosy-Laszlo-Fenyves-Kaosz> (2014. okt. 3.)
- Kiš, Danilo. 1990. *A holtak enciklopédiája*. Ford. Borbély János. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kisantal Tamás. 2003. Fantasztikum, horror és töredékesség H. P. Lovecraft szövegeiben. *PRAE* 1. 1–10. <http://www.prae.hu/prae/journals.php?jid=43&jaid=236> (2014. dec. 10.)
- Liptay Éva. 2008. Kép és szöveg az egyiptomi kultúrában. In *Ókor* 1–2: 40–46.

- Lovecraft, Howard Phillips. 2003a. A Necronomicon története. Galamb Zoltán fordítása. In *Howard Phillips Lovecraft összes művei 2*. Szeged: Szukits Könyvkiadó. <http://hplovecraft.hu/biblio.php?module=read&id=154&lang=magyar> (2014. dec. 3.)
- Lovecraft, Howard Phillips. 2003b. Természetfeletti rettenet az irodalomban. Galamb Zoltán fordítása. In *Howard Phillips Lovecraft összes művei 2*. Szeged: Szukits Könyvkiadó. <http://hplovecraft.hu/biblio.php?module=read&id=154&lang=magyar> (2014. dec. 3.)
- Ludassy Mária. 2011. Enciklopédiák 1750–2010. *Magyar Tudomány* 7: 809–814. <http://www.matud.iif.hu/2011/07/07.htm> (2015. jan. 20.)
- Matolcsy Kálmán. 2010. *Találkozás a „határtalan és rút ismeretlennel”: Tudomány, kategorizáció és névadás H. P. Lovecraft prózájában*. Egyetemi doktori (PhD-) értekezés tézisei. Debreceni Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Angolamerikai Program. 1–11. http://www.science.unideb.hu/media/document/110304_matolcsykalman.pdf (2015. jan. 22.)
- Nagy András Pál. 2005. *Necronomicon – A halott nevek könyve*. Onga: Hermit Könyvkiadó Bt.
- A Necronomicon eredeti története*. <http://hu.omagyar.wikia.com/wiki/Necronomicon> (2015. jan. 11.)
- Novák Anikó. 2013. *Lexikonszócikkek mint a kultúra hordalékai. A lexikon szerepe Dubravka Ugrešić és Tolnai Ottó műveiben*. Lelőhely: Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. <http://www.fss.ukf.sk/hu/2013/03/13/lexikonszocikkek-mint-a-kultura-hordalekai/> (2014. szept. 22.)
- Nóvé Béla. 2009. Családfák „gyökere-ága”. A genealógiák jelképvilága. *Új Forrás* 6. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00146/090624.htm> (2014. aug. 22.)
- Nyíri Kristóf. 2005. Szavaktól a képekig: a tudomány új egysége. *Magyar Filozófiai Szemle* 3: 1–31. <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00021/pdf/nyiri.pdf> (2015. jan. 22.)
- Pál József–Újvári Edit. (é. n.) *Szimbólumtár*. Budapest: Balassi Kiadó. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szimbolumtar/ch02.html#kik%C3%B6t%C5%91> (2014. dec. 15.)
- Patócs László. 2012. Egy szabályosabb életmű genezise. Referencialitás és önreflexió Tolnai Ottó Világítótorony eladó című szövegében. *Hungarológiai Közlemények* 43 (3): 34–41.
- Pomogáts Béla. 2008. A magyar kultúra térképe. *Korunk* 1. <http://korunk.org/?q=node/8776> (2014. aug. 12.)
- Rudaš Jutka. 2012. Identitásaink horizontjai. *Hungarológiai Közlemények* 43 (2): 110–118.
- Said, Edward. 2004. Hogyan talált magára Európa, miközben bekebelezte a világot. Kultúra és identitás. Karádi Éva fordítása. *Lettre* 53. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00037/said.htm> (2014. dec. 14.)
- Szajbély Mihály. 2003. Tézisek Tolnai Ottó (prózaírói) munkásságának alakulástörténetéről. *Tiszatáj* 10: 64–70.

- Tánczos Vilmos. 2007. *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Tolnai Ottó. 1992. *Versek könyve*. Budapest: Széphalom Könyvműhely. Elektronikus kiadás: Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=3&origOffset=-1&docId=3&secId=89&limit=10&pageSet=1> (2013. aug. 15.)
- Tolnai Ottó. 2004. *Költő disznósírból*. Pozsony: Kalligram. Elektronikus kiadás: Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=819&secId=76592&limit=10&pageSet=1> (2013. aug. 13.)
- Tolnai Ottó. 2010. *Világítótorony eladó*. Zenta: zEtna. Elektronikus kiadás: Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=3&origOffset=-1&docId=8343&secId=846915&limit=10&pageSet=1> (2013. aug. 12.)
- Virág Zoltán. 2010. Az azúr enciklopédistája. In Virág Zoltán: *A szomszédság kapui*. 54–67. Zenta: zEtna, Basiliscus.

EUROPEAN CULTURAL PATTERNS IN DANILO KIŠ' AND OTTÓ TOLNAI'S TEXTS

The Encyclopedia of the Dead, A Lighthouse for Sale

The study looks at texts generated in intermediate circumstances, namely, the series of stories by Danilo Kiš and the stained-water prose written by Ottó Tolnai. The plasticity of the genre and the intertextual aspects of play-acting alongside family and social mythologies unfold the cultural literary map of the regions depicted in the texts by using European cultural models (maps, family trees, encyclopedia, azure, death, Book of the Dead, Necronomicon). The accented elements (the flow, the estuary and the sea) meet in a single destination, in the leitmotif which generates the texts: the sphere of the (blue) death. The aim of the research is to analyze these texts and unfold the intertextual relationships between the texts.

Keywords: culture patterns, map, family tree, encyclopedia, sea, Danilo Kiš, Ottó Tolnai, Howard Phillips Lovecraft.

ELEMENTI EVROPSKE KULTURE U TEKSTOVIMA DANILA KIŠA I OTOA TOLNAIJA

Enciklopedija mrtvih, Svetionik na prodaju

U radu su analizirani tekstovi Danila Kiša i Otoa Tolnaija. Varijabilnost žanrova, intertekstualnost, mitologija porodice i društva, elementi evropskog kulturnog nasleđa (geografska karta, porodično stablo, enciklopedija, azurna smrt, Knjiga mrtvih, Nekronomikon) predstavljaju motivske topose na književnoj karti regije u kojoj su

živeli i stvarali Kiš i Tolnai. Naglašeni elementi ove karte (tok, ušće, more) susreću se u jednoj krajnoj tački, u tački plave smrti, u sferi lajtmotiva tekstova, u sferi (plave) smrti. U radu su ove veze sagledavane sa posebnim osvrtom na elemente evropskog kulturnog nasleđa.

Ključne reči: elementi kulture, geografska karta, porodično stablo, enciklopedija, Danilo Kiš, Oto Tolnai, Hauard Filips Lavkraft.

A kézirat leadásának ideje: 2015. jan. 28.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 20.

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
gerjo@sabotronic.co.rs

EKVIVALENCIA ÉS FORDÍTÓI HŰSÉG

Equivalence and Translation Accuracy

Ekvivalencija i prevodilačka vernost

A dolgozat a fordítói hűség témáját járja körül két szerb költemény magyar fordításának az elemzése révén. Alapvető kérdésként fogalmazódik meg, mi teszi a fordítást értékessé, milyen döntéseket hoz a fordító a nyelv adta lehetőségek és a nyelv által felállított korlátok figyelembevételével. Összevethető, hogy a fordítók hogyan élnek a kihagyás, betoldás, áthelyezés módszerével, mit miért áldoznak fel, a kreativitásuk hogyan nyilvánul meg az átváltási műveletek kivitelezésében, a szóválasztásban, a megfelelő formai jegyek visszaadásában, az esztétikai élmény biztosításában. A fordítások elemzése révén kirajzolódik, hogy az eltérő nyelvi lehetőségek és a sok tekintetben közös kognitív tapasztalat miként ötvöződik egy új nyelvi-poétikai minőséggé.

Kulcsszavak: átváltási műveletek, nyelvi meghatározottság, képi anyag, átírás, kánon.

Érdeemes-e még a fordítói hűség kérdésével foglalkozni? Nem mondtak-e el erről már mindent, illetve, nemcsak azzal érdemes-e foglalkozni, amivel már oly sokan próbálkoztak, hisz az nyilván megérdemli a figyelmet, nincs megoldva, mindig nyílt seb. A fordításelemzésnél ugyanazok a szempontok, kétségek merülnek fel, mint magánál a fordításnál. Már az színvallásnak számít, hogy az átváltás, átültetés, a visszaadás vagy a közvetítés, netán az átköltés kifejezések mellett döntünk.

A dolgozat írásakor, nem akarván elmerülni az irodalomelméleti fejtegetések tengerében, vizsgálendő szövegeket kerestem, az összevetésükkel kívántam foglalkozni, a fordítói módszereket, döntéseket értékelni, s persze a klasszikusokkal kezdtem. Olvasgattam a fordításokat, szép versek, gondoltam, csak ezeken hogy fogom kimutatni a fordítói eljárásokat, ha mit se törődnek az

eredetivel. Sok régi és új fordítást elolvastam, végül a jól bevált módszerhez kellett folyamodnom, jó költőket fordító kiváló költő fordítókat választottam. Nem fordításkritikát akartam írni, hanem az ekvivalencia, a fordítói indítatósok és lehetőségek kérdését taglalni. A munka során – mint mindig – most is kiderült, hogy nem lehet se a fordításelméleti szempontokat, se a nyelveket figyelmen kívül hagyni.

Irodalomtudomány kontra nyelvtudomány

Catfordtól kezdve, aki formális megfelelést, szövegekivivalenst különít el, Nidán át, aki formális–dinamikus oppozíciót különböztet meg, a fordításelmélet számtalan ekvivalenciatípust említ fel. Például beszélhetünk tartalmi, formális, funkcionális, pragmatikai, strukturális, kommunikatív, szintaktikai, textuális, lexikális, szemantikai, stiláris stb. ekvivalenciáról (vö. Albert 2003, 76).

Feltehetőleg a legtöbb műfordító nem gondolkodik tudatosan átváltási műveletekben, de automatikusan él velük. S noha Szegedy-Maszák Mihály Klaudy Kinga meghatározását, hogy a „szubjektív döntések mögött rejlő objektív alapot” keresi a fordításban, túlhaladottnak véli (Szegedy-Maszák 1998, 67), fordításelemzéseiben maga is következetesen érvényesíti a nyelvi, nyelvtani, pragmatikai stb. szempontokat. Klaudy Kinga tapasztalt kutatóként maga is tisztában van vele, hogy az „atomisztikus szemlélet” terméketlen, s „a nyelvek közötti szimmetria hazug illúzióját” keltheti az ekvivalencia kifejezés (Klaudy 1997, 103). Persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy művészeti alkotásról vagy szakszöveg fordításáról beszélünk.

A fordítást tehát komplex módon kell felfognunk, mely során a beszédhelyzetet, tartalmi, stilisztikai tényezőket, a funkciót, a pragmatikai követelményeket is figyelembe kell venni, az ekvivalenciát pedig mindig diskurzusmondatban, szövegszinten érdemes vizsgálni. A befogadó, az elemző, a nyelvész annak tudatában láthat munkához, hogy ha az egzaktság ábrándja a távolban hajóz is, a nyelv adta és megkövetelte lehetőségektől nem tekinthetünk el. Az irodalomelméleti szempontokkal, a ricoeuri nézet figyelembevételével együtt, miszerint az Önmaga mint másik jelenik meg a fordításban (amire Szegedy Maszák idézett tanulmánya is utal), a nyelvi szempontok is érvényesülnek, egy másik nyelv hatására egy másik nyelvben jelenik meg a szerzői gondolat. Szövege magán hordozza a fordító döntéseinek a nyomát, s a nyelv lehetőségeit. Nyelvspecifikus, fordításpecifikus és fordítós-specifikus szempontok érvényesülnek. Az újra és újra fellángoló vita, hogy vajon az irodalomtudomány vagy a nyelvtudomány keretébe tartozik-e a fordítás, áldilemma, hisz a legjobb

hermeneutikai elemzők összevonják a kettőt. Anakronisztikus is lenne manapság ettől elvonatkoztatni, mikor a kor hangos a nyelv szerepének felértékelésétől az irodalmi alkotásokban, Kosztolányi már a maga idejében esküdött erre, mert nyelvész és fordító is volt.

Kánonkövetés – stíluspróba

Kosztolányi nem gyanútlan fordító, számtalan írásából kitetszik, hogy vállalja, hogy szabadon fordít, ő is alkotó, hisz, ahogy maga nyilatkozik erről: „azon a versen, ami a Nyugat-ban megjelent, nemcsak Poe neve szerepel, hanem az enyém is” (vö. Kosztolányi 2002, 499). Kompenzálásaira is szellemesen, szemléletesen, önmagát igazolva és felmentve rámutat (vö. Kosztolányi 2002, 509). A szónak egyébként is világot alkotó, mágikus jelentőséget tulajdonít: „Általában a szó mindig több, mint a tett” (Kosztolányi 1981, 47). Tisztában van azzal, hogy a fordító (akárcsak Gallus, Esti Kornél-novellájának főhőse) esetenként ellop az eredetiből, kurtít, kiegészít, átír. Számára szellemi torna, élvezet az írás. Nem kis erőfeszítést igényel megbirkózni a fordítása elemzésével se. Ezek közül is kihívást jelent Kosztolányi Rakić-fordítása. Tulajdonképpen nagyon gyéren fordítottuk a szerb költészetet magyarra, sok lenne itt még az adósság. Az is figyelemre igen méltó, hogy Kosztolányi a szerb költészetet is beemelte a *Modern költők* című antológiájába, odafigyelt Rakićra. A *Ljubavna pesma* fordításának (*Szerelmes vers*) vizsgálatakor elsősorban arra koncentráltam, milyen kulcsszavak köré épül a vers, s így a fordítás, hogyan él a kompenzálás eszközével a fordító, hogyan csoportosítja a motívumokat, képi anyaga miben változik, mi befolyásolja az átírás megszületésekor.

Milan Rakić: Ljubavna pesma

Šume bokori cvetnog jorgovana,
I noć zvezdana treperi, i žudi
Za bujnu ljubav, svetu bogom dana.
Dok mesečina nasmejana bludi,
Šume bokori cvetnog jorgovana.

U taku noć je požudnu i strasnu
Izolda nekad čekala Tristana.
Bude se groblja uz kuknjavu glasnu
I sećaju se prohujalih dana.
U taku noć je požudnu i strasnu,

Szerelmes vers

(Kosztolányi Dezső fordítása)

Suttognak a kertben az orgonabokrok,
a csillagok égnak, a csönd csodamély.
A hold ragyogóan az égre kibotlott,
villámos a csóktól, a vágtyól az éj.
Suttognak a kertben az orgonabokrok.

Ily tiszta, fehérsugarú szelid éjjel
várhatta Izolda a hú lovagot.
Sirok repedeznek, az éji sötéttel
feltámad a ködből a régi halott.
Ily tiszta, fehérsugarú szelid éjjel

Noseći sobom lestvice od svile,
Starinski vitez, pun vere i nade,
Hitao zamku svoje verne Vile,
I pevao joj strasne serenade.
Starinski vitez, pun vere i nade!

Šumi, o noći prohujalog doba!
U srcu nosim nekadašnje ljude.
Povorke bele dižu se iz groba,
I sa mnom, ljube, čeznu, strepe, žude!
Šumi, o noći prohujalog doba,

Strasno i žudno! Ona mene čeka
Ko nekad plava Izolda Tristana.
Strepi, i sluša topot iz daleka,
Dok mesečina nasmejana sija
I čuv mirisni zanosno čarlija
U bokorima cvetnog jorgovana.

A régi, középkori hős, tele hittel,
hágcsót feszít és nevet a telehold,
és útja a kedvese ölibe vitt el,
a vára előtt tüzes ajka dalolt.
A régi, középkori hős, tele hittel.

Zúgj, régi idők meselelke az éjen.
Szivembe fehér remegés tüze gyúl.
Itt állnak az árnyak az éjbe, fehéren,
és mind szeret és eped-ég szilajul.
Zúgj, régi idők meselelke az éjen.

Te drága! Te tüszívű, tiszta Izolda!
Izolda se várta így a jegyesét.
Lépted nesze rebben, az éjszaka holdja
lágyan mosolyog, s nevet a kegyes ég.
Szél parfüme lengedez, a halavány
bús orgona reszket a hold sugarán.

Rakić költeménye a szenvedély, a vágy egyetemes képét állítja elénk a középkori misztikummal átszőtt motívumrendszer révén. Ahogy a szakirodalomban olvashatjuk, *minden szerelmes éjszaka és minden vágy egyesül versei archetipikus képeiben* (vö. Поповић 2007, 148). A lírai tájkép a csillagos ég, a virágillat kiegészül az olyan középkori klisékkel, mint a szerenád, a tündér, a selyemlétra, a jajkiáltások.

Kosztolányi éje nyugodtabb és szelídebb, a mozgalmasságot mediális kifejezések helyettesítik, a szenvedély sodrát sugárzó igék helyett névszósításhoz folyamodik, illetve egy-egy metaforában mintegy egyesíti a vágytól sistergő képeket, *villámos a csóktól, a vágytól az éj. Botladozó holdról, csodamély csendről* nem szól az eredeti, a fordítás első versszakából kimarad a *nevető hold (mesečina nasmejana bludi)*, de pótolja majd ezt a mulasztást a fordító a harmadik versszakban (*nevet a telehold*). Kosztolányi éjszakája meseszerű, fehér dominanciájú metaforás-szinesztéziás képekre épül (*fehérsugarú szelid éjjel, fehér remegés tüze gyúl, Itt állnak az árnyak az éjbe, fehéren*), a köd hullámszába burkolja az éjszakát. A szerelem megjelenítése is különböző a két versben, Kosztolányinál a *szerelem* említése elmarad a fordításban (a címen kívül). A *za bujnu ljubav* kifejezés fordítására pedig sokféle lehetőség adódhatna, de a fordító lemond ezekről. A szerb versben hangsúlyos a *vágyra* való utalás (pl. *I noć zvezdana treperi, i žudi, [...] U taku noć je požudnu i strasnu. [...] I sa*

mnom, ljube, čeznu, strepe, žude!) a magyarban a már említett metaforában összpontosul ez a tartalom: *villámos a csóktól, a vágytól az éj*. A fordításban a szenvedély visszaadása az érzéki képekkel, a testi vonatkozások beépítésével történik meg: és útja a kedvese *ölibe* vitt el, / a vára előtt *tüzes* ajka *dalolt*.

A kognitív metaforikusság szintjén kiegyenlített a vers – A SZERELEM TŰZ véli mindkét költő, erről Rakić igéi dalolnak: *ljube, čeznu, strepe, žude*, Kosztolányi a tüzet meg is nevezi, *tüzes* ajka *dalolt*, fehér remegés *tüze* gyúl, Te *tüszivű*, tiszta Izolda. Azt mondhatjuk tehát, hogy a vers olvasata épül be a versbe a klasszikus modernség európai poétikai eszköztára révén. Ez az illatmetaforában is kiütözik: *Szél parfüme* lengedez, fordít Kosztolányi, hisz a Baudelaire-fordítások révén a *parfüm* az alkotók és fordítók kifejezési eszközeik részévé vált a magyar irodalomban. Juhász Gyulánál még a csókhoz kötődik: Az első *csók varázsos parfümével* (Juhász Gyula: *Kolibri szerelem*), Adynál már Heves *halál-parfümök* szállnak (*Virág-kezek a fejemen*), s maga Kosztolányi is él vele az *Ódon, német óra* című versében: a sápadt Alt-Wien-porcelán, parókás, farsangos *időknek parfümjét* leheli réám.

Személyesség és általánosítás

Kosztolányi fordításában a középkori páros nevéből csak Izoldát idézi, mint egy Izoldájához írja a verset, azonosítja vele a kedvest, a felfokozott megszólítás is erre utal a vers végén (*Te drága! Te tüszivű, tiszta Izolda!*), Trisztánt nem nevezi meg, az általánosítás eszközeihez nyúl, *lovagnak, jegyesnek* titulálja. A megidézett holtak is csupán aláfestik a szenvedélyt, nem vele együtt epekednek, mint Rakićnál (*I sa mnom*), *ljube, čeznu, strepe, žude!* / és mind *szeret és eped-ég szilajul*. Azonban a fordítás utolsó versszakában az eredetitől eltérően megmutatkozik a személyesség, az én-te viszony kiépítése, ami Rakićnál nem történik meg, nála nincs második személyre utaló jegy: *Strepi, i sluša topot iz daleka / Lépted nesze rebben*.

Hogy Kosztolányi műve átköltés, nem kétséges, de ez a vers Rakić nélkül nem születik meg. Olyan alkotás, amely beépül a magyar irodalmi hagyományba, de újat is ad. A vágyak kiáramoltatása Rakić révén történik meg, Kosztolányi által, de nem Kosztolányi édes-bús stílusában, sokkal inkább úgy, mint egy szellemi párbajban, amelyben az a bizonyos benne lévő másik megjelenik. Ahogy Arany János Arisztophanész-fordításaiban éli ki gunyoros, élcélődő kedvét, úgy Kosztolányi Rakić ihletésében teremti meg a maga misztikus éjszakáját a magyar nyelv és a klasszikus modernség kereteiben és katalizátori környezetében.

Csiszoltuk a nyelvünket idegen verseken, hogy a saját bonyolult érzéseink kifejezésére gazdag és könnyed, tartalmas és nemes nyelvet kapjunk... Azt se tagadjuk, hogy ezektől a költőktől tanultunk is, egy igazságot tanultunk, hogy hűnek kell lennünk önmagunkhoz. Amikor a modern líra még bitang jószág volt magyar földön, fémjelzett idegen verseket sorakoztattunk fel – érvként –, hogy az utunkat egyengesse (Kosztolányi [é. n.] II).

Amit Kosztolányi a nyugati modernség képviselőitől tanult, talán sokkal kendőzetlenebbül alkalmazta akkor, amikor fordított, mint amikor a maga verseit írta. A két álarc egymásra feszül.

Öntükrözés – és korlenyomat

Művészeti alkotások létrehozásakor, fordításkor tehát tünetértékű, ki kit választ alkotásai főhőséül, kit fordít, jóllehet a kor szelleme is meghatározhatja ezt, de a fordítónak mégis rezonálnia kell a versben kifejtett gondolattal, hangulattal, életérzéssel, hogy ihletett fordítás születhessen. Fenyvesi Ottó Despotov nonkonformista, neoavantgárd költészetét a kezdetektől rokonszenvvel kísérte, mindketten vonzódtak a beatnikeknek a lázadást alkotóenergiává szublimáló, zenét és lírát ötvöző alkotásaihoz. Ahogy maga is utal rá (Despotov 2007, 66), a nyolcvanas évektől fordította a verseit, de a vérzivataros idők elérkezte következtében csak 2002-ben szerveződtek köteté a fordításai a zEtna Kiadó jóvoltából. A hiányt pótló kötet tisztelgés a vajdasági szerb költészet egy jelese előtt, de nyilvánvalóan mintegy továbbéltetése annak a fent említett szemléletnek is, amely a lázadást az önkifejezés avantgárd eszközévé tette, amelyről mintegy itt maradt bölényként Fenyvesi kitelepülése után se tudott és akart lemondani, noha rezignáltan leszúri, a zászlajára tűzött rock and roll „mára... konformista popzene lett” (Fenyvesi 2009, 202).

Despotov *Tíz deka lélek (Deset deka duše)* című verse nyilvánvalóan a költői létezés ironikus, sőt szatirikus felfogása, a társadalmi megítélés parodisztikus ábrázolása miatt ragadta meg a költő fordítót. A művészsors ábrázolásának hosszú előtörténete van az irodalomban, a közös azonban minden korban a közízléssel, a világ közönségességével, képmutatásával, kicsinyességével való (fájdalomtól sem mentes) szembeszállás, hisz ahogy József Attilától tudjuk: „örökkön kicsik a dolgok”.

Vojislav Despotov: Deset deka duše	Tíz deka lélek (Fenyvesi Ottó fordítása)
Pesnici moraju biti debeli Izrazito podbuli masni Sa ogromnim ružičastim stomacima Ukrašeni strijama i guntama	A költőnek kövérnek kell lennie Túlsúlyosnak és zsírosnak Nagy rózsaszín pocakját Karimák és ráncos göncök díszítsék
Da bi lakše izvlačili iz mesa Bodlerčiče i helderlinčiče	Hogy minél könnyebben kibújjanak a húsból Az új Baudelaire-ek és Hölderlinek
Da bi snažnije ispumpavali Tečne glagole i vlažne metafore	Hogy minél erősebben kipumpálják A folyékony igéket és a nedves metaforákat
Televizija ih naravno mora prikazivati Kao miševe pacove i usoljene sardine Kao mršave i napaćene siromahe Koji reči usisavaju iz kosmičke prane I direktne veze sa svetim bogom Koji ne postoji nigde	A televízió majd mutogatja őket Mint kísérleti egereket, patkányokat és sózott szardíniákat Mint csont-sovány, szenvedő szegényeket Akik szavakat szippantanak a kozmoszból És egyenes kapcsolatuk van az Istennel Aki egyébként sehol sem lakozik
I najdraži gledaoci moraju biti uvereni Da je pesništvo oblik najdublje patnje	A legkedvesebb nézők is biztosak lehetnek Hogy a költészet a legmélyebb szenvedés
Ali u kilogramu mesa i sala Ima najmanje deset deka duše	Egy kilogramm hús és háj Legalább tíz deka lelket és szellemet tartalmaz
Pesnici moraju biti Falstafi Krvavi neprijatelji Don Kihota Da bi u trenutku porođaja Na ovaj svet buknuo milion Kaloričnih asocijacija	A költőnek Falstaffnak kell lennie Don Quijote halálos ellenségének Hogy a születésük pillanatában Több millió kalóriás asszociációk Szabaduljanak fel
Soneti i ostali kockaste kante Čist su izazov forme Mnogo mršavih pesnika stane U jedan sonet, žalosno je to	A szonettek és a többi kockás kannák A tiszta forma nagy kihívásai Milyen szomorú: túl sok sovány Költő belefér egy szonettbe
O pevajte pevajte vage terazije kantari Pod metričkim centama masne sintakse	Énekeljete, énekeljete, mérlegek, mérlegek A zsíros mondatban metrikus centijeit alatt

A Despotov-vers három kulcsszó: a *költő*, a *lélek* és a *költészet* köré szerveződik. Pontosan e három elem fordításakor egyértelmű döntéseket kellett hoznia a fordítónak. A költőket egyes számban használja, a *lélek* mellé a *szellem* is odakerül, a *költészet* szónál pedig szembe kell nézni azzal, hogy a *pesništvo* és a *költészet* nem ugyanazt jelenti. A szerb *pesništvo* a költői létezés, hivatás

jelentésével is bír, a magyarban a *költészet* nem. A Despotov-vers szerint az alkotás a legnagyobb szenvedés, mélységes szenvedés, vagy költőnek lenni mélységes szenvedés: *Da je pesništvo oblik najdublje patnje*. A fordításmondatról: *A költészet a legnagyobb szenvedés* nyilván mindannyian asszociálni tudunk a költői létezésre, a tükrözés mégis egy új árnyalatot ad.

Grammatikai vonatkozásnak nevezem-e, hogy a *költő* szó a fordításban egyes számban szerepel (*A költőnek* kövérnek kell lennie) az eredetiben lévő többes helyett (*Pesnici* moraju biti debeli). Ez megfelel a magyar nyelv szellemének, annak, hogy a különféle entitásokat fogalmiságukban ragadjuk meg, ez a dolgokra, jelenségekre, tárgyakra, emberekre egyaránt vonatkozik. Nem almákról, pénzekről beszélünk, hanem pénzről, almáról stb. A határozatlan mennyiséget vagy azonosíthatatlan számú egyedet megnevező – funkcióra általában a „*numerus absolutus*”, „*numerus indefinitus*” terminussal szoktak utalni, más szóval *tartalmi* egyes számmal, Kádár Edit szavával *határozatlan számosságú* főnévvel, nyelvtanilag persze nem nevezhetjük ezt másképp, mint egyes számnak (Kádár 2007, 136–137). Erre szokás mondani, hogy a magyar nyelv kategóriákban és funkciókban gondolkodik, nem megszámlálható mennyiségekben.

Mindennek ismeretében könnyen érthető fordítói döntés, hogy a többes számot egyesre változtatta a költők esetében (*Pesnici* moraju biti debeli / *A költőnek* kövérnek kell lennie). Mivel a költői természet megítélése lesz hangsúlyos a versben, az egyes szám magától értetődő, noha nem kötelező változtatás, hisz *költőkről* is lehetne szó, különösképpen azért, mert a mellékmondatban a birtokviszonyra való utalás többesben történik a magyarban is (Hogy minél könnyebben kibújjanak a húsból), s a költő aztán több versszakban következetesen többes számban jelenik meg, tehát megmaradhatott volna a többes a felütésben is. A hetedik versszakban a költő ismét egyes, a rá való utalás pedig többes számba kerül. (*A költőnek* Falstaffnak kell lennie / Don Quijote halálos ellenségének / *Hogy a születésük* pillanatában / Több millió kalóriás asszociációk / Szabaduljanak fel.)

Érdekes nyelvészeti vonatkozása témánknak, hogy az eredeti vers egyik sorában a *kilogramm* a kötetben egyes számban áll: *Ali u kilogramu mesa i sala* / *Ima najmanje deset deka duše*, az internetes változatban pedig többesben: *Ali u kilogramima mesa i sala*. A szerbben a többes természetes, s nem tudhatjuk, melyik az utolsó kéz, illetve mi történt a szöveg gondozása során. (A test megszámlálható mennyiségben, *kilókban* való kifejezése indoeurópai hatásként terjed a nyelvünkben is: *vigyáz a kilóira*.) Kérdés, hogy a fordító ismerte-e a többes számú változatot az adott vers esetében, ám a szokatlansági tényezővel felvértezett alakot Fenyvesi egy általa írt versbe beiktatta: *vegyék*

kilogrammjaim a túlhevült szent bácskai naftát (Commando dance). Esetleg areális hatásként értékelhetjük ezt?

Tudatos döntésnek számít, hogy a testben lakó lelket a fordító szellemmel is kiegészíti (amit a szerb eredetiben hiába is keresnénk): *Ali u kilogramima mesa i sala / Ima najmanje deset deka duše; Egy kilogramm hús és háj / Legalább tíz deka lelket és szellemet* tartalmaz. A többlet a költőiség megemelt megítélését, a költő egzisztenciafelértékelését jelenti.

Az elemzőnek az az érzése támad a fordítást olvasva, hogy Fenyvesi nem olyan nyers és ellentmondást nem tűrő, mint Despotov. Az *izrazito* fordítása (*kifejezetten*) kimarad, a *podbuli – dagadt(ak)* pedig eufemisztikusan *túlsúlyossá* változik. Ezt azonban kompenzálja az a lexikai többlet, amely néhány hangsúlyos helyen fémjelzi a verset: *kísérleti egereket* olvashatunk az *egerek* helyett, *csont-sovány* áll a *sovány* megfelelőjeként. Ezek a betoldások azonban inkább az együttérzés hangulatát keltik: *Televizija ih naravno mora prikazivati / Kao miševe – A televízió majd mutogatja őket / Mint kísérleti egereket.*

Hangsúlyeltolódás az új Baudelaire-ek és Hölderlinek esetében is kimutatható, hisz az eredeti kicsinyítő képzős alak a magyarban jószerével kimondhatatlan lenne, legfeljebb a kis, apró, miniatűr stb. *Baudelaire-ek* és *Hölderlinek* alakkal lehetne próbálkozni. Mondhatnánk *kölyök Baudelaire-eknek* és *Hölderlineknek*, ám ebből hiányozna az irónia, legfeljebb a *kölök* forma tartalmazná ezt, amely azonban népies jellege miatt lenne megint problematikus. Az egyes számú költő után a jellemzés a hátravetett jelző bravúros mondatszintre emelésével történik. A *göncök* beiktatása nagyon megfelel a vers szellemének, a magyar irodalmi hagyománynak is.

A hangulatisághoz és stílusrétegbeli elemek elemzéséhez még hozzátehetjük, hogy sa *svetim* bogom fordításából kimarad az isten elől a jelző: *sveti – szentséges, magasságos* átültetése. A *szentséges Isten, magasságos Úristen* hangulati értékeit vagy nagyon is beszélt nyelvinek vagy nagyon is szakrálisnak érezhette a fordító, de kitűnően kompenzált itt – a *lakozik* igével. Ez a magyar befogadó számára az archaikus vonatkozások mellett akár még Hofi Géza paródiájának a hangulatát is bevonhatja.

Koji reči usisavaju iz kosmičke prane
I direktne veze sa *svetim bogom*
Koji ne postoji nigde

Akik szavakat szippantanak a kozmoszból
És egyenes kapcsolatuk van *az Istennel*
Aki egyébként sehol sem lakozik

A szokatlansági tényező, a másság, idegenség érzékeltetése legfőképp a formakényszerre való célzaskor tapasztalható meg (Soneti i ostali kockaste kante / Čist su izazov forme – A szonettek és a többi kockás kannák / A tiszta

forma nagy kihívásai). A *kockaste kante* szerkezet nyilvánvalóan a *szögleteségre* utal, a lehetetlenségre, a fából vaskarikára, Fenyvesi a *kockás* (kannák) mellett döntött, s ki tagadhatná, hogy ez a jelzős szó szerkezet a maga különlegességével szándékoltan tartalmazza az idegenség, szokatlanság mozzanatát.

Az avantgárd aktivitást sugalló *ó* elmarad a végén, Fenyvesi a párhuzamos ismétléssel váltja ki ugyanazt a hatást. *O pevajte pevajte vage terazije kantari / Énekeljete, énekeljete, mérlegek, mérlegek.* Ez kétségtelenül egy költő szándékos döntése, hisz: a *Mérlegek, mázsák*, énekeljete, *ó*, énekeljete fordítási lehetőség is adná magát.

Összegzés

Ha a fent elemzett két alkotó fordítói indíttatásait vizsgáljuk, az első kínáló megállapítás mindenképp az, hogy Kosztolányi számára az ismeretlen alkotói világ, az idegenségtapasztalat megélése és megszelídítése az elsődleges, amikor megküzd a tartalommal és formával, nem törekedve a rimelés visszaadására se például. Számára stíluspróba, kihívás a fordítás. A cél: gazdagodni egy kétségtelenül megragadó hangulatú vers révén, ihletet kapni egy kimondottan sajátos hangulatú vers megalkotásához. Közben küzd, játszik a nyelv korlátával, mintegy szobrászként bánik az anyaggal: „Az anyagszerűség változtatást parancsol rá, és a szobron mindig ketten dolgoznak: a szobrász és maga az anyag. Munkánk hasonló ehhez” (Kosztolányi 2002, 508).

Fenyvesi ismeri a miliőt, az alkotói habitust, a költői elkötelezettséget, ahogy a saját tapasztalata nyomán a fordítói indíttatásra vonatkozóan Draginja Ramadanski fogalmaz: „Az író barátjaként választja ki, az empátia köteléke által egyesül vele” (Ramadanski 2011, 110). Fenyvesi egyetért Despotovval, aki a *huszadik század vidám poklában* a költői szerepminták széttroncsolására törekszik, azonban a fordításába mégis beszüremkedik az egyéni léttapasztalat, a sebzettség rezignációja, a *csont-sovány, szenvedő szegény* költőkkel való személyes együttérzés, amit a szellem nélkülözhetetlenségének a felidézése is alátámaszt.

Kosztolányi nagy élvezettel merül el a klasszikus modernség táplálta metaforikus képalkotás hálózatának létrehozásában: a szépség keresésében, a kereksétség szépségében, a nyelvi megalkotottságban, az éj mitológiájában (ahol *halavány* bús orgona reszket a hold sugarán). A fordító itt az eredetitől igen eltérő, egyéni képi világot hoz létre. Fenyvesi fordításának képi-nyelvi vizsgálata pedig azt a felismerést erősíti bennünk, hogy Despotov gondolati költeményének az átültetése során szándékosan hagyott meg megfejtésre váró talá-

nyokat, az idegenségtapasztalat rajzolódik ki a képi anyag megformálásában, a *kockás kantákat* nekünk kell behelyettesítenünk. Az ő fordítása sokkal inkább megfelel az ekvivalencia követelményeinek, de a fordító ujjnyoma kivehető rajta. Összevetéskor vissza-visszatérő tapasztalat, hogy a kognitív alap azonos a versekben, s hogy a fordító olvasata is beépül a versbe. Kosztolányinál a tűzmetafora kidolgozásában ékesen bebizonyosodik mindez. Az azonos világszemléletű kortárs fordítók munkáiban pedig a nüanszbeli eltérések kerülnek napvilágra.

Sok esetben elmélázhatunk azon, hogy a fordításokban a jelentő és jelentett összebékíthetlenségéről van-e szó, vagy tudatos költői választásról. A cél- és forrásszöveg egyaránt képes ellenállni a fordítás műveletének, míg az egyiket követjük, a másik minduntalan jelzi autonomitását.

A fordítások elemzésében való elmélyedés, a jelentéstani nyelvteni tényezők összefonódását mutatja meg, s ha a költészettan nem is alkalmazott nyelvészet a jakobsoni értelemben, azért a nyelvészet révén megszülető elmélkedések elgondolkodtató hozadékokkal bírnak.

Irodalom

- Albert Sándor. 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Despotov, Vojislav. 2007. *Tíz deka lélek*. A verseket válogatta és magyarra fordította: Fenyvesi Ottó. Zenta–Veszprém: zEtna–BabelPress Bt.
- Деспотов, Војислав. 1994. *Десет дека душе*. Нови Сад: Светови.
- Fenyvesi Ottó. 2009. *Némely részletek*. [Szeged:] Universitas Szeged Kiadó.
- Kádár Edit. 2007. *Alaktan és szófajtan*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság.
- Klaudy Kinga. 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Kosztolányi Dezső. (é. n.) *Modern költők*. Budapest: „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság kiadása. Révai-bizomány.
- Kosztolányi Dezső. 1981. *Esti Kornél*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2002a. *A holló*. In Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. 495–499. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2002b. Előszó a Modern költők második kiadásához. In Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. 507–510. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Поповић, Тања. 2007. Ракићеви књижевни цитати. In *Милан Ракић и модерно песничство*, уред. Новица Петковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, 135–165.
- Ramadanski, Draginja. 2011. Fordítás az egyéniség és a másság között. Ford. Pásztor Kicsi Mária. *Létünk* 41 (1): 110–115.

Ракић, Милан. 2002. *Песме*. Сремски Карловци: Каирос.

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna. 67–92. Budapest: Anonymus Kiadó.

EQUIVALENCE AND TRANSLATION ACCURACY

This paper deals with the topic of translation accuracy by analyzing the Hungarian translations of two Serbian poems. The fundamental issues are: what is it that makes the translation worthy, and what kind of decisions does the translator make while taking into account the options and limits imposed by the language. Comparisons are made regarding how translators use the means of omission, addition and transposition, what is sacrificed for what, as well as how their creativity is manifested through the implementation of transference, choice of words, reflecting adequate formal features, and offering esthetic experience. By analyzing the translations, it becomes observable how the differing linguistic possibilities and, in many ways, the common cognitive experience amalgamate into a new linguistic-poetic quality.

Keywords: transference, linguistic limitations, imagery, transfer, canon.

EKVIVALENCIJA I PREVODILAČKA VERNOST

Na osnovu analize prevoda dve srpske pesme na mađarski jezik, dat je osvrt na prevodilačku vernost. Šta je to što prevod čini vrednim i kakve odluke donosi prevodilac uzimajući u obzir mogućnosti i ograničenja jezika, samo su neka od pitanja postavljena u radu. Analizom metoda izostavljanja, umetanja i premeštanja vršeno je poređenje prevoda. Istaknuto je šta prevodioci u konkretnim tekstovima žrtvuju i zbog čega, kako se njihova kreativnost manifestuje u prenosu smisla, izboru reči, odražavanju odgovarajućih formalnih karakteristika i obezbeđivanju estetskog doživljaja. Analizom prevoda uočava se kako se različite jezičke mogućnosti i, u mnogim aspektima, zajednički kognitivni doživljaji, stapaju u posebne jezičko-poetičke kvalitete.

Ključne reči: prenos, jezička ograničenja, slikovni materijal, transfer, kanon.

NAGY Sándor István

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Idegen Nyelvi Lektorátus
Budapest
nsi@caesar.elte.hu

MŰFORDÍTÓK – A NYELVI, KULTURÁLIS ÉS NEMZETI IDENTITÁSTUDAT NAGYMESTEREI

Literary Translators – The Great Masters of Lingual,
Cultural and National Identity

Književni prevodioci – velemajstori jezičke,
kulturalne i nacionalne svesti o identitetu

Dolgozatom bevezetőjében ismertetem a *Magyar műfordítói lexikon (1945–2010)*-hoz kapcsolódó kutatómunka eddigi eredményeit. A lexikon megírásának munkálatai 2011-ben kezdődtek Papp Andrea és Vihar Judit vezetésével, melynek munkálataiban mint a határon túli műfordítók adatainak összegyűjtésével megbízott szerkesztő folytatok kutatómunkát. Mivel korábban már bemutattam a délvidéki fordítók addigi adatait, most ismertetem a további kutatások során feldolgozott adatokat. A vizsgált adatbázis elsősorban az újvidéki Magyar Tanszéktől kapott anyagok, illetve Csáky S. Piroska *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970* című művének adatait tartalmazza. Ismertetem a vizsgált időszak egyik legjelentősebb írójának, műfordítójának, irodalmi élet szervezőjének, Csuka Zoltánnak a műfordítói munkásságát. Bemutatom a Gion Nándor Műfordítói Díj 2013-as és 2014-es eredményeit. *Kulcsszavak:* magyar műfordítás, lexikon, Csuka Zoltán, Gion Nándor Műfordítói Díj.

*„De ezek az Orpheusok nem egy nyelven énekelnek,
s az elbűvölt menetben most ott vonul gyakran a többi költő is,
a mindenféle nyelvet értő állatokkal, fákkal, sziklával
s nimfákkal versenyt füelve, érteni akarják az énekes nyelvét,
mely más, mint az övék. S nemcsak érteni akarják, a hallott dallamra énekelni
szeretnék a csábító szöveget a maguk nyelvén” (Radnóti 1943, 165).*

Az irodalmi fordítás és a fordított művek értelmezésének hagyománya az irodalom(értés) hagyományának fontos, konstitutív része. „Műfordítás: idegen

nyelvű szépirodalmi műveknek tartalmi és formai hűségre törekvő tolmácsolása a fordító anyanyelvére [...]. A műfordítás szigorú értelemben csak akkor alakulhatott ki, amikor a művészi irodalom határai már világosan kirajzolódtak, és az eredetiség, valamint a szerzői jog követelményei érvényesültek – vagyis nagyjából a XVIII. sz. végétől fogva” (Bárdos et al. 1999, 306). A XX. század második fele az az időszak, melynek fordítói teljesítményei és a fordítás kapcsán felmerülő elméleti felvetései és állásfoglalásai döntően befolyásolták a XX. századi fordításirodalmat, és a mai napig meghatározzák egyrészt az irodalmi fordítás koncepcióját, másrészt – túlzás nélkül mondhatjuk – szinte a magyar irodalom egészét. Ez egyszerre köszönhető a fordításra választott művek és a fordítások jelentőségének, ez utóbbi tekintetében annak, hogy a kritika nyolcvan éven keresztül ezeket a műveket tekintette az éppen az említett szerzők által létrehozott elméleti igény (formailag és tartalmilag hű fordítás) mintaértékű megvalósulásainak.

Nincs ez másképpen a határon túli magyar nyelvű fordításirodalommal sem.

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének tavalyi konferenciáján „adtam hírrül” azt, hogy Papp Andrea, Vihar Judit és jómagam szerkesztésében Budapesten elkezdtünk dolgozni a magyar műfordító-irodalom egyik legfontosabb adattárán, a *Magyar műfordítói lexikon (1945–2010)*-on. Néhány szót a magyar műfordítói lexikonról. Mikor a szerkesztők elkezdték az adatgyűjtést, az volt az eredeti elképzelés, hogy a lexikon valamennyi kor magyar műfordítóiról tartalmazzon adatokat. Pár hét után a szerkesztők rájöttek, hogy ez akkora adatbázis lenne (több tízezer név), melyet egy emberöltő alatt nem lehet összegyűjteni. Szükséges volt leszűkíteni a kutatási területet egy olyan korszakra, melyet pár év alatt megfelelően lehet kidolgozni és kiadni. A végleges döntés az lett, hogy először az 1945. január 1-je és 2010. december 31-e között magyar nyelven kiadott műfordítások szerzőiről készül kiadvány. Az eddig elkészült anyag alapján a kiadvány legalább 10 000 szócikket fog tartalmazni. A lexikon elkészítését három év alatt szeretnék megvalósítani a szerkesztők. Fontos megjegyezni, hogy bármely földrészen megjelent magyar műfordítót szerepeltetni kívánjuk könyvünkben. A lexikon mint műfajteremtő egy hosszabb bevezető tanulmányt fog tartalmazni, amely vázolja a műfaj magyar és nemzetközi elméleti hátterét, illetve bemutatja a legfontosabb korszakokat. Egy szócikk a következő adatokat tartalmazza: név, születési adatok (év, helység), életrajzi adatok, egyesületi tagságok, milyen nyelvből fordított, fordítások kiadási adatai (szerző, magyar cím, kiadó neve, kiadási év). Nagyon fontosnak tartjuk a külföldi magyar nyelvű fordítók adatainak összegyűjtését. Több ország magyar kiadója járult hozzá a külföldi irodalmak magyar nyelvű megismeréséhez.

A vizsgált időszak szerbiai adatai, sajnos, nincsenek teljesen feldolgozva a jugoszláviai irodalmi kiadványokban. A *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon* bevezetőjében ezt olvashatjuk: „Külön gondot jelent a fordítók kérdése. Róluk a legtöbb lexikon megfélemedezik, talán kényelmi okokból, talán mert a célként kitűzött teljesség elve velük kapcsolatban legkevésbé érvényesíthető. [...] Személyek vonatkozásában a fordítók esetében voltam a legigazságtalanabb, amikor teljes mértékben mellőztem a magyar fordítókat, akiket felkutatni, adataikat a zsinórmértékül használt séma szerint szinte lehetetlen (nem néhányukat, hanem mindet, mert itt is a teljesség elve a meghatározó!), ill. amikor úgy döntöttem, hogy csak a Bazsalikom Műfordítói Díjban részesült, magyarra fordítók életét, munkásságát tárgyalom külön szócikkben. (Egy későbbi kiadásnak ezeket a – szükségszerű, tudatos – mulasztásokat esetleg pótolnia kellene.)” (Gerold 2001, VIII.) Ismereteim szerint a nemskára nyomdába kerülő második kiadás sem fog részletesebb adatokat tartalmazni. Ebben a kötetben a következő műfordítók adatait találhatjuk meg: Ács Károly, Balázs Attila, Bata János, Bági (Konc) Zsuzsa, Bence Utrosa Gabriella, Bencz Mihály, Bodrits István, Bogdánfi Sándor, Borbély János, Bozsik Péter, Böndör Pál, Brájer Lajos, Brasnyó István, Burkus Valéria, Czákó Tibor, Czimmer Anna, Csuka Zoltán, Dávid András, Debreczeni József, Dudás Kálmán, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Fenyvesi Ottó, Fülöp Gábor, Gál László, Géber László, Harmath Károly, Hock Rezső, Hornyik György, Illés Sándor, Jung Károly, Kenyeres Kovács Márta, Kolozsi Tibor, Kontra Ferenc, Koósz (Krausz) László, Kopeczky László, Lukáts Márta, Majtényi Mihály, Pap József, Pintér Lajos, Radics Viktória, Rajslí Emese, Stadler Aurél, B. Szabó György, Senteleky Kornél, Szilágyi Károly, Szűcs Imre, Tolnai Ottó, Varga József, Vukovics Géza.

Az erdélyi könyvtárállomány feldolgozása során is találtam olyan műfordítói adatokat, melyek nem szerepelnek a lexikonban:

Fordító neve	Milyen nyelvből	Kitől	Cím	Kiadó, év
Argyelán Erzsébet	szerb	Gabro Vidović	A psunji futár	Forum, Újv., 1967
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	A békakirályfi	Forum, Újv., 1966
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	Jancsi és Juliska	Forum, Újv., 1966
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	A muzsikások	Forum, Újv., 1966
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	Szerencsés Jankó	Forum, Újv., 1966
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	Csipkerózsika	Forum, Újv., 1966
Dancsó Jenő	német	I. Grimm, W. Grimm	Hamupipőke	Forum, Újv., 1966

A tavalyi konferencián kaptunk egy nagyon részletes, profi módon összeállított kiadványcsomagot, amelynek feldolgozása folyamatban van. Hózsza Évától és Horváth Futó Hargitától kaptam egy fordítói listát: Garay Béla, Herceg János, Pataki László, Sinkó Irma, Szűcs Imre, Vajda Tibor, Vujičić D. Stojan. Néhány név, amelyek a többi irodalomtörténeti forrásokban szerepelnek (Csáky 1973): Pap József, Tolnai Ottó, Török Csaba. Egyre inkább kirajzolódik egy körülbelül százfős műfordítói névlista a vizsgált időszakban. Az első kutatások alapján a legnagyobb munka a kiadások adatainak összegyűjtése kapcsán merül fel.

Két aktualitása is van, hogy miért szükséges a lexikon adatainak az összegyűjtése.

2014. június 4-én, nyolcvanegy éves korában elhunyt *Borbély János* műfordító, szerkesztő. 1933. július 3-án született Újvidéken, ahol tanári képesítést szerzett. 1957-től nyugdíjba vonulásáig, tehát 1991-ig, az Újvidéki Rádiónál dolgozott, előbb bemondóként, majd újságíróként és irodalmi szerkesztőként. Utána Magyarországra költözött, és ott alkotott. Első műfordításai az 1950-es években jelentek meg. Többek között Danilo Kiš és Aleksandar Tišma műveit ültette át magyar nyelvre. Százon fölül van azoknak a délszláv íróknak a száma, akiknek a műveiből nemcsak az Újvidéki Rádió, hanem a hazai, vajdasági és külföldi magyar nyelvű lapok és folyóiratok számára fordított. Borbély János számos elismerést és díjat kapott, például több ízben Bazsalikom Műfordítói Díjat, vagy a Szerbiai Íróegyesület közös díját az év legjobb fordításáért.¹

A fordítók adatainak összegyűjtése komplex kutatómunka eredménye. A délvidéki irodalmi élet meghatározó személyiségei közé tartozott már a két világháború közötti időszakától *Csuka Zoltán* (Zichyfalva, 1901–Érd, 1984). József Attila-díjas költő, műfordító, irodalomszervező, Érd város első díszpolgára volt. Azt vallotta: „Nem szerethetem saját népemet, ha a vele egy égbolt alatt élő többi népet nem szeretem.” Hitte, a vajdasági magyar irodalomnak van mondanivalója a magyarság és az emberiség számára, ezért vállalkozott arra, hogy tevékenyen részt vegyen a vajdasági magyar irodalom megteremtésében. A bánáti Zichyfalván született, Szabadkán járt gimnáziumba, végül Péccsett érettségizett, ahol már lapalapítással próbálkozott. Első verseskötetét is ebben a városban adták ki. 1921-ben visszatért Újvidékre, és 12 esztendeig itt is maradt, ez alatt az idő alatt teremtődött meg közreműködésével a vajdasági magyar irodalom. 1922-ben *Út* címmel irodalmi lapot indított, de a későbbiekben jelentős része volt a *Vajdasági Írás*, a *Reggeli Ujság*, a *Kalangya* és más

¹ http://www.rtv.rs/hu/kr%C3%B3nika/elhunyt-borb%C3%A9ly-j%C3%A1nos-m%C5%B1ford%C3%ADt%C3%B3-szerkeszt%C5%91_492886.html

lapok megjelenésében is. Irodalomszervezői munkája közben azonban nem fordított háttér a költészetnek sem. 1933-ban költözött Érdszigetre, ahol tovább folytatta megkezdett tevékenységét. Megindította a *Láthatár* című lapot, mely „[a]z összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője” kívánt lenni. Magyar–jugoszláv közös irodalmi–zenés esteket rendezett. Egyre többet fordított, ezt a munkát tekintette élete egyik fő feladatának. 1945-től szerb, horvát, szlovén regényeket fordított. Még ebben az évben az *Új Dunántúl* felelős szerkesztője lett. 1946-tól a Magyar–Jugoszláv Társaság ügyvezető titkára. 1950-ben koholt vádak alapján 15 évre ítélték, de 1955-ben rehabilitálták.

Ha megnézzük adatait a Wikipedián, három fordítása jelenik meg²: Ivo Andrić: Híd a Drinán, Miroslav Krleža: Zászlók; Éjtszakának virrasztója; Simo Matavulj: Fráter Barnabás.

Ennél részletesebb adatokat tartalmaz a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon: Műford.* Todor Manojlović, A centrifugális táncos, Újvidék, 1931; Miloš Crnjanski, Örökös vándorlás, r., Bp., 1941, Újvidék, 1959; Délszláv népbálmádák, Bp., 1946; Ivan Goran Kovačić, Tömegsír, poéma, uo., 1946; Ivo Andrić, Híd a Drinán, r., uo., 1947; Petar Petrović Njegoš, Hegyek koszorúja, drámai költemény, uo., 1948; Jakov Ignjatović, Respektus Vásza, r., uo., 1948; Bora Stanković, Gúzsakötött élet, r., uo., 1948 (=Szilaj vér, Újvidék, 1966); A sárkány meg a királyfi, népmesék, Bp., 1955; Ivo Andrić, Vihar a völgy fölött, r., uo., 1956; August Cesarec, Katakombában, elb., uo., 1956; Branko Ćopić, Ismerős a völgy szorosából, elb., uo., 1957; Ivo Andrić, Elátkozott udvar, kistr., uo., 1959; Marin Držić, Dundo Maroje, dr., uo., 1959; Miroslav Krleža, Éjtszakának virrasztója. Petrica Kerempuh balladáái, uo., 1959; A legkisebb császárfi, népmesék, uo., 1960; Simo Matavulj, Fráter Barnabás, r., Újvidék, 1960; Ivan Potrč, Gaztett, r., Bp., 1960; Az aranyhajú királylány, népmesék, uo., 1961; Voranc Prežihov, Földindulás, r., 1961; Branko Ćopić, Áttörés, r., 1962; Vladan Desnica, A tavasz és a halál játéka, r., Újvidék, 1962; Ivo Andrić, Nyuszka, r., Bp., 1963; Miroslav Krleža, Horvát hadisten, elb., uo., 1963; Slobodan Novak, Erős vár, elb., Újvidék, 1964; Stevan Sremac, Papháború, dr., Bp., 1964; Miroslav Krleža, A fekete sas árnyékában, r., uo., 1965; Miroslav Krleža, Versek – Emlékiratok (Ács Károllyal), Bp.–Újvidék, 1965; Miroslav Krleža, Zászlók, r., uo., 1965; Grozdana Olujić, A szerelemre szavazok, kistr., Bp., 1965; Napjaink éneke. A modern jugoszláv költészet antológiája I., II. (többekkel), Újvidék, 1965, 1967; Hamza Humo, Részeg nyár, r., uo., 1968; Ranko Marinković, Küklopsz, r., uo., 1968; Sebzett madár, dr. (Vujicsics Sztojánnal), uo., 1968; Meša Selimović, A dervis és a

²http://hu.wikipedia.org/wiki/Csuka_Zolt%C3%A1n

halál, r., Bp.–Újvidék, 1968; Oskar Davičo, Versek (többekkel), Újvidék, 1969; Miroslav Krleža, Kálvária, dr., Bp., 1970; Grozdana Olujić, Vadhajtság, r., uo., 1970; Derviš Sušić, Ēn, Danilo, r., uo., 1970; Miroslav Krleža, Út a paradicsomban, irodalmi forgatókönyv, uo., 1971; France Prešeren, Szonettkoszorú, Bp.–Muraszombat, 1971; Matej Bor, Átkelt a vándor az atomkoron, v., Bp., 1972; Jakov Ignjatović, Örök vőlegény, r., Bp.–Újvidék, 1972; Meša Selimović, Az erőd és foglya, r., Bp., 1972; Miloš Crnjanski, Čarnojević naplója, kisr., uo., 1973; Jakov Ignjatović, Szerb rapszódia, visszaemlékezések, uo., 1973; Ivo Andrić, A lőportorony, elb., Bp.–Újvidék, 1974; Lángoló vér, partizánda-
lok, Bp.–Muraszombat, 1974; Ivo Andrić, Beszélgetés Goyával, esszé, Bp., 1975; France Prešeren versei (Lator Lászlóval, Tandori Dezsővel), uo., 1975; Adriai tengernek műzsája, v., uo., 1976; Miroslav Krleža, Az ész határán, r., uo., 1976; Jovan Pavlovszki, Sárfészek, r., Újvidék, 1976; Meša Selimović, Ketten a szigeten, r., Bp., 1976; Ivo Andrić, Haragban a világgal, elb., Újvidék, 1979; Miloš Crnjanski, Egy csepp spanyol vér, r., Bp., 1979; Miroslav Krleža, Ezeregy halál, elb. (Dudás Kálmánnal), uo., 1979; Miroslav Krleža, Drámák (Dudás Kálmánnal, Spiró Györggyel), uo., 1980; Tin Ujević, Szelek játékszere, v. (többekkel), Újvidék, 1981; Petar Petrović Njegoš, A mikrokozmosz fénye, bölcséleti költemény, Bp., 1982; Jovan Jovanović Zmaj, Hol megálltam . . . , v. (többekkel), Újvidék, 1983; Paszkal Gilevszki, A dal élete, v. (többekkel), uo., 1985; Slavko Mihalić, Atlantisz, v. (többekkel), uo., 1987 (Gerold 2001, 62–63).

Könyvtári kutatásaim alapján Meša Selimović *A dervis és a halál* című regényének van egy romániai kiadása is, amelyik ugyancsak 1981-ben jelent meg a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál. 1970. május 25-én Mladen Leskovac szerb akadémikus tartott a Szerb Maticában Csuka Zoltán hősi vállalkozása címmel előadást, ahol említésre kerül, hogy a fordítótól már addig több mint 80 könyv jelent meg.³ Tehát még kellett kutatni más fordításkötetek után. Erre az egyik legjobb kutatási forrást az antikvarium.hu honlap jelenti, ahol a magyarországi antikváriumokban kapható antikvár könyvek adatainak nagy része megtalálható:

³ adattar.vmmi.org/.../hid_2001_09_09_mladen

Fordító neve	Milyen nyelvből	Kitől	Cím	Kiadó, év
Csuka Zoltán	szerb	Vladimir Nazor	A futár	Szikra, Bp., 1947
	orosz	Ilja Ehrenburg	A teremtés második napja	Új magyar, Bp., 1956
	szerb	Veljko Petrović	Tavaszi temetés	Európa, Bp., 1958
	orosz	Vlagyimir Tyendrjakov	Válóok	Európa, Bp., 1959
	szerb	Andrej Guljaski	Az aranygyapjú	Kossuth, Bp., 1961
	szerb	Andrej Guljaski	Kémelhárítás	Kossuth, Bp., 1962
	bolgár	Georgi Markov	Férfiak	Kossuth, Bp., 1963
	szerb	Ivo Andrić	A vezír elefántja	Magvető, Bp., 1963
	szerb	Ivo Andrić	A Kisasszony/ Nyuszk	Európa, Bp., 1963
	szerb	Ivo Andrić	A Kisasszony/ Nyuszk	Kriterion, Buk., 1975
	orosz	Jevgenyij Anyegin	Költemények	Európa, Bp., 1964
	szerb	Andrej Guljaski	Éjféli kaland	Magvető, Bp., 1964
	szerb	Borisav Stanković	Szilaj vér	Forum, Újv., 1966
	szerb	Dušan Čalić	A hősök is emberek	Kossuth, Bp., 1967
	szerb	Andrej Guljaski	A 07-es ügynök	Kossuth, Bp., 1967
	szerb	Jugana Stojanović	Leonardo da Vinci	Forum, Újv., 1972
	szerb	Drago Grah	A kilencedik mennyország	Kossuth, Bp., 1973
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	Európa, Bp., 1958
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	Európa, Bp., 1973
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	Európa, Bp., 1982
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	Európa, Bp., 1993
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	Magyar Könyvklub, 1999
	szerb	Ivo Andrić	Híd a Drinán	General Press, 2007
	szerb	Vukašin Mićunović	A csetnik vajda	Magvető, Bp., 1971
	szerb	Ahmet Hromadžić	A különös tó titka	Forum, Újv., 1974
	szerb	Dušan Baranin	A bujdosók vára	Móra, Bp., 1975
	szerb	Meša Selimović	Ketten a szigeten	Európa, Bp., 1976

	szerb	Petar Petrović Njegoš	Hegyek koszorúja	Forum, Újv., 1976
	szerb	Petar Petrović Njegoš	Hegyek koszorúja	Forum, Újv., 1978
	szerb	Gustav Krklec	Feketerigó	Európa, Bp., 1977
	szerb	Milorad Janković	Maros menti ének	Európa, Bp., 1977
	szerb	Blazse Koneszki	Markó temploma	Európa, Bp., 1980
	szerb	Stevan Raičković	Kővé vált altatódal	Forum, Újv., 1989
	szerb	Ivo Andrić	Omér pasa	Európa, Bp., 1984
	szerb	Miloš Crnjanski	Ithaka	Forum, Újv., 1989
	szerb	Ivo Andrić	Magyar Musztafa	Terebess, Bp., 1998

És akkor még csak egy szerzővel kapcsolatos munkámról adtam egy rövid ismertetést. Remélem, a délvidéki adatgyűjtési tevékenység egy-két éven belül befejeződik.

A szerb–magyar irodalmi kapcsolatok egy másik aspektusát is kiemelném. Évek óta a szenttamási Gion Nándor Emlékház, illetve a falu önkormányzata műfordítói pályázatot hirdet, melynek célja Gion Nándor mindmáig szerbül nem olvasható elbeszéléseinek vagy novelláinak szerb nyelvre fordítása.⁴ 2013-ban a Történetek egy régi forgópisztolyról ciklusból A félfülű ember című novella fordításával lehetett pályázni. A 2014. évi Gion Nándor Műfordítói Pályázat eredményei: „A Gion Nándor Emlékház és Szenttamás Község által meghirdetett műfordítói pályázatra az idén tizenegy pályamű érkezett. A pályázati kiírás szerint Gion Nándor eddig szerb nyelvre le nem fordított elbeszélései, novellái, naplójegyzetei és regény(részlet)ei közül lehet válogatni. A bírálóbizottság tagjai dr. Draginja Ramadanski, dr. Andrić Edit egyetemi tanárok (Bölcsészettudományi Kar, Újvidék), mgr. Utasi Anikó főiskolai tanár (Óvóképző Főiskola, Újvidék) és Sandra Buljanović főlektor (Filológiai Kar, Belgrád) a következő döntést hozták: 1. O mom ujaku. Jelige: Pilu. Fordító: Zódi Erna (Palics–Norvégia), 2. Počasna paljba za jednog crnog bivola (odlomak). Jelige: Gyöngy. Fordító: Rózsa Piroška (Moravica), 3. Kormorani se još nisu vratili (odlomak). Jelige: Trio. Fordítók: Szarka Elvira (Magyarittabé), Ördög Tivadar (Nagybecskerek), Dušan Bosin (Újvidék) (az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Szerb mint környezetnyelv szakának harmadéves hallgatói), 3. Rafal za crnog bivola (odlomak). Jelige: Random gyerek. Fordító: Váci Zsolt (Nagybecskerek, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Szerb mint környezetnyelv szakának harmadéves hallgatója).

⁴<http://gionnandoremlkhaz.org/palyazat.html>

Ezek az eredmények, a gazdag kulturális örökség megismerése, ápolása és fejlesztése bizonyítják, hogy a műfordítók – a nyelvi, kulturális és nemzeti identitástudat nagymesterei.”

Sajnálatos ellentmondása azonban a magyar és általában a kelet-európai könyvkiadásnak, hogy míg soha nem látott mennyiségű fordításra van igény, a műfordítók anyagi és erkölcsi megbecsülése oly csekély, hogy már-már kontraszelekcziót idéz elő. Szerencsére mindig vannak olyanok, akikre ráillenek Gyergyai Albert 1952-ben írott sorai: „Az igazi fordító tulajdonképp azért fordít, amiért a vérbeli utazó is útra kel: hogy felfedezzen egy addig még ismeretlen tartományt, hogy új élményt találjon, hogy kitágítsa életét, hogy magát és nyelvközösségét új szellemi kincsekkel gazdagítsa” (Béládi 1986).

Irodalom

- Anonim 2013. Gion Nándor Műfordítói Pályázat <http://gionnandoremlekhaz.org/palyazat.html> (2014. nov. 3.)
- Anonim. 2014. 2014. június 4-én, nyolcvanegy éves korában elhunyt Borbély János műfordító, szerkesztő. http://www.rtv.rs/hu/kr%C3%B3nika/elhunyt-borb%C3%A9ly-j%C3%A1nos-m%C5%B1ford%C3%ADt%C3%B3-szerkeszt%C5%91_492886.html (2014. jún. 20.)
- Bárdos László–Szabó B. István–Vasy Géza. 1999. *Irodalmi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona kiadó.
- Béládi Miklós. 1986. A műfordítás 1945–1975 között. In *A magyar irodalom története. 1945–1975. II./1–2*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://vmek.niif.hu/02200/02227/html/03/1116.html> (2014. okt. 1.)
- Csáky S. Piroska. 1973. *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*. Újvidék: Forum.
- Csuka Zoltán https://hu.wikipedia.org/wiki/Csuka_Zolt%C3%A1n (2014. nov. 1.)
- Gerold László. 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék: Forum.
- Leskovac, Mladen. 2001. Csuka Zoltán hősi vállalkozása. *Híd* 65 (9): 998–1003. http://adattar.vmmi.org/cikkek/16884/hid_2001_09_09_mladen.pdf (2014. szept. 2.)
- Radnóti Miklós. 1943. *Orpheus nyomában: Műfordítások kétezer év költőiből*. Budapest: Pharos Kiadó.

LITERARY TRANSLATORS – THE GREAT MASTERS OF LINGUAL, CULTURAL AND NATIONAL IDENTITY

The paper deals with the results of the research work concerning the ‘Hungarian Literary Translation Encyclopaedia 1945–2010’. The work started in 2011; the editors are Andrea Papp, Judit Vihar and myself. Our task is to collect data on Hungarian literary

translators living as ethnic minorities outside Hungary. Last year I presented some of the compiled data on literary translators living in Vojvodina. This year I am presenting some further data gathered from the material provided by the Department of Hungarian Language and Literature and the bibliography compiled by Piroska S. Csáky 'The Yugoslav Hungarian book (1945–1970)'. I also write about a very important writer, translator and organizer of literary life, Zoltán Csuka and the Nándor Gion Literary Translation Award.

Keywords: Hungarian literary translation, encyclopedia, Zoltán Csuka, Nándor Gion, Literary Translation Award.

KNJIŽEVNI PREVODIOCI – VELEMAJSTORI JEZIČKE, KULTURALNE I NACIONALNE SVESTI O IDENTITETU

U radu se prikazuju dosadašnji rezultati istraživačkog rada vezanog za *Mađarski leksikon književnih prevodilaca (1945–2010)*. Aktivnosti usmerene na pisanje leksikona započete su 2011. pod rukovodstvom Andreje Papa i Judite Vihar. Autor se uključio u rad kao urednik, zadužen za prikupljanje podataka književnih prevodilaca sa teritorija izvan granica Mađarske. Na konferenciji *Frazeologija i nauka o prevođenju* Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 2013. prikazani su do tada poznati podaci o vojvođanskim prevodiocima. Posmatrana baza podataka sadrži pre svega podatke iz dela Piroške Čaki Š. pod naslovom *Jugoslovenska mađarska knjiga, 1945–1970*. Autor ovde prikazuje književnprevodilački rad Zoltana Čuke, jednog od najznačajnijih pisaca, književnih prevodilaca i organizatora književnog života iz posmatranog perioda. Osim toga, autor predstavlja i rezultate konkursa za književnprevodilačku nagradu Nandor Gion za 2013. i 2014. godinu.

Cljučne reči: mađarsko književno prevođenje, leksikon, Zoltan Čuka, književnprevodilačka nagrada Nandor Gion.

PAPP Andrea

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest
papp.andrea@btk.elte.hu

A MAGYAR FORDÍTÁSIRODALOM ARANYKORAI

The Golden Ages of Hungarian Literary Translation

Zlatno doba mađarskog književnog prevođenja

A magyar irodalom, köztudottan, fordítással kezdődik, az Ómagyar Mária-siralom fordításával. A fordításnak igen nagy hagyományai vannak irodalmunkban, fordítás nélkül a magyar irodalom nem az lenne, ami. A fordításoknak nemcsak kiváló külföldi műveket köszönhetünk, hanem a magyar nyelv gazdagodását, megújulását is. Dolgozatomban a magyar fordításirodalom három nagy korszakáról beszélek: 1. A fordító „gyárosok” kora, Szász Károly és társaik; 2. A *Nyugat* írói, a szép hűtlenek és társaik; 3. A múlt század ötvenes-hatvanas éveit, Németh László és társai. A korszakokról rövid jellemzést adok, beszélek a nagy műfordítókról, valamint néhány fordított műről.

Kulcsszavak: magyar műfordítás, korszakok.

A magyar irodalom köztudottan fordítással kezdődik, az Ómagyar Mária-siralommal, mely egy latin vers fordítása 1300 táján. A fordítót nem ismerjük, de nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar verselésnek és a magyar költői nyelvnek addig nem is sejtett fejlettségéről is tanúbizonyságot tesz, gondoljunk csak a következő versszakra (mai átírás):

*Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kintatul,
Vos szegekkel veretül.¹*
(Egykori kiejtés szerinti szöveg
Pais Dezső olvasatában)

*Világnak világa,
virágnak virága,
keservesen kínzanak,
vas szegekkel átvernek!²*
(Vizkelety András értelmezésében)

¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm>

² <http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak07.html>

Ha a középkort nézzük, a *kódexirodalom* teljes egésze fordítás, a reformáció térhódítását is a fordításirodalom felélénkülése követte. Magyarországon a nemzeti megújulás gondolatának egyik legfontosabb megnyilvánulása a műfordítói tevékenység újabb fellendülése. Itt elsősorban Kazinczy Ferenc (1759, Érsemjén–1831, Széphalom) nevét kell említenünk, a nyelvújítás vezéralakját, aki a reformkor előtti évtizedekben a nemzeti felemelkedés és önállósodás ügyét szolgálta. Műfordítói munkássága igen jelentős, a *Hamletet* is ő fordította le először, igaz, németből. A műfordítást fontosnak tartotta, mert készületlennek tartotta a magyar nyelvet eredeti művek írásához.

A műfordítás-irodalom *első nagy korszaka* vagy aranykora a 19. századra tehető, nevezhetjük ezt a „fordítógyárosok” korszakának is. Valószínű, Ezra Poundnak igaza van, „[a] great age of literature is perhaps always a great age of translations”. (Az irodalom nagy korszaka talán mindig a fordítás nagy korszaka is.)

A 19. század minden kétséget kizáróan a magyar irodalom aranykora is – gondoljunk Petőfi, Arany, Vörösmarty munkásságára, és itt kell megemlíteni, hogy ők maguk is foglalkoztak műfordítással. De akikről most részletesebben szólunk, nem elsősorban műfordítók/költők, van rendes polgári foglalkozásuk, például statisztikus (Vargha Gyula); református püspök (Szász Károly); levéltáros (Zempléni Árpád). Maga a *műfordítás* szó Ország László szerint az 1830-as évek táján jelenik meg, hogy megkülönböztessék az irodalmi igényű átültetéseket az iskolai fordításgyakorlatoktól.

A 19. század legtermékenyebb műfordítója kétségkívül *Szász Károly* (1829, Nagyenyed–1905, Budapest) református püspök, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Hihetetlen munkabírása volt, saját művei mellett hatalmas mennyiségű műfordítása is van. Shakespeare nyolc, Molière hat szindarabját fordította, de a *Divina Commediát*, a *Nibelung-éneket*, Goethe lírai költeményeit, Heinét, Miltont, Verne Gyulát, Victor Hugót, Tennyson költeményeit, Byront, Emersont, Thackerayt, Bérangert is fordított. Kosztolányi Dezső így emlékezett meg a nagy „előharcosról” a *Téli rege új szövegéről* című tanulmányában: „nemzedékek munkáját végezte el egymaga, és utat hasított nálunk az európai műveltségnek” (Kosztolányi 1933).

Vargha Gyula (1853, Káva–1929, Budapest) nem kevésbé jelentős műfordító, aki az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója volt, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Ő elsősorban francia romantikusokat (Leconte de Lisle, Heredia, Verlaine) fordított, de saját költeményei is jelentősek. „Fordításai nemcsak művészi feladatok kitűnő megoldásai, hanem akaratlan vallomások is azokról a költői hatásokról, melyek költészetének formáló tényezői voltak” (Schöpflin 1929).

Ábrányi Emil (1851, Pest–1920, Szentendre) költő, műfordító, versei 1866-tól jelentek meg, a Kisfaludy Társaság tagja, igen jelentős műfordítói munkássága, Byron-, Rostand-, Wagner-, Fouque-műveket fordított. Egyik legszebb verse az *Él a magyar*, mely rendkívül népszerű volt az ifjúság körében, de ma is aktuális jelentéssel bír:³

*Fessétek bár sötétre a jövőt,
Mondjátok, hogy már torkunkon a kés,
Beszéljetez közelgő, hosszú gyászról,
Mély süllyedésről, biztos pusztulásról:
Engem nem ejt meg gyáva csüggedés!
Szentül hiszem, akármit mondjatok,
Hogy a magyar nem vész el s élni fog!
Többet ki küzdött és ki szenvedett?
Hiszen vértenger, temető a mult!
Vetettek rá halálos szolgaságot,
Irtották szörnyen... ámde a levágott
Törzsek helyén még szebb erdő virult.
Ezért hiszem, akármit mondjatok,
Hogy a magyar nem vész el s élni fog!*

Ábrányi Emil fordításairól írták *A magyar irodalom története* című műben:⁴ „Vannak művek, amelyeket el sem tudunk képzelni másképpen, mint az ő szavaival”.

Zempléni Árpád (1865, Tállya–1919, Budapest) Vargha Gyula és Ábrányi Emil mellett a századvég legjelentősebb műfordítója. A Kisfaludy Társaság tagja, 1896-tól élete végéig a Magyar Földhitelezet levéltárosa. Elsősorban franciából fordít (Maupassant, Verlaine stb.). Verseit, elbeszélő költeményeit, ódáit Móricz Zsigmond dicsérte, szerinte Zempléni Árpád „ott marad a magyar irodalom legfőbb becsei közt”⁵, ám ezek a művek mégsem váltak az irodalmi kánon részévé.

Radó Antal (1862, Mór–1944, Budapest) (Roder Antal) műfordítói munkássága is igen jelentős, neki köszönhetjük a műfordítással kapcsolatos két alapvető művet, nevezetesen: *A magyar műfordítás története* (1772–1831) (Budapest, 1883), valamint *A fordítás művészete* (Budapest, 1909) címűt. Angolból (Byron,

³ Részlet. <http://mek.oszk.hu/00500/00582> (2014. okt. 10.)

⁴ <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/abranyi.htm> (2014. okt. 10.)

⁵ <http://www.huszadikszazad.hu/print.php?id=12598&mode=article> (2014. okt. 1.)

Shakespeare), olaszból (Goldoni, Checchi), németből (Schiller), franciából (Musset) fordított. 1881-ben Szász Károly a Kisfaludy Társaságban bemutatta Tasso *Megszabadított Jeruzsálemének* néhány énekét Radó Antal fordításában, melynek alapján a társaság felszólította az egész eposz lefordítására. Dolgozott az Operaház számára is, számos dalműfordítást végzett. 1885 és 1922 között a képviselőház gyorsirodájának munkatársa, majd a vezetője volt. 1895-ben lett a Kisfaludy Társaság tagja.

Bérczy Károlynak (1821, Balassagyarmat–1867, Pest) (Standt Károly) köszönhetjük az első Anyegin-fordítást, 1866-ból, mely fordítás sok tekintetben ma is korszerű, ezenkívül Dickens műveit fordította, ő is tagja volt a Kisfaludy Társaságnak.

Meg kell említenünk, hogy a 19. század nagy műfaja a regény, az orosz írók rendkívül népszerűek, Gogolt már Arany János is fordított, de németből (1861 – *A köpönyeg*). Turgenyev annyira kedvelt, hogy szinte a megjelenéssel azonos időben jelennek meg művei magyarul, de Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov is bevonul irodalmunkba, olyan fordítóktól, akik már orosz eredetiből fordítanak. Az egyik legjelentősebb *Szabó Endre* (1849, Nagytornya–1924, Budapest), aki fordított németből, franciából, de legtöbbit oroszból. Kárpátaljai rutén vidékről származott, többször járt Oroszországban, a rutén nyelv segítségével könnyen megtanulta Puskin nyelvét. Többek között fordította Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődését* (1888); Puskin, Lermontov, Turgenyev, Nyekraszov verseit (*Orosz költők* 1892); Csehovtól *A párbajt* (1896); Tolsztojtól *A sötétség országát* (1901), de írt *Zsebbe való nyelvtant* (1888). Füst Milán 1921-ben a *Nyugatban* megjelent Szabó Endre fordításairól című cikkében ezt írta:

Az ő fordításait a magyar irodalom kincsei közé sorolom. Csak aki maga is kítűnő író – csak az tud így fordítani, mint ő. – Aki így tud magyarul, aki így érzi az eredetinek legtitikosabb zengését s így tudja éreztetni – akinél munkáin sosem érzem, hogy fordítást olvasok, hanem minden munkájánál azt érzem, hogy eredeti, magyarul írott mű van a kezemben – az maga is kiváló művész! (Füst 1921).

Mint láttuk, a fent említett műfordítók legtöbbször a *Kisfaludy Társaság* tagja volt. Nem véletlen ez, hiszen a társaság, mely 1836-ban alakult, a 19. század fontos irányítója lett az irodalmi ízlés fejlesztésének, a hazai szépirodalom támogatójának, valamint a fordítás „intézményesítésén” is fáradozott. Így például jelentős vállalkozás volt a magyar Shakespeare (1861–1879), a tíz kötetes Molière (1863–1882), a három kötetes Racine (1872–1875). Összességében elmondhatjuk erről a korról (természetesen nem soroltuk fel az összes műfordítót, csak

a jelentősebbeket), hogy ahogy Szabó Ede írja, a „kevés mester és sok mesterember kora ez” (Szabó 2010, 211). Valamint az is igaz erre a korra, megint Szabó Edét idézve: „a maguk idején még a tökéletlenebb, gyengébb fordítások is hivatást teljesítettek, s nemcsak az olvasók ismereteit gazdagították, íróinkat ösztönözték, de elő is készítették a talajt az új, virágzóbb műfordítás-irodalom kisarjadásához” (Szabó 2010, 225), és ez átvezet minket a *Nyugat* nemzedékéhez.

A második nagy korszak a *Nyugat* (1908–1941). A *Nyugat* költői – elsősorban Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, akikről Rába György kiváló munkája, *A szép hűtlenek* (Akadémiai Kiadó, 1969) szól, valóban művészi fokon művelték a műfordítást. Örök kérdés: a műfordítás mesterség vagy művészet? Szabó Ede szerint a 19. század végére művészetté érlelődött (Szabó 2010, 225). Nem lehet nem egyetérteni azzal a megállapítással, hogy „ez a munka kezdettől fogva szolgálat volt – sőt eleinte névtelen szolgálat!” (Szabó 2010, 225). Itt jegyezném meg, hogy már ugyan nem névtelen, hiszen a fordító neve szerepel a műveken, de rendszerint – Japánt kivéve – nem a címlapon, és valljuk be, nagyon kevesen tudják egyes műveknél, ki a fordító. A *Nyugat* mindhárom nemzedékében találunk kiváló műfordítókat, a nagy hármason kívül említhetjük Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Radnóti Miklós nevét. A nagy költők műfordításaival szemben sokszor az a „vád” merül fel, hogy saját verset alkottak. Nagyon jó példa erre Babits Mihály, aki azt mondta, hogy a legszebb MAGYAR (!) vers az *Óda a nyugati szélhez* (Tóth Árpád fordítása). Mivel ez a korszak sokkal ismertebb, jobban feldolgozott, ezt nem kívánom részletesen bemutatni, de érdemes néhány gondolatot megemlíteni, hogy például a „nagy költő-műfordítók” miket gondoltak a műfordításról. Talán legismertebb és legtalálhatóbb *Kosztolányi Dezső* (1885, Szabadka–1936, Budapest) „gúzsba kötötte tancolni” (Kosztolányi 1913), illetve: „A fordítás mindig ferdítés is. Ha az értelmet híven, szóról szóra tolmácsoljuk egy másik nyelven, akkor szükségképp megváltozik a szavak alakja s ezzel együtt a mondat hangulati velejárója is” (Kosztolányi 1966, 176). *Babits Mihály* (1883, Szekszárd–1941, Budapest) szerint a műfordítás „pávatollakkal való ékeskedés”, Szabó Lőrinc a „világirodalom lélekcserejének” nevezi, de talán a legkeserűbben *Kálnoky László* (1912, Eger–1985, Budakeszi) fogalmaz, aki *A műfordító halála* című versben így ír:⁶

Végre megkapta, amit keresett
ez a bolond, ki buzgón töltögette
saját vérét idegen szellemekbe,

⁶ http://epa.oszk.hu/02500/02518/00172/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1961_03_336-338.pdf (2014. okt. 10.)

A nyugatos költők, fordítók csodálatos munkát végeztek, ők már művészi fokon művelték a fordítást, és valószínű, hogy a *Nyugat* nagy műfordító gárdájának példaadó, pezsdítő hatása nemzedékeken át tartott, és megkockáztatom, talán napjainkig tart – gondoljunk kiváló ifjú költő-műfordítóinkra, mint Lackfi János vagy Varró Dániel.

A harmadik nagy kor 1945 után az *ötvenes*, illetve a *hatvanas évek*. Az ötvenes években sok írónk, költőnk politikai okok miatt nem publikálhatott, ezért fordításba „menekültek”. *Németh László* (1901, Nagybánya–1975, Budapest) *Égető Eszter* című regényének betiltása 1949-ben igen rosszul érintette az író, aki 1957-ig fordításokból élt. 1949 és 1957 között több mint tízezer oldalt fordított orosz, cseh, lengyel, német, angol, norvég nyelvekből, ahogy ő maga írja:

miután legjobb regényeimet, az *Iszony-t* s az *Égető Eszter-t* megírtam, 1949–57 közt egész könyvtárnyi orosz, cseh, majd nyugati munkát fordítottam, amelyek közt volt olyan remekmű, mint a *Karenina Anna*, *Tolsztoj Elbeszélései*, *Alekszej Tolsztoj I. Péter-e*, később három *Shakespeare*-, három *Ibsen*-dráma, több érdemes orosz, cseh, német mű, de sok, amelyeknél magam, ugyanannyi fáradsággal, különbeket írhattam volna (*Németh* 2011, 32).

Ez mintha azt jelentené, kicsit sajnálja, hogy nem alkothatott saját műveket, bár az *Anna Karenináról*, mely 1950-ben jelent meg, ő maga azt írta, hogy „a *Karenina Anna* alighanem a legolvasottabb magyar nyelvű könyv” – és ez valószínű, hogy így is volt, mint ahogy a regény kezdő mondatát sokszor idézzük is: „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”⁷ Szerencsére 1957 után írói pályája ismét kiteljesedett, de azt hiszem, mindannyiunk szerencséje, hogy műfordítással is foglalkozott.

Ottlik Géza (1912, Budapest–1990, Budapest) 1948 és 1957 között, ahogy *Németh László*, szintén kiszorult az irodalmi életből, és ő is műfordításból igyekezett megélni. Nevéhez fűződik többek között *Gottfried Keller*, *Thomas Mann* elbeszéléseinek, *Hemingway Az öreg halász és a tenger* című művének fordítása. Szívesen fordított *Shaw*-, *Osborne*-, *Dickens*-műveket is – mindannyiunk örömére.

A hatvanas évek a megkésett művek korszaka, a politikai enyhülés is közrejátszott ebben, hogy korábban megjelent akár nyugati, akár orosz művek megjelenhettek. Ebben igen nagy szerepe volt a *Nagyvilág* című folyóiratnak, amely 1956 októberétől jelent meg és a világirodalom kortárs alkotásait mutatja be,

⁷ <http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/>

tájékoztató a külföldi irodalmi élet figyelemre méltó eseményeiről. Ami a nyugati írókat illeti, Joyce, Proust, Camus, Sartre, Beckett jelentek meg a *Nagyvilágban*, de az oroszok közül nemcsak Szolzsenyicin, hanem például Jevtusenko is. Albert Camus *Sziszüphosz mítosza* (1942) 1966-ban jelent meg a *Nagyvilágban*, majd 1990-ben a Magvető Kiadónál Győry János és Vargyas Zoltán fordításában.

Az aranykorok, úgy tűnik, elmúltak, bár Ben Franklin szerint „the golden age was never the present age” (az aranykor sosem volt a jelenkor).⁸

A magyar műfordítás-irodalom – sajnos – nem a legmagasabb színvonalú, ez sok mindennel magyarázható – pénztelenség, igénytelenség, szerkesztők hiánya – de reménykedjünk, hogy a „lélekrokonok” (Gaál Gábor csodálatos szava a fordítókra) nem keserednek el a körülmények miatt, és továbbra is folytatják ezt a nehéz, de gyönyörű munkát, hiszen ahogy Babits Mihály a *Purgatórium* fordításához fűzött utószavában írta: „Minden fordítás ajándék a nemzetnek.”⁹

Irodalom

- Ábrányi Emil. *Költemények*. <http://mek.oszk.hu/00500/00582/> (2014. okt. 10.)
- Babits Mihály: A fordító paradoxona. <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00988/somlyo00988.html> (2014. okt. 15.)
- Béládi Miklós. 1986. *A magyar irodalom története*. <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/abranyi.htm> (2013. nov. 5.)
- Franklin, Benjamin: *Quotes*. <http://publicquotes.com/quote/4546/the-golden-age-never-was-the-present-age.html> (2014. nov. 5.)
- Füst Milán. 1921. Szabó Endre fordításairól. *Nyugat* 6. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00289/08802.htm> (2014. okt. 15.)
- Kálnoky László. 1961. A műfordító halála. *Irodalomtörténet* http://epa.oszk.hu/02500/02518/00172/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1961_03_336-338.pdf (2014. okt. 10.)
- Kosztolányi Dezső. 1913. A „Holló”: Válasz Elek Artúrnak. *Nyugat* 21. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00139/04522.htm> (2014. okt. 10.)
- Kosztolányi Dezső. 1933. A Téli regé új szövegéről. *Nyugat* 19. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00563/17626.htm> (2014. szept. 10.)
- Kosztolányi Dezső. 1966. *Idegen költők: Összegyűjtött műfordítások*. Budapest: Szépirodalmi.

⁸ <http://publicquotes.com/quote/4546/the-golden-age-never-was-the-present-age.html>

⁹ <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00988/somlyo00988.html>

- Móricz Zsigmond: A magyar költő. Zempléni Árpád halálára. *Huszdik Század*. <http://www.huszdiksazad.hu/prSSint.php?id=12598&mode=article> (2014. nov. 1.)
- Németh László. 2011. *A felelősség szorításában: Jelek a társadalomnak 1945–1975*. Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia. Petőfi Irodalmi Múzeum. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000007898&secId=0000830017&mainContent=true&mode=html> (2014. okt. 10.)
- Ómagyar Mária-síralom. Egykori kiejtés szerinti szöveg Pais Dezső olvasatában. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm> (2013. dec. 15.)
- Ómagyar Mária-síralom *Vizkelety András értelmezésében*. <http://www.magyarzene.tortenet.hu/do/doak07.html> (2012. dec. 10.)
- Pound, Ezra: *Quotes*. <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/e/ezrapound384110.html#XCBpLCDkc24twvPC.99> (2014. nov. 1.)
- Schöpflin Aladár. 1929. Vargha Gyula. *Nyugat* 10. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00467/14517.htm> (2014. okt. 10.)
- Szabó Ede. 2010. *A műfordítás*. Budapest: Könyvmolyképző Kiadó.
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics. *Anna Karenina*. Ford. Németh László. <http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/> (2013. okt. 10.)

THE GOLDEN AGES OF HUNGARIAN LITERARY TRANSLATION

Hungarian literature starts with a translation from Latin, namely, a poem entitled ‘The lament of Mary’. In Hungarian literature translation has a great tradition, without translation our literature would be something different. Translations contributed to becoming acquainted with outstanding foreign works on the one hand, and enrich and renew Hungarian language on the other. The paper deals with the three golden ages of literary translation: 1. The age of the ‘translator manufacturers’: Károly Szász et al. 2. The age of the monthly ‘Nyugat’ – ‘*belles infidèles*’ et al., and 3. The age of the 50s and 60s: László Németh et al. The paper describes the ages, the translators and some translated works.

Keywords: Hungarian literary translation, Golden age.

ZLATNO DOBA MAĐARSKOG KNJIŽEVNOG PREVOĐENJA

Kao što je opšte poznato, mađarska književnost je započela prevođenjem *Staromađarske žalopojke Marijine* [Ómagyar Mária-síralom]. Prevođenje ima veliku tradiciju u književnosti Mađara, bez prevođenja mađarska književnost ne bi bila ono što jeste. Prevodiocima se može zahvaliti ne samo na izuzetnim inostranim delima, već i na bogaćenju i obnavljanju mađarskog jezika. U radu autorka istražuje tri velika razdoblja mađarske literature u prevodu: 1. doba prevodilaca „industrijalaca”, Karolj

Sas i saradnici, 2. Pisci Njugata, lepi/e nevernici/e i saradnici, 3. Pedesete-šezdesete godine prošlog veka, Laslo Nemet i saradnici. Autorka daje kratku karakterizaciju nabrojanih razdoblja, govori o velikim književnim prevodiocima, odnosno, o nekoliko prevedenih dela.

Ključne reči: mađarsko književno prevođenje, razdoblja.

A kézirat leadásának ideje: 2014. nov. 10.

Közlésre elfogadva: 2015. jan. 10.

Draginja RAMADANSKI

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztikai Tanszék
Újvidék
draginjaramadanski@gmail.com

IRODALMI (LÓ)ISTÁLLÓ

A fordító jegyzetfüzetéből

Literary (horse)stable

From the translator's notebook

Književne konjušnice

Iz beležnice prevodioca

A Tegnap egyszerűbb volt (1993) című Böndör Pál-kötetben megjelent *Lóláb* című vers szerb nyelvre való átültetése során a fordító megállapította, hogy a cím és a vers alapmetaforája az általános humán kultúra alapvető értékeit közvetíti, miközben kifejezésre juttatja azok nemzeti, faji és művészi kizárólagosságot is meghaladó mivoltát. Innovatív módon variálja Weöres Sándor *Esti utazás, Le Journal* (1953) című versének Pegazus-motívumát, amely a kentaur onirikus alakjáig vezethető vissza. Az elragadtatás ellenpontozására a művészek gyakorta folyamodnak a szellemes transzformációkhoz. A magyar költők „lóul dalolása” a művészi kifejezőmód diadalát hirdeti a mind agresszívabb hivatalnoknyelvvel szemben, és a kultúra és natúra összeforrásának vágyát fejezi ki.

Kulcsszavak: Böndör Pál, Tolnai Ottó, Weöres Sándor, Viktor Sklovszkij, műfordítás, transzformáció, Erdei Könyvtár.

Viktor Sklovszkij 1920-ban megjelent könyvének a *Lóugrás* címet adta. A sakkmetafora a szerző alteregójának kifejezésére szolgál, amelynek a célja, hogy a védelem szélsőséges stratégiáját juttassa kifejezésre a harcias valósággal szemben. Az ugró figura oldalra lép, hisz előtte lezárták a pályát, de ez nem a gyávaság jele. „Az ilyen megtört irányú előretörés a bátrak útja. A mi két szemünk többet lát, mint a gyalogoké és a királyoké, akik visszafordíthatatlanul elkötelezték magukat egy igazságnak” (Шкловский 1923, 11).

Az első világháború és az októberi forradalom idején, amikor tömegek váltak a nemzeti és szociális türelmetlenség áldozatává, a nevezetes formalista eljárás, az *отстранение*, vagyis a különössé vagy szokatlanná tevés – szó szerinti fordításban a 'furcsítás' eljárása – felfogható a történelmi realitásra (a romokra, szétépett testekre, vándorló országhatárookra) való elsődleges reakcióként is. Ezért első esztendeiben az orosz formalizmus gyakran alkalmazza a haláltánc-kombinatorikát, amelyet eleve a szöveg alkotóelemeként fog fel.

A szerző az említett könyvet a következő megjegyzéssel zárja: „A huszár sakkfigura hátrafordul, és nevet.” Ez ad hangot felülemelkedés-élményének, amelyet akár nyerítésnek is hallhatnánk. Az író tehát a megvilágosodás pillanatát rögzíti, amikor a vereség győzelemmé válik. A trauma testi tapasztalatát a formalisták átértelmezik, és új művészetmodellé formálják.

A kultúrának egyértelműen nem tiszta a lelkiismerete, ezért kifejezőmódját igyekszik visszacsatolni ahhoz az őállapothoz, amelyben még minden jelentés eredeti helyén van. A költői manőver a metabolizmusra, a techné és az organikum egységére támaszkodik. Ebből ered a metabola is, az az alakzat, amely felülemelkedik a metafora és a metonímia kettősségén. A metabola révén a hasonlóságon vagy a rokonságon alapuló pillanatnyi kapcsolat örök időkre rögzül. A közvetlen és közvetett jelentés kapcsolatra lép, amelynek eredménye a metamorfózis (Эпифе́йз).

Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsza* című poémájának trópusa egy maroknyi nagyságú sivatagi labdac, amely az első vízcsepp hatására kinyílik, és örökzöld növényé válik. Vajon nem ez a növény magának a költészetnek a metabolája, mely olyan jelentésre tesz szert a kultúrában, mint a lélek szabadon választható, örök érvényű tápanyaga? Tolnai ezt a metabolát poémái méretűvé növelte, de mikroszinten nem szünteti meg ozmózis erejét: indignált indigóról, afrikai afrikáról beszél. A paronomáziák, a metabolikus jelzők és főnevek arról tanúskodnak, hogy ebben az esetben nem pusztán hasonlóságról vagy hangzásbeli rokonságról van szó, hanem magának a jelentésnek a keletkezését figyelhetjük meg: a határtalan kavargást, örvénylést, transzformációt. Az olvasó számára az anyag mozgékonyága válik elsődlegessé, a fordított evolúció, amelynek célja, hogy eljusson a keletkezéshez. A költők – erre szerettünk volna rámutatni – azon törekvésükben, hogy felülemelkedjenek veszélyesként megélt, de önérzetüket biztosító antropocentrikus állapotukon, akár fajváltó – szimbolikus és többértelmű – változásoknak is alávetnék magukat. Így hidalható át az áthidalhatatlan: szavak vonják meg a szavak hitelét. Az önmarcangolás kulcsszava Marija Šimokovičnál például a *žaluziniranje*, a *sopánkodás*. *Ellenfényben* című versében Hamvas Béla az, aki sopánkodik, méghozzá (szintén) egy virág (világa) előtt.

A kezdeteknek és nem a végnek az előzetes követelményként való beállítása feltűnően hasonlít az orosz meta-metaforikus költők poétikájához. Közülük az egyik legjellegzetesebb Nyikolaj Bajtov projektuma, az Erdei Könyvtár. Ő ugyanis visszaviszi a könyveket a természetbe, ahonnan származnak (cellulóz, farost), a fák odúiba helyezi őket, a vadállatok vermeibe, a madarak fészkebe, a bozótba, a könyveket az ágakra aggatja – a papír információhordozót kiteszi a szél, az eső, a hó viszontagságainak, a bogaraknak és a rágcsálóknak... Bajtov azt állítja, hogy vannak emberek, akik képesek a felbontatlan leveleket is elolvasni. A biológiai és az információs mező interakcióját feltételezi. A természet a kultúrát képes a saját jövőjeként befogadni. Hogy milyen módon? Nem tudjuk. Az Erdei Könyvtár könyvtárosai Moszkva mellett az intellektuális folyamatok travesztiáját érzékeltetve emlékművet állítottak egy szemüvegnek, amelyből hiányzik az üveg. A természettel való dialógus során, amely a metabola alapja is, létrejön az intellektualitást nem igénylő csatornák kialakulása, az, hogy az információhoz másként is hozzá lehet férni, mint ahogyan megszoktuk.

A moszkvai Erdei Könyvtár egyfajta kirendeltsége jött létre a Tisza partján is, Zenta mellett. Évente rendeznek itt fölolvadásokat mind kevésbé olvasható szövegekből. 2014 őszén a könyvek legtöbbszöréből (kicsit az egyikből, kicsit a másiktól) több műfajú és többszerzős alkotást készített egy mezei pocok, azaz fészket rakott.

A kultúra és natúra összeforrása nem új keletű jelenség. Ha alászállunk a mítoszok mélyére, ott találjuk Kheirónt, a bölcs kentaurt, aki felülemelkedett saját fajának törvényein: az ókori vadászoktól végül kialakult egy emberszabású lény, aki a lanttól és kürttől soha meg nem vált, s a legnagyobb hősök, Akhilleusz, Héraklész, Kasztór nevelője lett.

Valamilyen formában a legtöbb kultúrában ismert az ember és a ló átváltozása kentaurrá, vagy fordítva. Ezt ismerte fel a népnyelv és a folklór is, amely a legszorosabb kapcsolatban van a mítoszok értelmi kettősségével, és átalakítja a szoláris és a lunáris, az égi és a khtonikus lényeket, amilyen például a ló is. Gondoljunk csak a magyar *kilóg a lóláb* szólásra, amely a közlő szándékát szignalizálva a közlés terét megnyitja a sejtelmes veszély mélysége előtt (a szerb nyelvben ezt az ördög farkának vagy foga villantásának megjelenítésével fejezik ki). Másrészt a szelíd, jámbor lóra utal a *lóvá tenni* kifejezés – szerbül *namagarčiti*, számárrá tenni. (Ez sem olyan jámbor dolog: a boszorkányok tették lóvá az embereket.)

Böndör Pál *Lóláb* című versét fordítva mindkét szólást megtaláltam, amelyek egyben a szöveg fő metaforáját is kirajzolják. A megjelenést követő kritika a vers autopoetikus karakterének nem szentelt túl nagy figyelmet, bár nyilván észlelhette: „A kentaur nemcsak a groteszk átváltozás, hanem az egész kötet

költői hozadékának (ironikus) metaforája lehet” (Harkai Vass 1993, 578). Vagyis: „A költő sohasem feledkezik meg róla, hogy költő, a kimondhatatlan megszólaltatója” (Toldi 1993, 581).

A *Lóláb* hőse nem önként vetette alá magát a theriomorfikus átváltozásnak. A fenyegető, baljós vagy legalábbis kétes kimenetelű történés, amelyet a vers első része körvonalaz („*mintha felújítanák peremet*”), végül megformálja a címben szereplő metaforát, ám ezt a téves ambíciók leleplezésével teszi. Vagyis valamely eredendő bűn terhe alatt hősünk méltósága híján, jogfosztottan, lóvá téve (kentaurizálva) egy sor szociális és nemzeti kiközösítés áldozata. A felfordulásnak, amelybe keveredett, megvannak a maga törvényei; a kentaur (a félig ló, a hitetlen) emberré csak bizonyos (hettita) faji jegyek birtokában lehet.

Ám ha a változás a másik irányba haladna – mondja a költő –, teljesen mindegy volna, milyen a ló faja:

*A lovak szerint ha szürke ha pejko
– alig tudok a füleimnek hinni –
abrakom lehetne psalmi et himni
csak... tetőtől talpig legyenek ló!*

A záró versszak a művészet harlekini, bolondos, kozmopolita opciójának ad hangot. Ez nem más, mint költői áhítása a hangnak, amely érzelmeket, nem pedig eszmét és dogmát közvetít.

*Aria arietta cavattina
Nyerítene a ménes harlekinja.*

Az orosz avantgárd szellemiségének kortárs ismerői amellet érveltek, hogy a *зачумь*, a *hangszó* nyelvvé (Viktor Sklovskij) vagy beszéddé (Roman Jakobson) válik. Az elutasító álláspontot Grigorij Vinokur fogalmazta meg, utalva a törekvés aszociális és kommunikációellenes voltára, vagyis a gondolat hiányára a képzeletben. A leghitelesebbek azonban a részt vevő költők autoteoretikus tanúságtételei. Velimir Hlebnikov például a kitalált *hangbeszédet* mint „*létrehozandó világnyelvet*”, úgynevezett *csillagnyelvet* definiálja. Belülről szemlélve tehát a képzelet költői rendszere teljesen közlésképes nyelvet feltételez. „Egyedül ez kötheti össze az emberiséget. Az okos nyelvek már elválasztanak” (Хлебников 1987, 628).

Mintha Böndör verse épp erre tenne kísérletet, a mély, összemberi kultúra lényegének megérintésére, rámutatva annak szellemére, amely nem ismer sem nemzeti, faji, sem művészeti kizárólagosságot. Ez az álláspont pedig ismét egy krízis (egy végtelenségig átpolitizált, háborús időszak) következményeként jött létre.

Nemcsak ennek a versnek az alapján állíthatjuk ezt, amelyben az átváltozott ember elénekli áriáját, pontosabban játékosan prüszköl és nyerít, ahogyan ezt az epigráfus Weöres Sándor el is várna („*Ó bár tudnék lóul dalolni*”). Figyelembe vettük Böndör 1993-as kötetének egy másik versét is, amelyben az önkéntelen megszólalást a beszéd-től való teljes megváltástól egyetlen hajsza választja el:

*A magyart csak beszélem
S mondatomban hibás a rend
– mert más az anyanyelvem:
A teremtés előtti csend.*

(Kert!)

Ez a hétköznapi logikától tényleg messze áll: ez hétköznapi alaphelyzet, a gondolkodás és a megszólalás egy másik etikai regisztere, nem minden kizárólagosságtól mentes. Húsz évvel a kötet megjelenése után, amikor a fordítás készült, Böndör Pál ezt mondta verséről: „A szerző [a kentaur] nem gondolja, hogy ló és ember két külön test benne. De bántja, ha emberi alakban nemzeti, faji karámba kell állnia, miközben ha szürke, ha pejko, ilyen karámok nincsenek is. Lehet, ezért szeretné a teljes átváltozást? Nem hiszem. De nem vagyok biztos benne” (2014. augusztus 29.).

A vers felidézi Weöres versét, az 1953-as *Esti utazást*. Böndör ehhez hasonlóan variálja a patás weöresi innovatív involúcióját, amely a neves elődnél onirikus alakzat, Pegazus: „*Sok antropoid mennylakó / Lóságomtól tisztulna lóvá*”. Az ember tehát, legalábbis a tanulmányozott verscsokor tanúsága szerint, a földi létben gyarló – bukásra hajlamos – lény, a gyakorlat nyelvi hordozója, nem az érzelmé. Weöres ezért azt üzeni: „*Inkább csodáld a paripát / Lelkében őrzi mosolyát / ...Mire egy eszmét feltalálna / Bőre lábunkon csikorog*”.

Akár lehetséges alkotói eljárásnak is tekinthető, ha a költő megfosztja értelmétől a nyelvet, s hagyja feloldódni az univerzumban. Egy ilyen alkonyzónába vezető meditatív utazás során bármi megtörténhet, a valós hely átfordulhat egy másik, lelki földrajzi tájba (*Gangesz partján Debrecen, szárongban sétál Sárka*). Weöres a nyelv teljes tagadásáig eljut azáltal, hogy az egyéni lét hieroglifájának legteljesebb megfejtésére törekszik: „*Kuss az igaz harsog a talmi / többit sírból kell kikaparni*”. Megérinti a *semmi* témájának szemantikus értelmezését, a zen buddhizmus paradox eszményét fogalmazva meg: élni, s nem hagyni nyomot („*Legszebb alkotás a séta*”), amibe annyi minden belefér...

A kérdés további értelmezését árnyalja, hogy a kérdésre, Kirké szigetén mivé változnának legszívesebben, a Zentán 2014 szeptemberében megrendezett alkotóműhely részvevői ugatni, dorombolni, kukorékolni kezdtek. Ladik

Katalin bevallotta, Tesla galambja volt, Balázs Attila nem mondott le ifjúkori cuniculusáról, Géczy János kutyáját, Buborékot tányérjáról etette, amely a jelekből ítélve, csak látszatra pumi.¹

Irodalom

- Böndör Pál. 1993. *Tegnap egyszerűbb volt*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Эпштейн, Михаил. 2014. *Продуктивный словарь философии, Новые понятия и термины*, Литературно-философский журнал Топос, 12. 07. 2004/19 <http://www.topos.ru/article/2553> (2014. szept. 10.)
- Harkai Vass Éva. 1993. Evergreen kutyaszoritóban. *Híd* 57 (7–8): 577–579.
- Хлебников, Велимир. 1987. *Наша основа*. Творения. Советский писатель 623–631.
- Якобсон, Роман. 1987. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс.
- Kuper, Džin Kembel. 1986. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Slobodan Đorđević ford. Beograd: Prosveta–Nolit.
- Ramadanski, Draginja. 2014. Metarealizam kao čežnja za svetskom naturom. *Slavistika* 358–391. http://www.slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Slavistika_XVIII_2014.pdf (2014. dec. 10.)
- Šimoković, Marija. 2014. *U kontralajtu*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/137/simokovic1.html> (2014. szept. 10.)
- Шкловский, Виктор Борисович. 1923. *Ходь коня. Сборник статей*. Москва–Берлин: Книгоиздательство Геликонъ.
- Шкловский, Виктор Борисович. 1990. О поэзии и заумном языке. In *Гамбургский счет: Статьи. Воспоминания. Эссе*. Москва: Советский писатель.
- Toldi Éva. 1993. A kétely versei. *Híd* 57 (7–8): 579–581.
- Винокур, Григорий Осипович. 1923. Футуристы – строители языка. *ЛЕФ*, 1.
- Weöres Sándor. 2003. *Egybegyűjtött írások 1–3*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Zamurović, Aleksandar. 1936. *Mitološki rečnik*. Novi Sad: Knjižara Slavija.

LITERARY (HORSE)STABLE

From the translator's notebook

While translating the poem *Horse Leg* from the volume *It was Easier Yesterday* (1993) written by Pál Böndör, the translator came to the conclusion that the poem's title and basic metaphor convey the fundamental values of general human culture while

¹ A szöveg fordításában Beszédes István volt segítségünkre.

expressing their distinctive feature of overriding national, racial and artistic exclusivity. It varies in an innovative way the Pegasus motif of Sándor Weöres's poem, *Esti utazás, Le Journal* (1953), which motif can be traced back to the onoric figure of the Centaur. As a counterpoint to rapture, artists often resort to ingenious transformations. The Hungarian poets' "singing like a horse" proclaims the triumph of artistic expression as opposed to the ever more aggressive bureaucratic language, and expresses the desire for the welding of nature with culture.

Keywords: Pál Böndör, Ottó Tolnai, Sándor Weöres, Viktor Sklovszkij, translation, transformation, Forest Library.

KNJIŽEVNE KONJUŠNICE

Iz beležnice prevodioca

Prevodeći pesmu *Lóláb* Pala Bendera iz zbirke *Tegnap egyszerűbb volt* (1993), prevodilac je, na osnovu naslovne i osnovne metafore, naslutio da se pesnik zalaže za temeljna svojstva opšteljudske kulture, gde prožetost duhom ne poznaje nacionalnu, rasnu pa ni umetničku isključivost. Oslanjajući se na pesmu *Esti utazás, Le Journal* Šandora Vereša (1953), Bender istomišljenički varira Vereševu inovativnu involuciju do oniričke figure, bliske Pegazu, odnosno Kentauru. Želeći da nadvladaju opasna i gordeljiva stanja, umetnici neretko pribegavaju duhovitim inter-specijalnim transformacijama. *Konjska arija* mađarskih pesnika jeste trijumfalno oglašavanje umetnosti nad sve agresivnijim zvaničnim jezikom. To je i čežnja za spasonosnim prožimanjem kulture i „nature”.

Cljučne reči: Pal Bender, Oto Tolnai, Šandor Vereš, Viktor Šklovski, književni prevod, transformacija, Šumska biblioteka.

A kézirat leadásának ideje: 2015. jan. 15.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 1.

MÁK Ferenc

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta
makferenc@yahoo.com

ROMÁNECZ MIHÁLY PANCISOVAI ÉVEI (1880–1899)

Years that Mihály Románecz spent at Pancsova
(1880–1899)

Pančevačke godine Mihalja Romaneca
(1880–1899)

A Máramaros megyében született Románecz Mihály a magyar nyelv és irodalomtörténet, a horvát-szerb nyelv és irodalomtörténet, valamint a történelem tanáraként 1880 és 1899 között közel két évtizedet töltött a pancsovai főgimnáziumban, ám iskolai teendői mellett a közművelődési munkából is kivette a részét. Az al-dunai városban ugyanis – a közelmúltban polgárisított katonai határőrvidék cs. és kir. fegyelme után – a 19. század utolsó évtizedeiben érkezett el a polgári intézményteremtés kora. A fővárosból kihelyezett tudósokra: Tordai György főgimnáziumi igazgatóra, a földrajz és a történelem tanárára, Fináczy Ernő bölcsész tudorra, a görög és latin filológia tanárára, Vizoly Zakariásra, a német nyelv és irodalomtörténet, valamint a latin nyelvészet tanárára, Wigand Jánosra, a magyar és német nyelv és irodalomtörténet tanárára és Erdős József református lelkészre, hitoktatóra várt a feladat, hogy a magyarok, németek és szerbek lakta városnak polgári arculatot adjon. Kényes, olykor megoldhatatlan feladat volt meghonosítani a magyar közigazgatás intézményeit, eredményeket csak úgy lehetett elérni, ha lélekben idomultak a táj szelleméhez. Románecz Mihály szerb nyelvtankönyvet írt a diákjai számára, amellet szerb hősi énekeket és történeti munkákat fordított, hogy felhívja a figyelmet az évszázadok óta együtt élő kultúrák közös értékeire. Középiskolai tanárként a magyar nyelv és irodalom oktatása volt a feladata, a múltból merített példákkal azonban az ifjú nemzedékek számára megmutatta a századforduló szellemi építkezésének humánus lehetőségeit.
Kulcsszavak: 19. századi magyar irodalom, irodalmi intézmények, magyar–szerb irodalmi kapcsolatok, hírlapok.

A 19. század utolsó évtizedeiben egészen különös alakja volt a délvidéki magyar tudós tanárok társadalmának Románecz Mihály, aki 1880-tól az 1888–1899. tanév végéig közel húsz évet töltött a magyar és a szerb nyelv és irodalom tanáráként a pancsovai főgimnáziumban. A többségében szlovák- és ruténlakta Máramaros megyében, Kőrösmezőn született 1854. február 13-án, innen eredhetett vonzalma és szeretete a szláv nyelvek iránt. Az ungvári főgimnáziumban szerzett érettségit, ezt követően a budapesti egyetem hallgatója lett, ahol 1878 végén előbb magyar nyelvből és magyar irodalomtörténetből, kilenc évvel később, 1887. május 14-én pedig horvát-szerb nyelvből és irodalomtörténetből tett tanári vizsgát. 1878 és 1880 között előbb Hont megyében, majd a nagyváradai főreáliskolában volt gyakorló tanár, mígnem 1880. szeptember 3-án a pancsovai állami főreáliskolához nevezték ki helyettes, december 29-étől pedig rendes tanárnak. Az al-dunai városban kifejtett, igen tevékeny tanári és közéleti ténykedése után 1899. október 30-án az alma materhez, az ungvári kir. katolikus főgimnáziumhoz helyezték át, ahol előbb igazgató-tanár, 1901 márciusától pedig az iskola rendes igazgatója lett, egészen 1918-ig, amíg pályája nyomon követhető. Élete fő művének *A magyar memoire- és naplóirodalom története a legrégebb időktől 1848-9-iki szabadságharcunkig* című – minden bizonnyal doktori értekezését – tekintette, melynek első része a nagyváradai állami főreáliskola 1879–1880. évi értesítőjében, a második része – az 1772-től 1848–1849-ig terjedő fejezete – az ungvári főgimnázium 1905–1906. évi értesítőjében jelent meg. Munkásságának valódi irodalomtörténeti jelentősége azonban a szerb hősi énekek igen körültekintő fordításában rejlik.

Az addigi tanári pályája során született, szinte teljes irodalmi munkásságának eredményeit magába foglaló, 1910-ben Ungváron megjelent *Tanulmányok, beszédek, költemények* című, több mint félezer oldalas könyvének 1909. május 30-án kelt előszavában így foglalta össze oktatói hitvallását:

Ezelőtt harmincz évvel léptem a tanári pályára. Hivatásszeretetből tettem ezt. E pályának közmondásszerű nehézségeitől vissza nem riadtam. Ellenkezőleg, ifjúim lelkem – eszményi szárnyalásában – égett a tanítás- és nevelés-ügy fenséges feladatáért, teli szeretettel mindaz iránt, ami ezzel összefügg: a magyar tudományosság, műveltség meg kulturális intézmények és különösen a magyar irodalom iránt. Hiszen éppen ezért választottam szakírányomul legnemzetibb tárgyainkat: a magyar nyelvet meg irodalomtörténetet és a történelmet (Románecz 1910a, 3–5).

Az ugyanott közzétett *Harmincz éves jubileumomon* című önéletrajzi írásában Széchenyi Istvánnak az ifjúság nevelésével kapcsolatos gondolatát idézte: a helyesen értelmezett iskolának, benne a nevelésnek kell megakadályoznia a nemzet széthullását, a hanyatlás szomorú állapotának egyedül a jövődő nemzedék céltudatos nevelése vethet véget. Ez a gondolat Románecz Mihályt „a magyar közoktatás és nevelésügy bajnokává” avatta.

Az én ifjú lelkem – írta három évtizedes tanári pályájára visszatekintve – a maga eszményi szárnyalásában mélyen fölérezte, hogy az ifjúság tanítása és nevelése terén tehetünk legfontosabb és leglényegbevágóbb szolgálatot nemzetünknek, mert amilyenek neveljük az ifjúságot, olyan jövőt készítünk elő szeretett hazánknak (Románecz 1910c, 307).

Tele küldetéstudattal és ambíciókkal, huszonöt éves ifjúként lépett a tanári pályára.

A magyar állam egy év kivételével [húsz évig] az ország egyik legexponáltabb középiskolájához helyezett, melyet főreáliskolából reálgimnáziummá, majd főgimnáziummá kellett átalakítanunk, tehát a középiskola minden formációján áteveztünk, a német előadó nyelvet kellett kiküszöbölnünk, és a szomszédos külföldi állam középiskoláival szemben mintaszerű magyar középiskolát teremtettünk. De még ezek a nehézségek sem riasztottak vissza, pedig aki tapasztalta, mit tesz az idegen, sok nyelvű vidéken éppen a két legnemzetibb tárgyat – amelyeket szaktárgyaimul választottam – tanítani, az bizonyára tudja méltányolni azt az erőfeszítést, amelyet a magyar nemzeti kultúrának ilyen végső határállomásán ki kell fejtenünk (Románecz 1910d, 307).

Egyébként – mondotta – nem történt semmi egyéb, mint hogy az isteni Gondviselés jóindulatból egy embert megtartott az életben, és lehetővé tette, hogy teljesítse a kötelességét.

Pancsován a magyar és a szerb nyelv és irodalom, valamint a történelem oktatása mellett vezette az önképzőkört, felügyelte a könyvtárat és az igazgatói irodát, vezetője és állandó közreműködője volt az akkoriban megalakult magyar közművelődési egyesületnek, hol különös alkalmakkor, főleg a nemzeti ünnepeken előadásokat tartott. Gyakran publikált a helyi sajtóban, ahol – saját szavai szerint – „lelkem vágyát követve, az irodalom műzsájának is áldoztam”. Később részt vett a Gromon Dezső nyelvterjesztő egyesület megalapításában és működtetésében is. Érdemeit a fővárosban is számon tartották, gyakran kellett átolvasnia és véleményeznie a kormány által megküldött tankönyveket,

és ezek nyomán különféle „irodalmi megbízásokat” is vállalnia (Románecz 1910a, 8). Ennek a több mint két évtizedes, igen szerteágazó oktatói és közéleti munkásságnak volt az eredménye, hogy 1899-ben a kultuszminiszter a három évszázados történelmi múltra visszatekintő intézet, az „ungvári kir. katolikus főgymnasium” vezetésével bízta meg.

1880 szeptemberében, amikor Románecz Mihály Pancsovára érkezett, az állami főreáliskola éppen átalakulóban volt. Az 1880–1881. tanév elején érkezett meg a 12 624. számú miniszteri rendelet, melyben „a magas kormány” elhatározta a pancsovai állami főreáliskolának fokozatosan állami főgimnáziummá való átalakítását. A következő, 1881–1882. tanévben nyílt meg a gimnázium I. osztálya, s ettől kezdve az intézet hivatalos neve mindaddig reál-gimnázium lett, amíg az 1887–1888. tanévben a VIII. osztály is gimnáziumi jellegűvé vált. Ettől fogva a magyarországi középiskolák rendszerében mint állami főgimnázium szerepelt. Az intézmény kialakulásának igen szövevényes folyamatát *A pancsovai állami főgymnasium története* címmel Tordai György írta meg (Tordai 1895, 3–31), az átalakulási folyamat eseményeit azonban *A pancsovai m. kir. állami főgimnázium története* című tanulmányában Románecz Mihály is összefoglalta. Áttekintését az 1718-ban megkötött požarevaci béke méltatásával kezdte, kiemelve, hogy Pancsovának az ország egyéb hódoltsági részeivel együtt csak a török alól történt felszabadulás után nyílt alkalma a kulturális életének és intézményeinek föllendítésére. Katonai-határőrvidéki jellege azonban – annak 1872-ben történt végleges megszűnéséig – erőteljesen akadályozta a kibontakozást. A pancsovai oktatási intézmény eredetileg reáliskola volt, s az 1851–1852. tanévben az Entwurf rendelete értelmében hozták létre, annak szellemében működött egészen az 1871–1872. tanévvel bezárólag. Sajátos helyzetére jellemző, hogy működését nem a K. k. Ministerium des Cultus und Unterrichts, hanem közvetlenül a K. k. Kriegsministerium felügyelte. 1857–1858-ban a pancsovai intézet már alreáliskolaként működött, ez volt az első teljes alreáliskola Magyarország katonai határőrvidékén. 1860. január 9-én azonban a háromosztályú alreáliskola mellett az iparos és kereskedői pályára készülő növendékek számára egy gyakorlati évfolyamot (Praktischer Jahrgang) nyitottak, melyet az iparos- és kereskedőinasok vasárnapi iskolájával kapcsoltak össze.

A pancsovai középiskola tehát ezidőtájt valóságos konglomerátum vala – írta tanulmányában Románecz Mihály. – Nem csoda, ha erőit szétforgácsolva s önálló, intenzív munkásságában megbénítva, sem tanulmányi, sem fegyelmi tekintetben nem tudta elhárítani azon akadályokat, melyek eléje tornyosultak. Ez akadályok csak akkor kezdenek útból elhárul-

ni, midőn az 1863/4-ik tanévvel megnyílt a főreáliskolai IV. osztály, ezt követte fokozatosan az V. és VI., úgy hogy 1865/6-ban már teljes hat osztályú, 1876/7-ben nyolcz osztályú főreáliskolává alakult át, mint ilyen, lassanként megszabadult a hozzája ragasztott intézetek békóitól, s ezzel az önálló fejlődés korszakába lépett át (Románecz 1910d, 196).

A határőrvidék katonai felügyeletének megszűnésekor, az 1871–1872. tanévben vezették be először – immár államnyelvként – a magyar nyelvet mint kötelező tárgyat. Komoly „paedagogiai nehézséget” okozott azonban, hogy az iskolát német, szerb és magyar diákok látogatták, ezért az 1872 és 1881 közötti időszak az intézet életében a vajudás korszaka volt. 1873–1874-ben szerepelt először a tantárgyak sorában a *magyar irodalom története az Árpád királyok koráig* (sic!), 1878–1879-ben a VIII. osztályban Tarnóczy Tivadar *Magyar irodalom történet dióhéjban* című munkáját használták a diákok. Az 1873–1874. tanévben a *Geschichte von Österreich-Ungarn, mit besonderer Betonung der ungarischen Geschichte* című tankönyvből tanulták a történelmet, 1874–1875-ben alkalmazták először Horváth–Vaszary *Ungarische Geschichte* című könyvét német előadói nyelven. Románecz Mihály szerint az iskola az erőfeszítések ellenére sem mutatott semmilyen értékelhető eredményt, az 1876–1877. és az 1877–1878. tanévben a tanulók fele megbukott.

Az 1880–1881. tanév elején a magyar kultuszminisztérium egy „hazafias érzületű, nem a bécsi vagy valamely osztrák, hanem a budapesti egyetemből kikerült, a természettudományok terén képzett, s e vidék nyelveit ismerő magyar embert, Vidovich Bonaventurát állította főreáliskolánk élére”. Az alkalmazkodásra képtelen német tanárokat új, jól képzett magyar tanerő váltotta fel: ekkor, ezekben az években érkezett Pancsovára Románecz Mihály, a magyar és a szerb irodalom oktatója mellett Kiss Lajos, a történelem és a földrajz, Wigand János, a magyar és a német nyelv és irodalom, Vizoly Zakariás, a német és Fináczy Lajos, a görög és a latin nyelv tanára is. A körülmények azonban nehezen változtak,

a fő nehézség abban létezett, hogy mindenekelőtt az ifjúság teljesen idegen ajkú és szellemű vala, sőt a magyar nyelvtől és kultúrától idegenkedék, másod sorban pedig, hogy a tanári testületben is még mindig meglehetősen számmal voltak képviselve a régi német „Vorkämpfer”-ek, kik a magyar nyelvet és műveltséget elsajátítani vagy nem tudták, vagy nem akarták, vagy tán mind a kettőt el lehet mondani (Románecz 1910d, 198).

Nem meglepő, hogy az 1880. július 13-án kelt 20 321. számú miniszteri leirat a német ajkú tanárok magyar nyelvtanulásának elhanyagolása, majd elmaradása kapcsán megjegyezte: „nem foganatosított a magyarul nem tudó tanárokra

vonatkozó része a rendeletnek”, mindamellett „néhány tanárok magatartása s társadalmi magaviselete” fölöttébb elfogadhatatlan,

az ott helyütt a magyar államiságot képviselő körökkel ellentétes állást foglaltak el, s az államhatalom ottani legfőbb képviselőjével s a magyarsággal, s az ott oly fontos nemzeti, s hazafias törekvésekkel szemben részint közönyösséggel, részint éppen ellenséges indulatot tanúsítottak (Románecz 1910d, 200).

Mindezek okán a jövőben követendő elvként állítatnak fel a következők: 1. minden már magyarul előadott tárgy a következő osztályban magyarul adandó elő; [...] 4. ahol a növendékek a magyar nyelvet nem értik, a tanári magyarázat során a német nyelv kiegészítőként használható. És hogy az állami felügyeletet is biztosítsa, a „magas kormány” az 1880–1881. tanév folyamán a 12 624. számú miniszteri rendeletében elhatározta a pancsovai állami főreáliskolának fokozatosan állami főgimnáziummá való átalakítását.

A következő, 1881–1882. tanévben megnyílt tehát a gimnázium I. osztálya, s ettől kezdve az intézet hivatalos neve reálgimnázium lett, mindaddig, amíg a VIII. osztály is gimnáziumi jellegűvé vált, vagyis 1887–1888-ig bezárólag. Ettől fogva már mint m. kir. állami főgimnázium szerepelt. Románecz Mihály szerint:

A fényes ideál, melynek megvalósítását feladatunknak tűztünk: a tudomány és az erkölcsiség hirdetése, s ezzel karöltve, legfőképpen a valódi hazaszeretet, a magyar nyelv és műveltség ápolása, a kezünkre bízott jövő nemzedékeknek vallás és nemzetiség különbsége nélkül királyt és hazát szerető, törvényt tisztelő, s csak a józan haladás útján előre törekvő polgárokká nevelése (Románecz 1910d, 202).

A megújult tanári testület komoly feladat előtt állt: a katedra megkövetelte helyállás mellett jelentős mértékben ők képviselték Pancsova magyar értelmiségi elitjét: meghatározó szerepet játszottak a város társadalmi életében, az egyesületi élet élére álltak, ünnepi rendezvények szervezői voltak, és jelen voltak a helybeli és fővárosi sajtóban, mindamellett önálló munkáikkal „a magyar irodalom terén is mindenkor nagy munkásságot” fejtettek ki. Legnagyobb sikerüket azonban akkor aratták, amikor az 1883–1884. tanév érettségi vizsgáit Fehér Ipoly tankerületi főigazgató fényes eredménynek minősítette, és példaként állította az ország elé. Végre sikerül a magyar kultúrának itt, e véghelyen pompás virágoskertté válnia – fogalmazta meg Románecz Mihály.

Az ugyancsak az 1880-as évek elején Pancsovára került tanártársak – Fináczy Lajos és Wigand János – által szerkesztett és kiadott, a város első magyar nyelvű

hetilapja, a *Végvidék* 1883. április 1-jén megjelent első számának első oldalán közölte Románecz Mihály *Végbeli ének* című költeményét, melyben a szerző – nem leplezett lelkesedéssel – így vallott új otthonáról és új feladatairól:

*Nem e tájnak vagyok én szülötte,
– Sorsom attól messze-messze zára –
De szeretlek mégis, új szülóm, Te
Szép hazámnak bájló véghatára! [...]*

*S honszerelem is e végvidéken
Lángola fel százszoros erővel;
Hon szerelme mindig szent volt nékem:
Oh, de itt – emésztő hévvel tör fel.*

*Ama hegysor immár más hazát vall...
Szirtövezte zordon koronája
Oly sötétben mered ide által –
E mosolygó tenger-rónatájra. [...]*

*Volt idő... e hegysor minden bércze
Ádáz csata-zajtól fenrivalga,
Idegen hon – s szabadságért vérze
Harczra termett sok hős magyar dalia.*

*Volt idő... oh szárnyalj bűnös képzet!
Annyi emlék rajzik föl lelkemben,
Repüld át a kéklő messzeséget,
S állj meg, hol Belgrád köd-fátyla lebben...*

*Ott viharzott föl Kapisztrán lelke,
Dugovics ott tört a hős halálba,
S nagy Hunyady égő honszerelme
Két nép hőse hírét ott találta!*

*Szeretlek, oh én honom véghatára,
Szívem benned sok örömét lelte:
S népedért is ajkam kél imára:
– Szállja meg Szibinyáni lelke!¹*

¹ Romanecz 1883a. A kései kötetében egy versszakkal bővebb változata jelent meg: Románecz Mihály 1910b. A *Végvidék*ben közölt versei, versfordításai felett mindig a Romanecz Mihály név olvasható.

Az ifjú tanárra Pancsován találtak rá a szerb hősi énekek, és kerítette őt hatalmába Hunyadi János hajdanvolt dicsősége. Ennek a találkozásnak a hatására – a szerb nyelvismeret birtokában – látott hozzá lázasan a szerb hősi énekek fordításához, hogy a pancsovai magyar királyi állami főgimnázium 1889–1890. évi értesítőjében *A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben* címmel kisebb kötetnyi fordítását már közzé is tegye. „Székács Józsefé az érdem – írta a fordításokhoz írt bevezetőjében –, hogy a szerb népköltészetet több mint félszázaddal ezelőtt bevezette a magyar irodalomba”, 1836-ban jelent meg ugyanis a szerző *Szerb népdalok és hősi regék* című munkája. 1887-ben, másodszori megjelenésekor Gyulai Pál a kötethez írt előszavában így fogalmazott: a gyűjteményt a maga idejében mind az irodalom, mind a közönség igen jól fogadta, rövid idő alatt felettébb népszerűvé vált.

Örömmre szolgál – írta a neves irodalomtörténész Székács Józsefre emlékezve –, hogy egy jeles írónak mintegy végakarátát teljesíthettem, s egyszersmind újra fölleveníthettem egy oly munkát, amely irodalmunkban a szerb népköltészet ismertetését sikerrel kezdeményezte, s fájdalom, mind e mai napig sem igen talált követőkre (Gyulai 1887, 4).

Ez volt az üzenet, amely Gyulai Pál szavai nyomán munkára ösztönözte a pancsovai tanárt. Maga mentségére hozta föl: a szerb népköltészetben belül a hősi énekek olyan gazdagsága lelhető meg, hogy annak tolmácsolására egyetlen fordító kevésnek tűnhet, ezért döntött úgy, hogy kizárólag a Szibinyáni Jankó – a magyar történelem Hunyadi Jánosának – hőstetteit tárgyaló költeményeket fordítja magyarra. Nemzeti nagy hősről ugyanis más mondák keletkeztek a szerb, és más a magyar nép „köztudatában és költészetében”. „Amazok naiv költői vonásokkal ecsetelik származását, harczait a törökkel meg a tündérekkel, s rokonságát különböző szerb hősökkel, kik a magyar nép köztudatában nem élnek, s történelmünk nem tesz róla említést.” A fordítót büszkeség tölti el – írta –, hogy a derék magyar vitéz idegen népek hőse is lehetett² (Románecz 1890, 3–4). Az iskolai értesítőben ezt követően hat hősi ének fordítása jelent meg: I. *Szibinyáni Janko házassága a tündérszép leánnyal*; II. *Szibinyáni Janko és Krályevics Márk*; III. *Szibinyáni Janko a tündérrel*; IV. *Szibinyáni Janko és a tündér*; V. *Szibinyáni Janko és Bánovics Szekula*; VI. *Szibinyáni Janko és Szendrei György*. Amikor azonban 1910-ben a tudósi pályáját összegző kötetében, a *Tanulmányok, beszédek, költemények* című könyvében újra megjelentette

² Hasonmás közlése: Románecz Mihály. 2006. *A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben. Létünk* (36) 2: 53–102. Németh Ferenc bevezető jegyzetével, 52.

a három évtizeddel korábbi fordításait, munkáját további két hősi ének magyar változatával egészítette ki: itt közölte a *Haszanáginicza – Szerb néprománcz* és *A rigómezei ütközet 1389. jún. 15. – Szerb néprománcz* című fordításait³ (Románecz 1910e, 1910f, 1910g).

Románecz Mihály fordításának szakmai körökben nagy visszhangja támadt, *A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben* címmel az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* Szamota István írt róla méltatást. A magyar vitézi hőstetteket megéneklő délszláv népdalok és népmondák történelmi és irodalmi fejtegetése valóban izgalmas, sok meglepetést ígérő fáradozás – olvasható az értékelés bevezetőjében –, „hiszen száznál többre tehető az oly népdalok száma, melyek Hunyady János, I. Ulászló, Szilágyi Mihály, Mátyás király, Beriszló, Zrínyi Miklós, Tököly, Rákóczy stb. viselt dolgait és hőstetteit igazi költészeti remekművekben dicsőítik”. Ennek eredetét igen természetesnek vélte, hiszen a 14. és 15. században

a keresztények és törökök közti harcok színtere igen sokáig a Szávától és Dunától délre elterülő Balkán-félsziget volt: ennél fogva a magyar hadak számtalan ütközetet vívtak szerb, boszniai és bolgár földön, a magyar seregek igen sokszor együtt küzdöttek ezen országok népeivel, melyeknek hagyományában mai napig is él a törökverő magyar hősök emlékezete. Ezt bizonyítják a boszniai, bolgár és szerb hősdalok, melyek századokon át ivadékról ivadékra drága ereklyékként szállottak és csak a jelen század elején gyűjtettek egybe. Nálunk mindeddig csak a Szibinyáni Janko-féle mondakört méltatták figyelemre, pedig ez, mint a fentebbiekből látható, csak csekély részét képezi a magyar vonatkozású délszláv népkölteményeknek. De még az említett Hunyady-románczkör ismertetésével és magyar nyelvre átültetésével is oly kevesen foglalkoztak, hogy a legcsekélyebb kísérletet is figyelembe kell vennünk, ha az általam körvonalazott összes magyar tárgyú népkölteménynek ismertetésére buzdítani akarunk (Szamota 1901a, 572).

Ezért üdvözölte oly lelkesen Románecz Mihály vállalkozását, aki a Szibinyáni népköltemények köréhez tartozó hat boszniai és szerbiai éneket „páratlan hűséggel, de azért kitűnő magyarsággal fordította le”. Székács József méltó követőjének tekintette őt, és a javára írta, hogy amíg a nagy előd könyvében összesen két magyar tárgyú költeményt találunk, addig a pancsovai tanár hat románc magyar tolmácsolására vállalkozott. Ez pedig azért dicséretes, mert

³ A könyvet Miszticzei Románecz Mihály néven jelentette meg.

„bennünket bizonyára legjobban érdekelnék a magyarok hajdani nagy létét dicsőítő népköltészeti műremekek”. Ezt követően Szamota István egyenként méltatta mind a hat hősi ének fordítását, miközben azt is szóvá tette, hogy a negyedik költeményben említett Mihály nem más, mint Szilágyi Mihály, Hunyadi János sógora, kit a szerbiai és boszniai népdalok sokasága Szvilojevics és Szvilajin Mihály név alatt ünnepel. Elismerte, hogy a fordító igen ügyesen, kiváló érzékkel válogatott a Szibinyáni hősi énekekből, hiszen a hat fölemlített népdal mindegyike más-más oldalról világítja meg a kereszténység egyik legnagyobb hőségét, Hunyadi Jánosnak a jellemét.

Kisebb hibáktól eltekintve a népdalok magyar nyelvre átültetése teljesen sikerültnek mondható – foglalta össze értékelő elemzését Szamota István –, még pedig azért, mert a fordító igen ügyesen egyesítette a fordítás hűségét annak magyarosságával; bárhol összehasonlíthatjuk a szerb eredetivel, az első pillanatra minden verssort felismerhetünk abban. De legvonzóbbá teszi a fordítást az ütemek szigorú szemmel tartása, úgy hogy a Románecz által eszközölt fordításban előforduló költeményeket épp úgy lehetne a guzlicza mellé énekelni, akár csak a szerb eredetieket (Szamota 1901a, 573).

Ennél nagyobb szakmai elismerés pedig nehezen képzelhető el. Bizonyára hatalmas lelkesedéssel töltötte el a pancsovai főgimnázium tanárát.

Még ugyanabban az esztendőben Szamota István az *Egyetemes Philológiai Közönyben* a Nagybecskerekén a Pleitz Ferenc nyomdájában megjelenő *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár* könyveinek méltatásakor rámutatott: korántsem meglepő, hogy a magyaroknak a délszláv népekkel oly sok a közös történelmi hősük.

Mikor még nem létezett faji és nemzetiségi gyűlölet – írta a neves budapesti levéltáros és nyelvtudós, az Árpádkori okmányok országos gondnoka –, a magyarok a szerbekkel, horvátokkal, bolgárokkal stb., együtt küzdöttek az európai műveltséget végveszéllyel fenyegető osmán néparadat ellen. A magyar történelem legkimagaslóbb alakjai közt temérdek szerb, horvát, lengyel, stb. származású férfit találhatunk. Mindeme és egyéb kölcsönös vonatkozások és viszonyok figyelembe vétele okvetlenül szükséges ama kétségbevonhatatlan tény okainak megmagyarázására, hogy miért fordul elő a nevezett szláv nemzetek népköltészetében oly sok népdal, melyeknek hőseit hazánk történetének büszkeségei közé sorozunk, csak így érthetjük meg, hogy miért írtak a XVI. és XVII. században lengyel

és horvát (raguzai) remekírók magyar királyokat dicsőítő színműveket és hőskölteményeket (Szamota 1901b, 897).

Hogy nem véletlen elhatározás kérdése volt az, hogy Románecz Mihály – a pancsovai főgimnázium tanára – a szerb hősi énekek felé fordult, hogy az al-dunai városban kultusza lehetett a szerb hősi énekeknek, azt egy sok évvel korábbi esemény is bizonyítani látszik. Az Arany János halálát követő esztendőben, 1883 tavaszán a pancsovai magyar közösség – élén a főgimnázium tanáraival – fényes ünnepség keretében emlékezett meg nemzeti költészetünk kiválóságáról. Ebből az alkalomból a *Végvidék* névtelen cikkírója az „Aranykoncerten” elhangzó két költeményről, *A walesi bárdok* és *Szibinyani Jank* című versekről ejtett néhány szót, s adott némi tájékoztatást az olvasóinak. Hosszan fejtegette az 1856-ban született ballada keletkezésének történetét, hangsúlyozva azt az ellenséges közhangulatot, amely akkoriban az osztrák uralkodóval szemben megnyilvánult. A vers elárulja, hogy *A walesi bárdok* költője „mily páratlanul mély hazafisággal és mily nemes költőiséggel fejezte ki a magyar közhangulatot”. Az ünnepi rendezvényen előadott másik vers, a *Szibinyani Jank* viszont – történetiségét illetően –

tisztán szerb hagyományon alapul. Hunyadi János neve t. i. a szerb népköltészetben sokkal gazdagabban van megőrkítve, mint a magyarban: ott Szibinyani Jankó, azaz Szebeni János néven fordul elő, minthogy Nagyszeben (Cibinium) városából, vagy legalább a városnak mellékéről származtatják. Számos szerb népköltemény zengi az ő testi-lelki barátjával, Králeyevics Márkóval és Szekula öccsével (az ő Janka nővérének fiával) együtt viselt vitézi dolgait (M. S. 1883, 1–2).

– szolgált útmutatóval a *Végvidék* ismeretlen cikkírója. Azzal azonban, hogy hozzátette, a szerb hősi énekekből „egy-kettőt mielőbb lapunk olvasóinak is bemutatunk majd fordításban” – a névtelenségbe burkolódzó cikkíró el is árulta magát. Egy hónappal később, 1883. május 27-én ugyanis M. S. jelzéssel „eredetiből fordítva” jelent meg *Szibinyani Jank és Kraljevics Márkó* című, igen terjedelmes szerb népköltemény. Szerzője nem lehet más, mint a szerkesztőség által másutt méltatott Molnár Sándor (M. S. 1883). M. S. a *Végvidék* 1884. január 20-i számában azután közölte *Szibinyani Jank és a tündér* című, ugyancsak szerb eredetiből fordított népi hőskölteményt is (M. S. 1884).

Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy Pancsován az Arany-emlékesten előadott *A walesi bárdok* mellett a költő *Szibinyani Jank* című versére esett a választás. Ez kiderül a hetilap ünnep utáni értékeléséből is:

Egy Arany-ünnepély szinte becsület kérdése volt nálunk a magyarságra – írta az ugyancsak névtelen tudósító, feltételezhetően Wigand János főszerkesztő –, sőt általában az értelmiségre nézve, különösen a mi városunkban, ahol egy meglehetősen értelmes nemzetiségnek a szeme van ránk függesztve, amely nemzetiség nyelvi kultúráját igencsak megbecsüli. Hogy keltsünk hitet és tiszteletteljes bizalmat nemzeti műveltségünk ereje iránt, ha magunk minden tisztes alkalommal ki nem mutatjuk, hogy e műveltség szelleme él, ere lüktet bennünk. Hogy nyerjen maradandó hitelt a mi hazafiasságunk, ha ebbéli vallomásainknak minden kritikus alkalommal őszinte odaadása, nyílt áldozatkészsége által nem adjuk meg erkölcsi súlyát? (Anonim 1883a, 1)⁴

Vagyis a – zömében főgimnáziumi tanárokból álló – pancsovai magyar értelmiség megértette a szerb közösség felé tett gesztus jelentőségét: most is, később is azokat a közös hősöket és történeteket kereste, melyek a remélt megbékélést, a nemzeti kultúrák kölcsönös megismerését segítették. Példák az efféle gesztusokra az elkövetkező évtizedekben is bőségesen adódtak: a *Végvidék* 1883. július 8-án *Hunyadi János Kacsics András könyvében* címmel a zombori Radics György egyik tanulmányáról írt igen elismerő hangon (Anonim 1883b, 4).

Románecz Mihály *A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben* című munkájának sikerén fölbuzdulva, lelkesen folytatta a határszéli küldetéséből eredő feladatai teljesítését. Egyébiránt e feladatok a természetükből eredően találták meg őt, ezért még ugyanabban az esztendőben, 1889-ben Pancsován kinyomtatta a magyar állami közép- és polgári iskolák, valamint a „hazai közönség” számára összeállított *Szerb nyelvtan, tekintettel a horvát nyelvre* című munkáját. Művének előszavában így vallott az indítékairól:

Mint tanférfiú, pár év óta tapasztalom, mily erővesztő munkát végeznek délvidéki szerb ajkú tanulóink, midőn anya-nyelvük törvényeivel kell megismerkedniök, s eközben, mint az elő van írva, magyar tannyelvű kézi könyvre éppen nem támaszkodhatnak. Nagy akadályt képezett ez eddig egyrészt a magyar tannyelvnek e téren is szabatos gyakorlásában, másrészt ugyanezen körülmény, szerb nyelvtudományi nézőpontból is, legalább egy magyar állami iskolához képest, csak nagyjában megfelelő munkát tesz lehetővé. Egy délvidéki középiskolai igazgató pendíté meg először előttem, mily jót cselekednék, s mily égető szükségnek tenne az eleget, aki a szerb nyelvtant magyar nyelven dolgozná ki (Románecz 1889).

⁴ Aranyünnepély alkalmából; *Végvidék*, 1883. május 5. 1.

Feltett szándéka szerint, tanári-pedagógusi jószolgálatot tett azzal, hogy jeles szerb „szakférfiak” – Miklosich, Daničić és Novaković – munkáit szem előtt tartva használható nyelvtankönyvet adott a nem magyar ajkú tanulói számára. A jól bevált szerkezetben, a hangtan, a szótan és a mondattan struktúrájában, „az állami iskoláink értelmi niveauja nézőpontjából” nyújt betekintést a két szláv rokon nyelv, a szerb és a horvát alapismereteibe. A nyelvtani fejtegetéseit gazdag példatárral és jól kiválasztott olvasmányokkal egészíti ki, melyhez irányadó elvnek tekintette a Kármán Mór és munkatársai által kidolgozott, s az 1883. évi XXX. középiskolai oktatási törvényhez csatolt magyar tankönyvi irodalom útmutatásait; nevezetesen, hogy a nyelvtani példákat a legkiválóbb olvasmányokkal célszerű és szükségszerű alátámasztani. Ezért van azután, hogy „könnyed mesékre, a magyar történelemből merített elbeszélésekre, majd leírásokra, jelenetekre, végül hasonló irányú költeményekre vezetem a t. olvasót”. A kiválasztott szemelvényekben

kicsiben föl van tüntetve a népies és műpróza, a nép- és műköltészet, a keleti és déli szerb dialektus, meg a nyugati, azaz horvát nyelv is – mind-ezekben egyúttal az újkori szerb és horvát irodalom legjelesebb képviselői: Obradović, Karadžić, Petrović-Njegoš, Radičević, Mažuranić I. és Zmaj-Jovanović (Románecz 1889, I–V).

A kiválasztott olvasmányok: *Zla žena* – narodna pripovetka; *Doba Hunyadijevo u Ugarskoj*; *Stevan kao knez* (Szent István); *Cedri na Libanom* (szöveg a horvát II. osztály olvasókönyvéből); *Sibinjani Janko i Đorđe Smederevac* (Vuk Karadžić gyűjtése); *Tužbe sestre Batričević* – Petrović-Njegoš; *Gorski Vijenac*; Branko Radičević: *Devojka na studenici*; Ivan Mažuranić: *Kob – Smrt Smail-Age Čengića* (horvát irodalmi mű); *Aranjev Toldija* – Jovan Jovanović Zmaj. A Pancsován, 1888. október 8-án kelt előszava végén Románecz Mihály arra kérte kartársait, a diákságot és a hazai közönséget, fogadja munkáját oly jó szívvel, „aminővel én dolgoztam rajta, midőn általa egy közügybe vágó, s nagyon is érezhető hiányt pótolni óhajtottam”.

Történelem és népismeret

A pancsovai főgimnázium tanára a szerb hősi énekek fordításával és szerb nyelvtanával egy időben egy hatalmas történeti mű fordítása során egyszerre gyakorolhatta szerb nyelvtudását és bizonyíthatta a történeti irodalomban való jártasságát. Az 1880-as évek végén, az 1890-es évek elején ugyanis már

dolgozott Risztics János hatalmas, kétkötetes diplomáciatörténeti munkájának, a *Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben* című művének magyar tolmácsolásán, mely azután 1892-ben a Szabó Ferenc szerkesztette *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár* XXXIX. és XL. köteteként látott napvilágot. A maga idejében hatalmas sikere volt a németeleméri plébános könyvsorozatának; 1891-ben, a negyvenedik kötete megjelenésekor Szamota István az *Egyetemes Philológiai Közöny* lapjain így köszöntötte a *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár* könyveit:

Szabó Ferenc öt évvel ezelőtt, 1886-ban kezdte meg dicséretes és hasznos munkálkodását, és csodálatos eredmény, hogy ily rövid idő alatt negyven kötetnyi értékes és becses munkával gazdagította a magyar tudományos életet, amely eddigelé ugyancsak szűkölködött az efféle művekben.

A magyar olvasó, ha tudni akart valamit a hazája múltját, jelenét és jövőjét oly közletről érintő országokról, így pl.: Szerbiáról, Boszniáról, Romániáról, Bolgár-, Orosz- vagy Lengyelországról, kénytelen volt német, francia vagy más nyelvű könyvekhez nyúlni, ha pedig az illető nyelvekben nem volt jártas, úgy bármennyire érdeklődött egyik vagy másik ország története, népe, intézményei, irodalma iránt; vagy az említett országokról csaknem minden nap megjelenő hírlapi cikkekhez bármennyire is óhajtott volna bővebb felvilágosítást szerezni, mindez pium desiderium maradt reá nézve, mert nem voltak olyan magyar könyvek, melyek e célnak megfeleltek, és vágyait kielégíthették volna. Ezen siralmas állapot ma már nem létezik többé, Szabó Ferenc önzetlen áldozatkészségének és fáradhatatlan munkaszeretetének végre sikerült e nevezett célnak teljesen megfelelő, kitűnő munkák magyar nyelvre átültetése által az egész nagy olvasóközönségnek hozzáférhetőbbé tenni a szomszédos országok népeinek, természeti viszonyainak, irodalmának alapos és tüzetes megismertetését (Szamota 1901b, 896).

Szamota kiemelte: Szabó Ferenc a kiadandó művek kiválasztásában mindig a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel járt el, csakis olyan műveket fordított le, melyek a saját irodalmukban is elismerést arattak, nemegyszer több kiadást is megértek. „A vállalat érdemes megindítója [...] jelentékeny anyagi áldozatokkal és még nagyobb szellemi fáradsággal egészen új és csaknem teljesen ismeretlen világot ismertet meg a magyar történelmi és földrajzi irodalomnak leggyengébb oldalát képező balkán-félszigeti irodalom terén”, ez az oka annak, hogy Szabó Ferencet mint úttörőt üdvözölhette a magyar tudományos világ.

Risztics János könyvét a *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár* sorozatába Fehér Ipoly, a Szegedi Tankerület kir. főigazgatója ajánlotta, aki a szerb történelem és a kultúra kiváló ismertetője volt, s aki éppen akkor a Szerb Matica folyóiratának, a *Letopisnak* külön mellékletében Szerbia középiskoláiról szerb nyelven jelentetett meg egy igen figyelemre méltó tanulmányt, amiért a szerb kormány a Száva Érdemrenddel tüntette ki.

Neki lehetett köszönni – írta a kötet előszavában Románecz Mihály –, hogy mint szerb kormánykörök gyakori és kitüntetett vendége, Risztics, első régenstől személyesen kieszközölte, hogy a magyar irodalom bírja a fordítás első jogát, hazafias nyíltsággal kijelentvén a régens előtt, hogy azt csak meg fogja nekünk engedni, hogy a szomszédságunkban történekről ne a németek, francziák, vagy angolok útján, hanem első kézből s így a legautentikusabban, és minden szomszédi félreértést kizáró módon értesüljünk. Ha tehát e munka az európai irodalom terén legelőször magyar fordításban jelenik meg: az e férfiú érdeme (Risztics 1892, X).

Majd hozzátette, megtisztelő volt számára a bizalom, mellyel a mű magyar nyelvre történő „átlátnálására” őt kérték fel, aki egyébként ugyancsak a szerb viszonyok avatott ismerőjévé vált. Jovan Ristićról (Risztics Jánosról) a kötethez írt előszóban elmondta: 1854-ben a külügyminisztérium alkalmazottjaként lépett az állam szolgálatába, 1862-ben már ő vezette a török portával a tárgyalásokat, amely után 1867-ben a törökök kivonultak Szerbiából, ekkor választották először miniszterelnökké. 1868-ban előbb a kiskorú Milan mellett volt régens, 1872-től külügyminiszter, 1873-tól pedig ismét miniszterelnök. Ez utóbbi tisztségétől azonban még az év novemberében megvált. 1875-ben ismét, (rövid ideig) harmadszor is miniszterelnök. 1879-ben (negyedszer) miniszterelnökként ő képviselte Szerbiát a berlini kongresszuson, amelynek eredményei okán „neki köszönhető Szerbia függetlenítése és területi nagyobbodása”. 1880 októberében megvált tisztségétől, és ezt követően csak irodalmi munkásságának élt. 1887-ben ismét rövid időre – immár ötödször is – miniszterelnöki és külügyminiszteri megbízatást kapott. 1890-ben – műve magyarra fordítása idején – Milan Obrenović király fia, Sándor nagykorúságáig első régenssé nevezte ki.

A fordítója Risztics Jánost teremtő léleknek, az újkori szerb irodalom egyik legjelesebb tagjának, politikusként pedig meggyőződéses szerb patriotának, az Obrenović-dinasztia rendíthetetlen hívének tekintette, „ki már I. Obrenovics Milos fejedelem óta [...] bocsátotta hazája s ez uralkodó család

rendelkezésére nagy tehetségét”. A *Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben* című munkájában Szerbia legújabb történelmének utolsó húsz évét (1848–1868) tárgyalta.

Nem úgynevezett könnyebb természetű história ez, hanem komoly kútfő-tanulmányon és személyes tapasztalatokon nyugvó, pragmatikus és rendkívüli közvetlenségekkel megírt becses történelem-diplomáciai munka, tele jog- és államtudományi, meg történelem-politikai filozofálással, idézettel, törvények, okmányok és diplomáciai tárgyalások szó szerint való közlésével, még olyanoknak is, melyek csak elkészültek, de nem adták ki, amelyek hű és szabatos visszaadása már magába véve is nehéz feladatot tűz a fordító elé (Risztics 1892, XI)

– olvasható a fordító jegyzetében. Megjegyezte: fordítói munkáját különösen megnehezítette a tény, hogy a „történelmi-diplomáciai” munka fordításánál nagyon kellett ügyelni a tények és kifejezések pontos visszaadására, egyetlen kifejezést sem szabad enyhíteni vagy „megszigorítani”. A középkori szerb hősi énekek avatott és bizonyítottan hiteles fordítójának azonban ez nem okozhatott különösebb gondot.

Kevésbé nevezhető ily sikeresnek a költő és az elbeszélő Románecz Mihály. Az 1910-ben Ungváron kiadott *Tanulmányok, beszédek, költemények* című könyvében vagy félszáz költeményét gyűjtötte egybe, és mellettük közölte *Árva Erzsók* című elbeszélését⁵ és Turgenyev *Egy boldogtalan nő* című regényének teljes fordítását is (Románecz 1910a, 436–501). Versei közül a sikerültebbek közé tartozik egyik ünnepi alkalomra született ünnepi ódája: 1897. június 22-én a pancsovai magyar királyi állami főgimnáziumban tanárok és diákok közösen ünnepelték meg a katonai határőrvidék polgárosításának és ezzel együtt az intézmény magyar állami jellegének negyedszázados jubileumát. A zászlószenteléssel egybekötött ünnepélyen az egyik diák elszavalta Románecz Mihály *Zászló-avatás* című „alkalmi ódáját” is. „Hazám reménye, ifjú nemzedék” – szólította meg diákjait a magyar irodalomtanáruk, és nyomatékosan felhívta a figyelmüket, óriási győzelme a történelemnek, hogy a főgimnázium falai között lehetőség adódik a tanulásra, a művelődésre és a szellemi fölemelkedésre. Még elevenen él az emlékezetben a közelmúlt, amikor e pályát még „durva gyom s csalit veré föl”, méltó dolog hát ünnepelni a tudást.

⁵ Először a pancsovai magyar hetilapban jelent meg. Romanecz Mihály: *Árva Erzsók* – Eredeti beszély; *Végvidék*, 1883. április 15. 1–2.; április 22. 1–2.; április 29. 1–2.; május 6. 1.; május 13. 1–2.

*S neked a bujdosó hajléktalannak
Építe pompás, büszke palotát;
Tekintsd, ez öblös termek érted vannak
Rajtok a visszhang mint rivalog át:
S jó, szép a tudós művekkel fölszerelve,
Miben csak kedvét leli ember lelke;
Hogy fölérezzed méltóságodat,
Hogy ne légy hozzá soha hűtelemné,
S hogy zsenge szívedbe lehelje belé,
Mit tudomány, hit s a művészet ad.*

Hajts hát fejet ifjú „*e zászló előtt! / És védjed, óvjad azt [...], / Balsors, ha kér majd férfit tetterőt!*” (Románecz 1896⁶; Románecz 1910a, 333–334). Románecz Mihály ezzel együtt sem volt a líra mestere, verseinek többsége vagy a maga korában igen kedvelt szalonlíra jegyeit viseli magán, vagy feleslegesen és alaptalanul patetikus. Verseinek többsége kidolgozatlan és gyakran mesterkéltnak tűnik. A *Végvidék* 1883. október 14-i számában közölt *Ha jön egy-egy...* című verse azonban egyike a sikeresebb alkotásainak.

A pancsovai tanársága idején vetette papírra *Kossuth Lajos halálakor* (Románecz 1910h, 231–240) című írását, az állami főgimnáziumban pedig az utolsó emlékezetes szereplése az 1896. május hó 9-én, *Az ezeréves emlékünnepén* című, az iskolai ünnepségen elmondott alkalmi beszéde volt, melyben a kor elvárásainak megfelelően államalapító nagy királyunk emléke és a magyar nemzet történelme előtt hajtott fejet (Románecz 1896, 3–16). Az 1899–1900. tanévet már hajdani iskolájában, az ungvári katolikus főgimnáziumban kezdte, melynek 1901-ben igazgatója lett. Pancsováról történt távozásáról nem maradtak följegyzései, mint ahogyan a 20. század első két évtizedében kifejtett tudós tanári, költői és tanulmányírói munkásságát is homály fedi. Annyi bizonyos: jelentős szerepe volt a Felvidék jeles szülöttje, Gyöngyösi István emlékének ápolásában, s az ungvári Gyöngyösi Irodalmi Társaság elnökeként megszervezte, hogy az író szülőháza falán, 1908. szeptember 20-án a következő fölirattal emléktáblát avassanak: „Itt született Radvánczi Gyöngyösi István (1620 körül † 1704) a Murányi Vénus és egyéb művek 17. századbeli nagy költője. Emléke poraiból megélemedett phoenixként támadt föl honfíúi szívekben és emlékeiben, melyet a Gyöngyösi Irodalmi Társaság közreműködésével a költő

⁶ Benne: Románecz Mihály *Zászló-avatás* című alkalmi ódája az intézet 25. évi jubileumára. 114–115.

szülőhelye Radváncz község emelt hazafias kegyeletből 1908-ban.” Ünnepi beszédét Románecz Mihály füzetben tette közzé, írását azonban a Gyöngyösi-irodalom nem tartja számon (Románecz 1908).

Nevét igazgatói működése idején az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítői jegyezték. 1916-ban az iskola évkönyvében jelent meg a tragikus hangszerelésű *Harctéren lévő fiaimhoz* című költeménye, melyben az Isonzónál harcoló Arisztid és az északi harctérre önkéntesként vonult – egyébként névvel nem említett – kisebbik fiáért mondott fohászt Románecz 1915, 14–15).⁷ „Harc tüze ha újra fellobbanna, / Vegyed Uram őket oltalmadba! / S mindkettőnek acél szíve, karja / Szép hazánkat vigye diadalra!” (Románecz 1916) Az értesítő krónikájából tudható, hogy 1917-ben a Gyöngyösi Irodalmi Társaság évi közgyűlésén s az Arany-ünnepélyén, 1918-ban ugyancsak az irodalmi társaság évi közgyűlésén, valamint a Tompa- és a Gyóni-ünnepélyén mondott elnöki beszédet, és részt vett a társaság Háborús Emlékkönyvének szerkesztésében is. Harminckilenc éve volt tanár, amikor az ungvári főgimnázium 1918. évi – történetében utolsó – értesítőjében Románecz Mihály érdemeit és viselt tisztségeit így foglalta össze:

az országos középiskolai tanáregyesületnek és az országos választmányának rendes, az Ung vármegyei állami tisztviselők körének választmányi, Ung vármegye törvényhatósági bizottsága választmányának állandó tagja, az Ungvármegyei Közművelődési Egyesületnek és az ungvári társaságnak választmányi tagja, az ungvári dalkör örökös díszelnöke, a D. M. K. E. közművelődési osztályának választott tagja, a fiatakorúak kassai felügyelő hatóságának, az ungvári siketnéma-intézet igazgató-tanácsának tagja, a Gyöngyösi Irodalmi Társaság elnöke, az ungvár-ceholnyai gör-kat. hitközség és a Katolikus Kör világi elnöke. Az Ungvári Erzsébet Kör tiszteletbeli elnöke és a Gromon Dezső magyar nyelvterjesztő egyesület dísztagja (Románecz 1918, 13–14).

Ezt követően Románecz Mihálynak nyoma vész az időben; 1920 utáni tevékenységéről egyelőre nincsenek adataim. Neve sem Turczel Lajos irodalomtörténeti szemvetéseiben, sem a Borsody Lajos szerkesztette *Magyarok Csehszlovákiában* (é. n., 1938), sem *A cseh/szlovákiai magyar irodalmi lexikon 1918–1995* (1997) című kötetekben nem fordul elő.

⁷ „Másik hősrünk Dr. Románecz Arisztid 1901. június 25-én érettségizett a főgimnáziumban. Mozgósításkor a déli harctérre vezényelték. 1914. október 24-én bal felső combján súlyosan megsebesült. Felgyógyulása után egy ideig Mezökövesden az újoncok kiképzésével foglalkozott. 1915 májusa óta az olasz harctéren küzd, az utolsó isonzói csatában már részt vett.”

Irodalom

- Anonim [Molnár Sándor]. 1883. *Végvidék*, május 27. 1–2.
- Anonim. 1883a. Aranyünnepély alkalmából. *Végvidék*, május 5. 1.
- Anonim. 1883b. Hunyadi János Kacsics András könyvében (Radics György tanulmánya a zombori állami főgymnasium értesítőjében). *Végvidék*, július 8. 4.
- Gyulai Pál. 1887. Előszó. In *Szerb népdalok és hősrégék: Az eredetiből fordította Székács József*. 3–4. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Magyar Misi. 1883. *A szerdai Aranyest*. *Végvidék*, május 6. 2–3.
- M. S. [Molnár Sándor]. 1883. *Szibinyani Jank és Kraljevics Márkó – Szerb népköltemény eredetiből fordítva*; *Végvidék*, május 27. 1–2.
- M. S. [Molnár Sándor]. 1884. Szibinyani Jánk és a tündér – Szerb eredetiből fordítva. *Végvidék*, január 20. 1–2.
- Risztics János. 1892. *Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben I–II*. Szerb eredetiből fordította Románecz Mihály m. kir. állami főgymn. Tanár. Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája – Történelmi Nép- és Földrajzi Könyvtár XXXIX. és XL. kötet. Nagy-Becskerek: Kiadja Szabó Ferencz N-eleméri plébános.
- Romanecz Mihály. 1883a. Végbeli ének. *Végvidék*, április 1. 1.
- Romanecz Mihály. 1883b. Ha jön egy-egy... *Végvidék*, október 14. 1.
- Románecz Mihály. 1889. *Szerb nyelvtan, tekintettel a horvát nyelvre: Magyar állami közép- és polgári iskolák, valamint a hazai közönség számára*. Írta Románecz Mihály, a pancsovai m. k. állami főgymnasiumnál a magyar nyelv és irodalomtörténet meg a történelem rendes- s a szerb-horvát nyelv meg irodalomtörténet okl. rendkívüli tanára. Pancsova: Nyomatott Koszanovics és Popovicsnál.
- Románecz Mihály. 1890. A Szibinyáni-románckör a szerb népköltészetben. In *A pancsovai magyar királyi állami főgymnasium értesítője az 1889/90. Tanévről*, közléteszi Tordai György. 3–24. Pancsova: Wittigschlager Károly nyomdájából.
- Románecz Mihály. 1896. *Alkalmi beszéd – Az ezeréves emlékünnepen* (1896. május hó 9-én). In *A pancsovai magyar királyi állami főgymnasium értesítője az 1895/6. Tanévről*, közléteszi Tordai György igazgató. 3–16. Pancsova: Nyomatott Wittigschlager K.-nál.
- Románecz Mihály. 1908. *Emlékbeszéd Gyöngyösi István fölött emléktáblájának leleplezése ünnepélyén Radváncon 1908. évi szeptember hó 20-án*. Írta és mondotta miszticzei Románecz Mihály, a Gyöngyösi Irodalmi Társaság elnöke. Ungvár: Kiadja az Ungvári Közművelődési Egyesület; Nyomatott Székely Illés könyvnyomdájában.
- Románecz Mihály. 1910a. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály. 1910b. Ének a végekről. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 361–363. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.

- Románecz Mihály. 1910c. Harmincz éves jubileumomon. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 306–311. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály. 1910d. A pancsovai m. k. állami főgimnázium története. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 193–207. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály. 1910e. A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 376–416. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály. 1910f. Haszanáginicza – Szerb néprománcz. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 417–419. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály. 1910g. A rigómezei ütközet 1389. jún. 15. – Szerb néprománcz. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 419–424.
- Románecz Mihály. 1910h. *Kossuth Lajos halálakor*. In *Tanulmányok, beszédek, költemények: Írta Miszticzei Románecz Mihály*. 231–240. Ungvár: Ungmegyei Könyvnyomda Részvénytársaság nyomása.
- Románecz Mihály közl. 1915. *Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1914–915. iskolai évről*. Ungvár: Az Ungmegyei Könyvnyomda R.-T. nyomdája.
- Románecz Mihály. 1916. Harctéren lévő fiaimhoz. In *Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1915–916. iskolai évről. Közli Románecz Mihály igazgató*. 4–7. Ungvár: – Nyomatott az Unio Könyvnyomda Részvény-Társaság könyvnyomdájában.
- Románecz Mihály közl. 1918. *Az ungvári királyi kat. főgimnázium értesítője az 1917–18. iskolai évről*. 13–14. Ungvár – Nyomatott az Unio Könyvnyomda Részvény-Társaság könyvnyomdájában.
- Szamota István. 1901a. Románecz Mihály. A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben. *Egyetemes Philológiai Közöny*. 572–573.
- Szamota István. 1901b. Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár. *Egyetemes Philológiai Közöny*. 897.
- Székács József. 1887. *Szerb népdalok és hősrégék: Az eredetiből fordította Székács József*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Tordai György. 1895. A pancsovai állami főgymnasium története. In *A pancsovai magyar királyi állami főgymnasium értesítője az 1894/5. Tanévről: Közléteszi Tordai György igazgató*. 3–31. Pancsova: Nyomatott Wittigschlager K.-nál.

YEARS THAT MIHÁLY ROMÁNECZ SPENT AT PANCSOVA (1880–1899)

Mihály Románecz, who was born in Máramaros (Maramures) County, spent almost two decades in Pancsova (Pančova) as the teacher of Hungarian language and literature, Croatian-Serbian language and literature as well as history in the local Gymnasium between the years 1880-1899; in addition to his duties at school he also took part in the communal cultural and educational activities. Namely, in this Lower-Danube town, following the imperial and royal discipline of the military frontier region, the rise of the middle class and the establishment of civil society institutions started in the last decades of the 19th century. Scholars transferred from the capital: György Tordai, headmaster of the Gymnasium and teacher of geography and history, Ernő Fináczy, doctor of philosophy, the teacher of Greek and Latin philology, Zakariás Vizoly, the teacher of the history of German language and literature and Latin linguistics, János Wigand the teacher of Hungarian and German languages and history of literature and József Erdős Protestant clergyman and religion teacher had the task of developing a bourgeois image to the town inhabited by Hungarian, German and Serbian population. It was a delicate, sometimes impossible task to establish the institutions of Hungarian public administration; results could only be achieved if they complied with the spirit of the land. Mihály Románecz wrote a Serbian Grammar Book for his pupils, while also translating Serbian heroic ballads and historical works in order to raise awareness to the common values of cultures having lived together for centuries. It was his task as a secondary school teacher to teach Hungarian language and literature, however, by drawing examples from the past, he pointed out to his pupils the humane potentials of the intellectual construction at the turn of the century.

Keywords: 19th century Hungarian literature, literary institutions, Hungarian–Serbian literary connections, newspapers.

PANČEVAČKE GODINE MIHALJA ROMANECA (1880–1899)

Mihalj Romanec je rođen u pokrajini Maramureš. Kao profesor mađarskog jezika i istorije književnosti, hrvatsko-srpskog jezika i istorije književnosti ali i istorije, između 1880. i 1899. godine skoro dve decenije je radio u pančevačkoj gimnaziji. On je pored školskih obaveza učestvovao i u organizovanju kulturnih dešavanja. U ovom gradu ispod Dunava – u doba kada se carska i kraljevska vojna krajina pretvara u građansko društvo – zadnje decenije 19. veka došlo je do stvaranja građanskih institucija. Intelektualci koji su izmešteni iz glavnog grada: Đerd Tordai, direktor gimnazije i profesor geografije i istorije, Erne Finaci, filozof, profesor grčke i latinske filologije, Zakarijaš Vizolj, profesor nemačkog jezika i književnosti i latinskog jezika, Janoš Vigand, profesor mađarskog i nemačkog jezika i književnosti kao i Jožef Erdeš sveštenik reformacije

i veroučitelj imali su zadatak da gradu koji su naseljavali Mađari, Nemci i Srbi daju građanska obeležja. Delikatna, ponekad i nemoguća misija bilo je uvođenje institucije mađarske administracije. Rezultati su se mogli postići jedino poistovećivanjem sa duhom tog kraja. Mihalj Romanec je za svoje učenike napisao udžbenik za učenje srpskog jezika, prevodio je srpske junačke pesme i istorijske radove da bi probudio interesovanje za zajedničkim vrednostima kultura koje već stotinama godina žive zajedno. Kao srednjoškolskom profesoru, zadatak mu je bila nastava mađarskog jezika i književnosti, ali je primerima iz prošlosti mladom naraštaju pokazao humanističke mogućnosti duhovnog razvoja na prekretnici vekova.

Ključne reči: mađarska književnost 19. veka, književne institucije, mađarsko-srpske književne veze, časopisi.

A kézirat leadásának ideje: 2014. dec. 10.
Átdolgozásra javasolva: 2015. jan. 1.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 20.